

Ideologi i arkitektur:

Fortid, nåtid og fremtid i Augustus' forum

Aksel Teigen Breistrand

Masteroppgave i arkeologi

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen Høst 2020-Vår 2023

Abstract: Ideology in Architecture. Past, Present and Future in the Forum of Augustus

This thesis argues that the Forum of Augustus in Rome was a symbolically charged space where the central themes of the Augustan ideology were exhibited. Vowed in 42 BCE and dedicated forty years later, it was the last of Augustus' major building programmes in Rome. It became the architectural culmination of his new marble Rome and thus, according to scholarly consensus, providing legitimacy to the sole power of the emperor through architectural and artistic association with Rome's mythical founders, exemplary men from the past, and the deities connected to Rome itself, the imperial family and the emperor. Gathering inspiration from classical Greek art and architecture, Augustus modeled and copied various elements of his forum on idealized and stylized Greek standards. Against a theoretical background of legitimacy and memory, and using spatial and iconological methods as an approach, I aim to analyze the orientation of and the relationship between the various architectural, artistic, sculptural and decorative elements in the forum. I argue that the organization of the forum is based on a spatio-mnemonic principle; all the elements of the forum are ordered according to their relationship with Augustus creating a chronological choreography strictly narrated by the new world order promoted by Augustus.

Riassunto: Ideologia in architettura. Il passato, il presente ed il futuro nel foro di Augusto

Questa tesi sostiene che il foro di Augusto a Roma fu uno spazio carico di simboli nei quali erano espressi i temi più centrali dell'ideologia augustea. A seguito di una promessa fatta nel 42 a.C. di costruire un tempio a Marte Ultore per vendicare la morte di suo padre adottivo Giulio Cesare, il foro venne inaugurato nel 2 a.C, diventando così il monumento augusteo con il periodo di costruzione più lungo, nonché l'ultimo dei grandi programmi edilizi di Augusto a Roma. Divenne il culmine architettonico della nuova città di marmo creato dal *princeps*, dando legittimità al potere unico di Augusto, visibile nelle associazioni architettoniche ed artistiche con i fondatori mitici di Roma, i personaggi esemplari del passato e le divinità legate alla città di Roma, alla famiglia imperiale e allo stesso imperatore. Raccogliendo ispirazione dall'arte e architettura greca, Augusto seguì certi principi e riprese vari elementi anche dall'architettura greca classica. Utilizzando legittimità e memoria come termini teoretici in combinazione con un approccio metodico spatio-iconologico, vorrei analizzare l'orientamento di e la relazione tra i vari elementi architettonici, artistici, scultorei e decorativi del foro, più specificamente, come sono organizzati in base al loro rapporto con Augusto e come contribuiscono alla creazione di una coreografia spatio-cronologica rigorosamente narrata e deciso dal nuovo ordine del mondo presentato da Augusto.

Innholdsfortegnelse

<i>Forord</i>	4
<i>Liste over tabeller</i>	6
<i>Figurliste</i>	7
<i>Liste over utvalgte antikke tekster</i>	12
1. Introduksjon	13
1.1. <i>Emne og mål</i>	15
1.2. <i>Introduksjon til Augustus' forum: Historisk bakgrunn</i>	17
1.3. <i>Problemstillinger og hypotese</i>	20
1.4. <i>Avgrensninger</i>	21
1.5. <i>Materialkategorier</i>	22
1.6. <i>Oppgavens utforming</i>	24
2. Forskningshistorikk	26
2.1. <i>Vitenskapelige arbeider og utgravningshistorikk på Augustus' forum</i>	26
2.1.1. <i>Utgravninger på slutten av 1800- og første halvdel av 1900-tallet</i>	26
2.1.2. <i>Undersøkelser på forumet etter de første utgravningene</i>	29
2.1.3. <i>Nyere utgravningshistorikk</i>	30
2.2. <i>Sekundærstudier</i>	31
3. Teoretisk rammeverk	36
3.1. <i>Minne</i>	36
3.1.1. <i>Relevans for Augustus' forum</i>	38
3.2. <i>Legitimitet</i>	40
3.2.1. <i>Relevans for Augustus' forum</i>	41
4. Metodiske tilnærminger	44
4.1. <i>Ikonologisk metode</i>	45
4.1.1. <i>Relevans for Augustus' forum</i>	49
4.1.2. <i>Vitruvius' beskrivelse av karyatidene</i>	50
4.2. <i>Spatial metode</i>	51
4.2.1. <i>Relevans for Augustus' forum</i>	54

5.	De empiriske dataene fra Augustus' forum	59
5.1.	<i>Exedrae på forumets nordøstlige halvdel</i>	60
5.2.	<i>Mars Ultor-templet</i>	60
5.3.	<i>Kolosshallen</i>	61
5.4.	<i>Portikker</i>	62
5.5.	<i>Piazza og quadriga-statue</i>	62
5.6.	<i>Exedrae på forumets sørvestlige halvdel</i>	63
6.	Diskusjon: Fortid, nåtid og framtid i Augustus' forum	64
6.1.	<i>Rekonstruksjon</i>	64
6.1.1.	<i>Exedrae på forumets nordøstlige halvdel</i>	64
6.1.2.	<i>Mars Ultor-templet</i>	67
6.1.3.	<i>Kolosshallen</i>	72
6.1.4.	<i>Portikkene</i>	74
6.1.5.	<i>Piazza og quadriga-statue</i>	78
6.1.6.	<i>Exedrae på forumets sørvestlige halvdel</i>	79
6.1.7.	<i>Konklusjon: Rekonstruksjon av hele komplekset</i>	81
6.2.	<i>Analyse: Spatio-mnemonisk organisering av Augustus' forum</i>	83
6.2.1.	<i>Quadriga-statuen og ikonologisk-romlige forhold</i>	83
6.2.2.	<i>Quadriga-statuen og legitimitet gjennom minne</i>	87
6.2.3.	<i>Quadriga-statuen av Augustus: Nåtiden?</i>	89
6.2.4.	<i>Sørvestlige exedrae og framtiden: Summi iuvenes?</i>	91
7.	Konklusjon: Fortid, nåtid og framtid i Augustus' forum.....	95
	APPENDIX 1: Utvalgte antikke tekster relevant for Augustus' forum	98
	APPENDIX 2: Figurer	128
	Bibliografi.....	174
	<i>Antikke tekster</i>	174
	<i>Litteraturliste</i>	177

Forord

Augustus slutter aldri å være relevant. I de siste ukene før ferdigstillingen av denne oppgaven åpnet utstillingen *Die neuen Bilder des Augustus: Macht und Medien im antiken Rom* på Bucerius Kunst Forum i Hamburg. Utstillingens 219 portretter, skulpturer, relieffer, altere, inskripsjoner, objekter, mynter og veggmalerier er en tydelig demonstrasjon på det augusteiske visuelle uttrykket. Den stilistiske likheten mellom alle objektene stilt ut ved siden av hverandre gir en sterk samlende effekt. På tross av variasjon i media fremstilles besøkeren for ett enkelt budskap, som er subtilt og tydelig på samme tid, fylt av både motsetninger og klarheter: en ny gylden tid har kommet, en ny makt for fremtiden etablert av fortidens storhet, med Augustus i sentrum.

Eller det vil han ha oss til å tro. Og det er lett å la seg lure av propagandaen selv to årtusener senere. Derfor har hjelpen jeg har fått fra både fagfolk og andre støttespillere vært en uvurdelig kilde for inspirasjon i mitt arbeid med Augustus' forum. Først og fremst vil jeg på det varmeste takke min veileder, professor Simon Malmberg, som gjennom mange lange møter og inspirerende samtaler, fylte hodet mitt med idéer samtidig som han gjorde meg oppmerksom på de strukturelle og realistiske begrensninger en ung akademiker må forholde seg til. Den evnen han innehar til å utvise tålmodighet, motivasjon og inspirasjon er unik.

Denne oppgaven hadde ikke latt seg gjøre uten en reise til Roma, og et opphold på Det norske institutt. Jeg er takknemlig for oppholdet jeg hadde der, og for tildelingen av fagstipend som muliggjorde reisen. I tillegg til all faglig og byråkratisk bistand jeg fikk, var det et varmt og inkluderende oppholdssted. Jeg vil spesielt takke professor Siri Sande for hennes interesse i mitt arbeid, hennes kritiske blikk, og for lange, inspirerende samtaler i dybden på forumets arkitektoniske, skulpturelle og dekorative elementer og deres underliggende betydning. Jeg vil også takke Dr. Christopher Siwicki for gode innfallsvinkler og råd for fremtidig arbeid. I tillegg vil jeg takke Sovrintendenza capitolina dei beni culturali di Roma for å ha gitt meg tilgang til Augustus' forum. Under mitt opphold i Roma hadde jeg dessuten mange faglige samtaler og fine stunder med Michele Arena og Marco Cordiali, som, via mange runder briscola og scopa, skal ha mye av æren for at jeg anser den evige stad mitt andre hjem.

For å fordype meg i Augustus' «greske arv», hadde jeg også et opphold hos det Norske Instituttet i Athen finansiert av Athenæum – venneforeningen for det norske instituttet i Athen, som jeg takker varmt for å ha valgt meg som mottaker for deres reisestipend. Oppholdet var både hyggelig og inspirerende, og jeg vil takke Dr. Paschalis Zafeiriadis på det norske instituttet for mange inspirerende samtaler og gode råd. Jeg vil også takke det nordiske bibliotek i Athen for å ha gitt meg mulighet til å arbeide også utenfor det norske instituttets åpningstider. For å

ha tatt seg tid til å huse, mate og kulinarisk utdanne meg i Athen vil jeg takke Paschalis Dellios, som åpnet sitt hjem og la ned en fremragende innsats for å roe ned en stresset masterstudent.

Til slutt vil jeg takke mine foreldre som ubetinget har gitt meg all støtte og oppmuntring enhver ambisiøs arkeolog kan håpe på, og, ikke minst, min morfar, som i alle mine år som arkeologistudent har lest hver eneste oppgave jeg har skrevet.

Liste over tabeller

<i>Tabell 1. Panofskys ikonologiske metode. Etter Panofsky 1955, 40-41. ....</i>	<i>47</i>
Tabell 2. Spatial metodologi basert på Lefebvres tredelte modell for sosialt rom. Utarbeidet basert på Lefebvre (1991).	57

Figurliste

Figur 1 Augustus' forum sett fra sør.	128
Figur 2 Plantegning av Augustus' forum (øverst) og Caesars forum (nederst). Curia Julia er nederst til høyre. Uutgravde områder er i markert lyst grått. A markerer den opprinnelige lengden til Caesars forum, B markerer tillegg av Augustus. Fra Fuchs 2021, fig. 21.	128
Figur 3 Augustus' forums, markert med gul sirkel, plassering i det augusteiske Roma. Fra Haselberger et al. 2002, også tilgjengelig digitalt: www.digitalaugustanrome.org	129
Figur 4 Brannmuren bak Mars Ultor-tempelet på Augustus' forum fra forumets sørvestlige halvdel. Til venstre er middelalderbygningen Casa dei Cavalieri di Rodi, bygd over forumets nordlige exedra.	129
Figur 5 Plantegning av Augustus forum: A, Arco dei Pantani; B, Drususbuene; C, Germanicusbuene; D Mars Ultor-templets pronaos; Mars Ultor-templets cella; F, portikker; G, nordlige og østlige exedrae, H, vestlige og sørlige exedrae; I, kolosshallen. Fra Meneghini & Santangeli Valenziani 2007, fig. 32.	130
Figur 6 Korintisk kapitel i hvit Luna-marmor fra den eksterne søyleorden til Mars Ultor-templet.	130
Figur 7 Brystplaten på marmorstatuen av Augustus' fra Prima Porta. Det sentrale motivet avbilder en parther som leverer tilbake de tapte romerske felttegnene. Vatikanmuseene, Braccio Nuovo, Museo Chiaramonti, inventarnr. MV.2290.	131
Figur 8 Denarii fra 19-16 fvt. med Mars Ultor-legender i revers som avbilder felttegn inne i et rundt tholos-tempel. a) RIC 1 ² 507; b) RIC 1 ² 39a; c) RIC 1 ² 69a; d) RIC 1 ² 103; e) RIC 1 ² 108a. Fra Györi 2015, fig. 1.	131
Figur 9 Plantegning av keiserforaene før byggingen av Nervas forum (Forum Transitorium) og den antatte rivingen av den sørlige exedraen på Augustus' forum. Illustrasjon av L. Braccalenti, fra Carnabuci og Braccalenti 2011, fig. 8.	132
Figur 10 Plantegning av keiserforaene etter byggingen av Trajans forum og rivingen av de to nedre exedrae. Fra Zanker 1968, falttafel B.	132
Figur 11 Den nordlige exedraen med seks nisjer på Augustus' forum. Casa dei cavalieri di Rodi over.	133
Figur 12 Den østlige exedraen med fire nisjer på Augustus' forum.	133
Figur 13 Gulvlegging i polykrom marmor fra den sørlige portikken: to plater rød-svart africano, innenfor et indre bånd av rød-gul giallo antico, med et ytre bånd av blå-grå bardiglio som forbinder rektanglene med hverandre.	134
Figur 14 Gulvlegging i polykrom marmor fra den nordlige exedraen: plater uten grensekanter i rød-svart africano og gul-rød giallo antico.	134
Figur 15 Korintiske søyler med entablatur, alt i hvit Luna-marmor, fra den eksterne søyleorden til Mars Ultor-templet.	135
Figur 16 Søylefragmenter og 17 trappetrinn opp til Mars Ultor-templets podium. Fragment av rosettetak i forgrunnen.	135
Figur 17 Hevet podium med fem trappetrinn i cellaen i Mars Ultor-templet.	136
Figur 18 Søylefragmenter i lilla-hvit pavonazzetto ved inngangen til kolosshallen.	136
Figur 19 Kolosshallen: podium; rester etter pillastre i lilla-hvit pavonazzetto med korintiske kapitel i hvit Luna-marmor; dekorasjon med motiver preget av palmetter og lotusblomster; gulvlegging i giallo antico og pavonazzetto.	137

Figur 20 Augustus' forum. En rekonstruksjon av forumets opprinnelig utforming er markert i rødt over moderne bebyggelse. Det svarte feltet markerer utgravningsområdet under utgravningene i 2004-2006. Fra Meneghini 2009, fig. 78.	137
Figur 21 Mars Ultor-tempelet sett fra vest.	138
Figur 22 Sørlig porticus. Nisjer i portikkens ende. Til høyre er den østlige exedra, til venstre er Arco dei Pantani. Marmorgulvleggingen består rektangulære mønstre av to plater med rød-svart africano innenfor et indre bånd av rød-gul giallo antico, med et ytre bånd av blå-grå bardiglio som forbinder all rektanglene med hverandre.	138
Figur 23 Forumplassen. Lite område foran Mars Ultor-templet.	139
Figur 24 Denarius av Augustus. Obvers: Augustus med laurbærkrans. Revers: quadriga med fire hester og aquila-felttegn. RIC I ² 110.	139
Figur 25 Rekonstruert plantegning av den sørlig exedra, med plassering på forumet, basert på funn gjort under utgravninger i 2004-2007. Illustrasjon av L. Braccalenti, fra Carnabuci og Braccalenti 2011, fig. 13.	140
Figur 26 Plantegning av Augustus' forum og Mars Ultor-templet av Sallustio Perruzzi. Fra Huppert 2008, fig. 9. (Firenze, Uffizi, Gabinetto Disegni e Stampe, UA 67r).	140
Figur 27 Plantegning av Augustus forum av Antonio da Sangallo den yngre. Mars Ultor-tempelet og den nordøstlige exedra. Fra Beccati 2014, fig. 5 (Firenze, Uffizi, Gabinetto segreti e stampe, UA 1283).	141
Figur 28 Plantegning av Roma av Pirro Ligorio. Augustus' forum i midten, med rundt Mars Ultor-tempelet. Fra Beccati 2014, fig. 9.	141
Figur 29 Skisse av Giovanni Battista Piranesi med senere bygninger på Mars Ultor-templet. Fra Abbondanza 2015, fig. 17.	142
Figur 30 Augustus' forum 1925. Utgravning på podiet til Mars Ultor-templet. Fra Ungaro 2015, fig. 1.	142
Figur 31 Keiserfora-området før utgravningene på 1920- og 1930-tallet. Fra Ricci 1911, fig. 1.	143
Figur 32 Hypotetisk framstilling av keiserfora-komplekset etter fjerning av moderne bygninger. Fra Ricci 1911, fig. 42.	143
Figur 33 Plantegning av Augustus' forum av Italo Gismondi fra 1930-1931. Fra Buzzetti, Virgili & Santi 1985, fig. 49b.	144
Figur 34 Modell av Augustus' forum av Italo Gismondi fra 1937. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2499.	144
Figur 35 Augustus' forum. Fundament for den vestlige exedraen funnet under utgravningene 2004-2007. Fra Carnabucci & Braccalenti 2011, fig. 14.	145
Figur 36 Augustus' forum, forumplassen. Åttetallsformede symboler i regulære linjer og ruter på steinblokk. Mulig overflate for spill, eventuelt terningspill. a) plassering foran templet; b) nærbilde.	145
Figur 37 Ara Pacis Augustae. Frise på vestveggen. Æneas avbildet med capite velato i det han utfører et offer. Museo dell'Ara Pacis.	146
Figur 38 Karyatide i pentelisk marmor fra Erechtheion-templet på den athenske Akropolis. British Museum, inventarnr. 1816,0610.128.	146
Figur 39 Ara Pietatis Augustae. a) relieffets nåværende plassering i fasaden til Villa Medici; b) gipskopi utstilt på Museo dell'Ara Pacis. Guddommer på templets pediment fra venstre til høyre: representasjon av Palatiner-høyden; Romulus; Venus; Mars; Fortuna; Roma; representasjon av Tiberen.	147

Figur 40 Fragment av Forma Urbis som viser den østlige enden av Augustus' forum. Fra Meneghini 2006, fig. 3.	147
Figur 41 Augustus' forum, nordlige exedra. Arkitektoniske detaljer.	148
Figur 42 Augustus' forum, østlige exedra. Tre nisjer gjenstår i den øvre etasjen.	148
Figur 43 Mars Ultor-tempelet. Fragment av betongvegg dekket av hvit marmor som skiller cella fra pronaos på templets podium.	149
Figur 44 Mars Ultor-templet, cella. Gulvlegging i polykrom marmor :rektangulære plater av lilla-hvit pavonazzetto innrammet av bånd av rød-svart africano innenfor felt av pavonazzetto med en kvadratisk plate av gul-rød giallo antico i midten.	149
Figur 45 Mars Ultor-templet, rester av den eksterne søyleorden i korintisk stil.	150
Figur 46 Mars Ultor-templet, eksteriør. Kassetetak i form av utskårne ruter med rosetter i midten.	150
Figur 47 Kolosshallen, podium. Polykrom gulvlegging i rektangulære plater av giallo antico og pavonazetto.	151
Figur 48 Augustus' forum, nordlige portikk. Tre trappetrinn dekket av hvit marmor leder opp til portikken. Arkitektoniske elementer ute av kontekst.	151
Figur 49 Forumplassen, området mellom templet og den nordlige portikken. Gulvlegging i hvit Luna-marmor.	152
Figur 50 Rekonstruksjon av statuegruppen med Æneas, Anchises og Ascanius i den nordlige exedraen av Augustus' forum. Gipskopier av statuefragmenter fra Augustus-forumet i Augusta Emerita: Anchises' hode og arm (inventarnr. FA 2489); Æneas' hofte (inventarnr. FA 2490); Ascanius' kropp (inventarnr. FA 2488). Museo dei fori imperiali.	152
Figur 51 Gipskopi av marmorfragment av mannsstatue med kyrass fra Cordoba, identifisert som Romulus. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2492.	153
Figur 52 Akvarell-rekonstruksjon av den nordlige exedra på Augustus' forum. Statuer av Julii og konger av Alba Longa med tituli og elogia på hver sin side av den sentrale statuegruppen av Æneas, Anchises og Ascanius. Fra Ungaro 2007, fig. 215.	153
Figur 53 Rekonstruksjon av statuer av summi viri fra Augustus' forum, med elogia under. Fra Favro 1996, fig. 96.	154
Figur 54 Statuefragment med inskripsjon til Drusus, sønn av Tiberius, funnet på Augustus' forum. Museo dei fori imperiali, inventarnr. 1195 a-e.	154
Figur 55 Fragment av statuebase med inskripsjon til Æneas funnet på Augustus' forum. Basert på sammenligning med inskripsjonen fra Eumachia-bygningen i Pompeii leste denne delen av inskripsjonen: Aen[e]a[s primus] / Latin[orum rex] / regnavi[it annos III]. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 1197.	155
Figur 56 Elogium til Æneas fra Eumachia-bygningen i Pompeii. Fra Shaya 2013, fig. 9.	155
Figur 57 <i>Elogium</i> til Romulus fra Eumachia-bygningen i Pompeii. Fra Shaya 2013, fig. 10.	156
Figur 58 Pompeii, Eumachia-bygningen. Fasade med dekorasjon i augusteisk ikonografisk stil.	156
Figur 59 Terracotta-figurin fra Pompeii av motivet med Æneas, Ascanius og Anchises som flykter fra Troja. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 110338.	157
Figur 60 Akvarell av veggmaleri fra fasaden til huset til Fabius Ululitremulus i Pompeii (IX.XIII.5). Æneas, Anchises og Ascanius som flykter fra Troja. Fra Spinazzola 1953, tav. XVII.	157

Figur 61 Akvarell av veggmaleri fra fasaden til huset til Fabius Ululitremulus i Pompeii (IX.XIII.5). Romulus som bærer spolia opima. Fra Spinazzola 1953, tav. XVII.	158
Figur 62 Karikatur av Æneas-gruppen fra Stabiae. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 9089.	158
Figur 63 Sammenligning av Mars Ultor-templet på Augustus' forum (rutenett på 15 romerske fot) og Venus Genetrix-templet på Caesars forum (rutenett på 10 romerske fot). Fra Fuchs 2021, fig. 7.	159
Figur 64 Skisse av cellaen i Mars Ultor-templet med kultstatuene av Mars og Venus. Fra Ungaro 2007, fig. 174.	159
Figur 65 Statuegruppe av Marcus Aurelius og Faustina avbildet som Mars (Ares Broghese-typen) og Venus (Capua-typen). Musei Capitolini, inventarnr. MC652.	160
Figur 66 Relieff fra Algiers som kan avbilde kultstatuegruppen i Mars Ultor-templet. Figurene blir ofte identifisert som Venus Genetrix, Mars Ultor, og en augusteisk prins eller Divus Julius. Fra Zanker 1968, fig. 47.	160
Figur 67 Kolosstatue av Mars (Ultor), muligens en kopi av kultstatuen i Mars Ultor-templet på Augustus' forum. Musei Capitolini, inventarnr. S 58.	161
Figur 68 Templet til Fortuna Augusta i Pompeii.	161
Figur 69 Fragment av høyre fot i forgylt bronse funnet på Augustus' forum. Trolig tilhører den en Nike. Museo dei fori imperiali, FA 1119.	162
Figur 70 Akvarell-rekonstruksjon av Mars Ultor-templet og Augustus' forum. Fra Ungaro 2007, fig. 144.	162
Figur 71 Akvarell-rekonstruksjon av kolosshallen med kolosstatuen av Genius Augusti. Fra Ungaro 2007, fig. 188.	163
Figur 72 Kolossporett muligens av Augustus. Omfattende restaturering på 1700-tallet. Vatikanmuseene, Cortile della Pigna, inventarnr. 5137.	163
Figur 73 Skulpturfragmenter fra kolosstatuen på Augustus' forum i hvit parisk marmor: a) venstre bakhånd; b) venstre underarm, finger på høyre hånd. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 181b, FA 182a-d, FA 181a.	164
Figur 74 Statue av Augustus som pontifex maximus. Palazzo Massimo alle Terme, inventarnr. 56230.	164
Figur 75 Bronse-figurin i stilen til Lares Augusti, med cornucopia og patera. Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, FR 2122.	165
Figur 76 Statue av Genius Augusti, kraftig restaurert. Vatikanmuseene, Museo Pio Clementino, inventarnr. 259.	165
Figur 77 Statue av Genius Augusti med portrettlikheter til Lucius Caesar. Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, inventarnr. S157.	166
Figur 78 Fragment av statue av en stående kvinnelig figur i hvit marmor. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2578 a.	166
Figur 79 Rekonstruksjon av attikaetasjen i portikkene på Augustus' forum. Karyatider og skjold med gudehoder. Karyatiden er en gipskopi av karyatiden i Villa Corsini i Firenze. Resten er basert på marmorfragmenter fra Augustus' forum. Museo dei fori imperiali.	167
Figur 80 Erechtheion-templet på Akropolishøyden i Athen. Kopier av originale karyatider fra 400-tallet fvt.	167
Figur 81 Nedre del av føtter tilhørende en karyatide fra Augustus' forum. Inskripsjon med skulptørens nav, (Gaius Vibius Rufus) ses mellom føttene. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 3204a.	168

Figur 82 Patera, offerskål, funnet på Augustus' forum. Trolig tilhørt en karyatide. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2510 a-b	168
Figur 83 Clipeus med hode av Jupiter-Ammon fra Augustus' forum. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2513	169
Figur 84 Clipeus med hode av Jupiter-Ammon fra Pompeii. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 109288.....	169
Figur 85 Ara Pacis Augustae, sørfrise. Ung gutt med torque rundt halsen. Museo dell'Ara Pacis.	170
Figur 86 Rekomposisjon av attikkaetasjen fra portikkene på Augustus' forum i Casa dei cavalieri di Rodi. Karyatider på hver side av clipeus med Jupiter-Ammon. Ungaro 2007, fig. 202.....	170
Figur 87 Rekonstruksjon av forumet i Augusta Emerita. Fra Favro 1996, fig. 99	171
Figur 88 Augustus' forum. Plantegning. Fra Zanker 1968, falttafel 1	171
Figur 89 Augustus' forum. Plantegning. Utarbeidet etter Carnabucci & Braccalenti 2011, fig. 1.....	172
Figur 90 Vogn, biga, fra Vatikanmuseene, med ikonografiske likheter til augusteisk kunst. Fra Strocka 2009, abb. 6.....	172
Figur 91 Hadrians bibliotek i Athen. Fire exedrae, men mindre enn på Augustus' forum i Roma. Fra Boatwright 1997, fig. 5.	173
Figur 92 Tegning av en graffito fra en stylobat på en av søylene utenfor Mars Ultor-templet på Augustus' forum. Fra Kellum 1996, 179.	173

Liste over utvalgte antikke tekster

1. Augustus, <i>Res Gestae Divi Augusti</i>	98
2. Cassius Dio, <i>Historia Romana</i>	99
3. Cicero	102
3.1. Cicero, <i>In Catilinam</i>	102
3.2. Cicero, <i>Eipstulae</i>	102
3.3. Cicero, <i>De Republica</i>	103
4. Curtius, <i>Historiae Alexandri</i>	103
5. <i>Historia Augusta</i>	104
6. Horats, <i>Carmina</i>	104
7. Livius, <i>Ab Urbe Condia</i>	105
8. Lukian, <i>Zeuxis aut Antiochus</i>	106
9. Macrobius, <i>Saturnalia</i>	107
10. Martial, <i>Epigrammata</i>	107
11. Ovid	108
11.1. Ovid, <i>Fasti</i>	108
11.2. Ovid, <i>Tristia</i>	112
12. Pausanias, <i>Graeciae descriptio</i>	113
13. Plinius den eldre, <i>Naturalis Historia</i>	114
14. Plutark	116
14.1. Plutark, <i>Moralia, De sera numinis vindicta</i>	116
14.2. Plutark, <i>Vitae Parallelae, Alexander</i>	116
15. Strabon, <i>Geographica</i>	117
16. Sveton	118
16.1. Sveton, <i>Divus Augustus</i>	118
16.2. Sveton, <i>Divus Claudius</i>	122
16.3. Sveton, <i>Galba</i>	122
17. Tacitus, <i>Annales</i>	122
18. Varro, <i>De Lingua Latina</i>	123
19. Velleius Paterculus, <i>Historia Romana</i>	124
20. Vergil, <i>Aeneis</i>	125
21. Vitruvius, <i>De Architectura</i>	126

1. Introduksjon

While I was administering my thirteenth consulship the senate and the equestrian order and the entire Roman people gave me the title of Father of my Country, and decreed that this title should be inscribed upon the vestibule of my house and in the senate-house and in the Forum Augustum beneath the quadriga erected in my honour by decree of the senate. At the time of writing this I was in my seventy-sixth year. (Res Gestae 35)¹

Slik avsluttes *Res Gestae Divi Augusti*, selvbiografien til Romas første keiser der han lister opp alle bragdene han utførte i sitt lange liv i sentrum av det politiske Roma.² Som konklusjon i verkets siste oppsummerende kapittel, sammenfattes hele Augustus' liv og alle hans roller i det romerske samfunnet i én tittel; *pater patriae*, fedrelandets far.³ Denne tittelen ble formidlet til folket via tre inskripsjoner, hvorav den siste som nevnes var plassert på basen til et firspann (lat. *quadriga*) – en statue av en triumferende Augustus i en vogn trukket av fire hester, som sto på *Forum Augustum*. Ettersom Augustus' selvbiografi, altså slik han selv velger å oppsummere sitt eget liv, avsluttes med beskrivelsen av *pater patriae*-inskripsjonen i forumet oppkalt etter han selv, får dette stedet en sentral plass i Augustus' liv og selvrepresentasjon; det blir et monument udødeliggjort for ettertiden.

Augustus' forum, *Forum Augustum*, i Roma ble bygget og finansiert av Augustus og innviet i 2 fvt., et kvart århundre etter året, 27 fvt., da Octavian, som han kalles før dette, fikk tittelen *Augustus* av senatet, «gjenopprettet republikken» og ga den tilbake til senatets og folkets makt – hendelser som på mange måter definerte hans regjeringstid og som markerer skillet mellom republikk og keiserdømme i romersk historie (fig. 1).⁴ Men idéen om å bygge forumet

---

¹ Overs. F. W. Shipley (1924). *Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti*. Loeb Classical Library 152. Cambridge, MA: Harvard University Press. Se app. 1.3.

² *Res Gestae Divi Augusti* er et «textual monument in the service of imperial ideology» (Güven 1998, 30), ettersom den inneholder bragder og hendelser som Augustus velger å inkludere i oppsummeringen av sitt liv. Selv om teksten rent litterært er en «factual exposé of great sobriety» (Nicolet 2003, 17) – “he conveyed his achievements and not his feelings” (Yavetz 1984, 26) – er den også full av symbolikk, metaforer og referanser, slik at «the educated reader would grasp the allusion and make the connection between Augustus' conquests and benefactions and his divine status» (Bosworth 1999, 1). Som Cooley (2019, 263) poengterer dreier betegnelsen *res gestae* om Augustus' bragder seg fremfor alt om militære seire og erobringer.

³ Den siterte versjonen, *Monumentum Ancyrum*, fra templet til Roma og Augustus i Ankara i provinsen Galatia grunnlagt av Augustus (dagens Tyrkia), er fragmentert og mye av teksten er rekonstruert basert på andre tekster. Blant annet nevnes ikke curiaen i det hele tatt, og kun «...*atriae*» av *pater patriae* bevart. Inkluderingsen av «*patrem patriae*» er rekonstruert basert på Svet. Aug. 58. Tittelen er dessuten kjent fra en rekke mynter så det er høyst sannsynlig at den ble inkludert i *Res Gestae*.

⁴ *Res Gestae* 34; Svet. Aug. 7; Dio 53.16.6-8; Ovid (*Fast.* 1.589-590) plasser hendelsene i 27 fvt. til 13. januar. Hans opprinnelige navn var Gaius Octavius. Han fikk navnet Gaius Julius Caesar i 44 fvt. etter å ha blitt posthumt adoptert av sin grandonkel Julius Caesar, så av antikke forfattere kalles han 'Caesar' mellom 44 og 27 fvt. For å skille disse brukes navnet 'Octavian' om Augustus i denne perioden i moderne sammenhenger, selv om Augustus

– eller i alle fall dets hovedattraksjon – var enda eldre; under slaget ved Filippi i Hellas i 42 fvt. lovet Octavian, ifølge Sveton og Ovid, å dedisere et tempel til *Mars Ultor*, Mars Hevneren, for å hevne mordet på sin adoptivfar Julius Caesar.⁵ Det tok altså omkring førti år fra Mars Ultor-templet, og muligens også forumet, oppsto som idé til det ble innviet, og selv ikke da var komplekset helt ferdigbygd.⁶ Dermed var Augustus’ forum trolig det monumentet under hans styre med lengst byggetid, noe som kan være en indikasjon på monumentets viktighet for Augustus og hans ønskede ettermæle, samt dets rolle som arkitektonisk propagandist for det nye augusteiske verdensbildet og ideologi.⁷ Det er nettopp dette denne oppgaven skal dreie seg om.

På Augustus’ tid skjedde en fundamental endring av det romerske samfunnet, en utvikling så bemerkelsesverdig at den ble omtalt av Syme i 1939 og mange etter han som en ‘revolusjon’.⁸ Han endret samfunnets struktur fra republikk til prinsipat, eller fra oligarki til enevelde. For å muliggjøre dette trengtes en keiserlig ideologi; et sammensatt maskineri hvis formål var å legitimere keiserens makt. Visuelle uttrykksformer, som monumental-arkitektur, ble i enorm skala brukt som ideologiske kommunikasjonsmidler.⁹ På dette punktet finnes det likheter med den utbredte propagandabruken til representantene for de store politiske ideologiene på 1900-tallet. En vesentlig forskjell er at i det augusteiske tilfellet fantes det ikke én tydelig «ideologi», det var ikke snakk om en «augusteisme» med ett eller få klare budskap;

---

selv aldri brukte dette navnet. Ifølge Sveton (*Aug 7*) ble han dessuten som barn og som en fornærmelse i voksen alder av Markus Antonius kalt ‘Thurinus’, en referanse til et viktig sted for hans familie.

⁵ Svet. *Aug 29.2*; *Ov. Fast.* 5.569-578. Geiger (2008, 54) hevder at “taking an oath to build a temple was a customary procedure, more often than not connected with military achievements”. Om Augustus poengterer Favro (1996, 88-89) at han også lovet å bygge et tempel før et slag ved en annen anledning, nemlig et tempel til Apollo mens han kriget mot Sextus Pompeius utenfor Sicilia i 36 fvt. Dette templet på Palatinerhøyden ble, i motsetning til Mars Ultor-templet, innviet få år etter det ble lovet, i 28 fvt.

⁶Svet. *Aug 29.1*. Favro (1996, 145, 170-175) poengterer at forumet ble innviet før det var ferdigbygd av to overordnede årsaker: 1) for å huse spesifikke tidsbegrensede arrangementer, nemlig manndoms-festivitene til sitt barnebarn og utalte arving Lucius Caesar; 2) dens arkitektoniske utforming var organisert basert på en isoleringsstrategi, mer spesifikt, at høye vegger og søylerekker gjorde forumet til et lukket ensemble, en slags isolert arkitektonisk øy i det tett befolkede urbane landskapet, og at dets interiør dermed kunne bli satt i aktivitet før all konstruksjon var ferdigstilt.

⁷ Ward-Perkins (1981, 28) hevder at “(...) the Forum of Augustus (...) marks the culmination of Augustus’ whole building programme”.

⁸ Syme 1939, 2: “The rule of Augustus brought manifold blessings to Rome, Italy and the provinces. Yet the new dispensation, or ‘novus status’, was the work of fraud and bloodshed, based upon the seizure of power and redistribution of property by a revolutionary leader. The happy outcome of the Principate might be held to justify, or at least to palliate, the horrors of the Roman Revolution: hence the danger of an indulgent estimate of the person and acts of Augustus”. Allerede på midten av 1800-tallet hadde Mommsen utarbeidet en forståelse av republikkens fall som, i Wallace-Hadrills (1997, 3-4) formulering, “a slow process of revolution which results not in a pure autocracy, but one permanently tempered in theory and practice by revolution”. Moderne verker som diskuterer revolusjon i overgangen mellom republikk og keiserdømme er Habinek & Schiesaro (1997) *The Roman Cultural Revolution* og Wallace-Hadrill (2008) *Rome’s Cultural Revolution*.

⁹ Pollini (2012, 3) omtaler den augusteiske tiden som «the pivotal period between Republic and Empire, when a new artistic vocabulary was developed to give form and meaning to a new ideology”.

det var heller et komplekst konglomerat av verdier, idéer og idealer rettet mot alle samfunnsklasser både på ulik tid og sted og samtidig i ett og samme monument eller kunstverk.¹⁰ Denne kombinasjonen av tankesett, moralske retninger og politiske verdier introdusert til romersk politikk av Augustus og hans støttespillere og som definerte hans prinsipat, utgjorde det man kan kalle for ‘augusteisk ideologi’, eller kanskje mer riktig; ‘den augusteiske ideologiske pakken’. Blant alle monumenter fra hans regjeringstid, blir Augustus’ forum ofte fremstilt som denne ideologiens fremste arkitektoniske utstillingsvindu.¹¹

I det følgende vil symbiosen ‘ideologi-arkitektur’ utforskes med utgangspunkt i kunsten, skulpturen, dekorasjonen og den romlige organiseringen i *Forum Augustum*. Som en hypotetisk tolkningsmodell foreslås en spatio-mnemonisk arkitektonisk organisering av forumet, nemlig at dets romlige forhold kan ha vært konstruert og rangert kronologisk; at forumets bygningsplan kan ha vært en bevisst fysisk analogi for en koreografert tidsreise gjennom Romas historie, diktert av Augustus.

1.1. Emne og mål

Opgavens hovedemne er ideologiske uttrykk i arkitekturen i Augustus’ forum i Roma. Forumet var det andre i rekken av keiserfora i Roma, etter *Forum Iulium*, Julius Caesars forum, som også ble ferdigstilt av Augustus og som *Forum Augustum* til en viss grad etterlignet formmessig (fig. 2).¹² Det ble anlagt midt i sentrum av det antikke Roma, nord for Forum Romanum og Caesars forum, sørøst for Campus Martius, og nordøst for Kapitolhøyden (fig. 3). Øst for forumet, bak Mars Ultor-templet, grenset forumet mot den folkelige bydelen *Suburra*, noe som begrenset forumets utstrekning i den retningen, som den irregulære formen til brannmuren bak Mars Ultor-templet er tydelig bevis på.¹³ Den over 30 m høye brannmuren, bygget i lokal stein, nærmere bestemt hvit travertin og to vulkanske tuff-bergarter, *Lapis Gabinus* og peperino-tuffen *Tufo Lionato*, er det mest fremtredende gjenstående element *in situ*

---

¹⁰ Galinsky (2005, 8) poengterer at “certainly there was no rigid ‘ideology’”.

¹¹ Mars Ultor-templet og Augustus’ forum blir i moderne forskning konsekvent omtalt på denne måten, og beskrevet som “the monument which most fully expresses the new mythology” (Zanker 1988, 194); “the greatest complex of buildings produced in this period, it so clearly illustrates the main points of Augustan ideology” (Hannestad 1988, 83); “the supreme architectural statement of the ideology of the Augustan regime” (Rich 1998, 86); “a safer insight into the ideology of the regime than any of the other devices interpreted by Syme as tools of propaganda” (Geiger 2008, 12).

¹² Favro 1996, 96-97, 175.

¹³ Zanker (1988, 156) støtter opp om Augustus’ offisielle versjon, som gjengitt av Sveton (*Aug.* 52.2), om brannmurens form: «its irregular course, with many twists and turns, is evidence of the painful precision with which he avoided trespassing on private property. (...) Naturally the princeps could easily have acquired the pieces of property in question. But he was more concerned to set an example and to show that Augustus himself was bound by the same laws that he required his "fellow citizens" to obey.”

på den arkeologiske lokaliteten i dag og skulle skjerme forumet fra den tilstøtende Suburra-bydelen (fig. 4).¹⁴

Basert på en variert kombinasjon av kilder – som inkluderer materielle levninger både *in situ* og avdekket etter over hundre år med arkeologiske utgravninger, antikke skriftlige kilder, numismatisk materiale, epigrafisk materiale, og komparativt arkeologisk og kunsthistorisk materiale – er det mulig å rekonstruere forumets opprinnelige utseende og utforming. Gjennom å studere denne store og komplekse sammensetningen av kilder dannes et bilde av forumets opprinnelige utforming som et stort monumentalt kompleks som inneholdt flere arkitektoniske elementer og avgrensede romlige områder. Det er vitenskapelig enighet om at disse var et tempel til Mars Ultor, to lange portikker (lat. *porticus*, søyleforhaller under tak), to eller fire halvsirkelformede strukturer (lat. *exedrae*, halvsirkulære og halvåpne rom under tak), et lite delvis avgrenset rom kalt ‘kolosshallen’, og en stor åpen plass (ital. *piazza*) foran templet og mellom portikkene der firspannet av Augustus sto (fig. 5).¹⁵

Både forumet som helhet og de nevnte delene i seg selv hadde flere forskjellige funksjoner innenfor de viktigste sfærene av det romerske samfunnsliv, slik som de politiske, militære, sosiale, kulturelle, juridiske og religiøse.¹⁶ Overalt på forumet var det arkitektoniske elementer av datidens høyeste kvalitet, samt kunstneriske dekorasjoner, et høyt antall skulpturer og inskripsjoner, som både sammen og hver for seg skulle uttrykke de viktigste aspektene ved den augusteiske ideologien og fremstille et nøye konstruert bilde av Augustus og verdensordenen han representerte, for å legitimere hans enemakt.

Både ideologien og arkitekturen knyttet til Augustus har blitt beskrevet, studert og analysert siden hans egen tid. Omveltningen av samfunnet som fant sted under Augustus identifiseres ofte som et grunnleggende vendepunkt i Romas historie, noe som påvirket politikk, kultur, økonomi og samfunnsstrukturer ikke bare i middelhavsområdet, men nærmest i hele Europa, Nord-Afrika og Midtøsten. På lik linje ble det opprettet en form for offisiell keiserlig arkitektur der blant annet den korintiske søyleordenen ble fremmet, riktignok med regionale og provinsielle forskjeller, som i dag er synlig ikke bare i byen Roma, men i alle områder som var

---

¹⁴ Ifølge Zanker (1988, 155-156) hindret den høye muren innsyn til forumet fra suburraen, og beskyttet monumentet fra de hyppige brannutbruddene i suburraen, samtidig som den også hadde en symbolsk betydning: «The wall was like a dividing line between the simplicity of residential neighbourhoods and the *maiestas* and *magnificentia* of temples and other public buildings». For geologien på Augustus’ forum, se Jackson & Marra 2006, 410-411; Farr, Marra og Terrenato 2015, 47.

¹⁵ Se kap. 2 for forskningshistorien til forumet.

¹⁶ Både Cassius Dio (55.10) og Sveton (*Aug.* 29.1-2) lister opp aktiviteter som foregikk i Mars Ultor-templet og på Augustus’ forum.

del av Romerriket på Augustus' tid (fig. 6).¹⁷ Både de arkitektoniske og de ideologiske endringene som kjennetegner Augustus' regjeringstid er synlige i Augustus' forum. Her var flere av de sentrale temaene av den augusteiske ideologien legemliggjort og personifisert i arkitektonisk, skulpturell og dekorativ form. Romas mytiske opphav, sosio-politiske historie, forhold til den greske kulturelle arven, og militære triumfer var alle synlige elementer i arkitekturen i Augustus' forum.

Målet med denne oppgaven er å utforske hvordan disse temaene knyttet til den keiserlige ideologi påvirker, og er synlige i, arkitekturen i Augustus' forum. Med andre ord, hvordan ett monument (rom) kan studeres og analyseres for å forstå hvordan ideologien, altså det gjeldende tankesettet til den herskende klassen i et samfunn (idé), ble formidlet i et visst punkt i historien (tid). Et slikt studium er viktig fordi det tar utgangspunkt i fysiske levninger for bedre å forstå mekanismene som styrte samfunnstrukturene på Augustus' tid, med et formål om å danne nye innfallsvinkler og øke kunnskapsnivået om en tidsperiode som på mange måter har preget den vestlige idé- og kulturhistorie. For, som Zanker hevder, speiler kunst og arkitektur verdiene til et samfunn, spesielt i overgangsperioder.¹⁸

Ved å bruke Augustus' forum som studiemateriale, kan man få økt forståelse for mekanismene som styrer offisiell eller statlig visuell kommunikasjon ment for å skape et narrativ hvis mål er å forme eller diktere et folks, et samfunns eller en nasjons oppfatninger om den herskende klassen, altså makthaverne.¹⁹ Dette har paralleller til post-industrielle staters bruk av propaganda, noe som utvilsomt har formet vår nåtidige verdensorden. På denne måten kan studiet av forholdet mellom ideologi og arkitektur i Augustus' forum ikke bare være et tilskudd til vår oppfatning av den augusteiske perioden, men også tilby politisk-historiske analogier som kan være nyttige for bedre å forstå mekanismene som styrer dagens verden.

1.2. Introduksjon til Augustus' forum: Historisk bakgrunn

Selv om Sveton forteller at Octavian lovet å bygge et tempel til Mars Ultor allerede i 42 fvt., finnes ingen skriftlige kilder som spesifiserer når planleggingen eller konstruksjonsarbeidet av templet eller forumet ble påbegynt.²⁰ Dessuten dreide Octavians løfte før slaget i Filippi seg

---

¹⁷ Strong (1963, 81-82) poengterer at den korintiske søyleordenen nådde et toppunkt i arkitekturen på Augustus' forum. På samme måte hevder Wilson Jones (1989, 57) at "the temple of Mars Ultor, Augustus' most exalted sacred building, stands as the definitive statement of the Corinthian order, incorporating for the first time the new orthodoxy in terms of proportions, dimensions and motifs." Se også Stamper (2005, 132-134) for bruken av den korintiske søyleordenen i Mars Ultor-templet på Augustus' forum.

¹⁸ Zanker 1988, v.

¹⁹ Hannestad (1988, 85) omtaler Augustus' forum som «pure propaganda in an advanced architectural setting».

²⁰ Svet. *Aug* 29.2.

kun om templet; det finnes ingen åpenbare forbindelser mellom det planlagte templet og et planlagt forum.²¹ Ettersom 30-tallet fvt. for Octavian i stor grad var preget av borgerkrig og uroligheter, først mot Sextus Pompeius og så mot Markus Antonius, er det lite trolig at bygningsarbeidet kan ha begynt i denne perioden. 20-tallet, derimot, var en tid med urban utbygging, restaurering av templer og byggeprosjekter i stor skala i Roma, noe som kan indikere at Augustus' forum, med sin sentrale plassering rett nord for Forum Romanum, kan ha blitt påbegynt da.²² På den annen side blir Mars Ultor-templet nevnt i sammenheng med parthernes tilbakelevering i 20 fvt. av tre tapte romerske felttegn som Augustus skrøt av å ha gjenvunnet som følge av diplomati istedenfor krigføring, et motiv som er avbildet på brystplaten til Augustus i statuen fra Prima Porta (fig. 7).²³ Men dette var et Mars Ultor-tempel som Augustus, ifølge Dio, bestemte at skulle oppføres på Kapitol-høyden.²⁴ Templet er avbildet som et rundt *tholos*-tempel på en rekke mynter fra 19-16 fvt. med legenden MAR VLT eller MARTIS VLTORIS, og med enten en figur, trolig Mars, eller romerske felttegn inne i templets *cella* (fig. 8).²⁵ Et slikt tempel, eller levninger etter det, har aldri blitt funnet på Kapitolhøyden, noe som indikerer at det kun ble planlagt, men aldri bygd.²⁶ Dermed er det trolig at planleggelsen av Mars Ultor-templet på Augustus' forum, og muligens også forumet i sin helhet som et sammenhengende kompleks, sammenfaller med avvisningen av planen om Mars Ultor-templet på Kapitolhøyden, altså omkring 19 fvt.²⁷ Dette var en suksessfull periode i Augustus'

²¹ Geiger (2008, 56) poengterer at det var ikke nødvendig eller forventet å komme med løfter om å oppføre sekulære bygg som Augustus' forum.

²² Et syn som støttes av blant annet Stamper (2005, 132).

²³ *Res Gestae* 29. Ovid (*Fast.* 579-597) nevner løftet i Filippi og de parthiske felttegn nærmest i samme åndedrag. Felttegnene ble tapt først av M. Crassus i 53 fvt. i Carrhae (Dio 40.21-24), så i Lilleasia av L. Decidius Saxa i 40 fvt. (Dio 48.25.3-4), så i Armenia i 36 fvt. av Oppius Statianus, en av Markus Antonius' generaler (Dio 49.25-29). Beckmann (2016, 124-146) hevder at Mars Ultor-templet var et monument assosiert med kriger, fremfor alt mot partherne, i den grad at Trajan innviet sin søyle i 113 evt. på samme dato som Mars Ultor-templet ble innviet (ifølge Ovid (*Fast.* 5.545-598)) 115 år tidligere for å samsvare med nye kriger mot partherne.

²⁴ Dio 54.8.3.

²⁵ For Mars Ultor-myntene se Györi 2015, 7-30, fig. 1-13. Jacobson (2020, 235-247) hevder at dette runde planlagte Mars Ultor-templet var inspirert av Philippeion-monumentet i Olympia bygd på 300-tallet fvt. Schäfer (1998, 56-59) poengterer også likheten mellom templet avbildet på disse myntene og det runde *monopteros*-templet til Roma og Augustus på Akropolis-høyden i Athen, innviet i 19 fvt., samme år produksjonen av disse myntene begynte.

²⁶ Spannagel 1999, 62-69. Simpson (1993, 120-121) presenterer en rekke argumenter som motbeviser eksistensen av et augusteisk Mars Ultor-tempel på Kapitolhøyden, blant annet den logiske umuligheten av å plassere et krigsmonument på Kapitolhøyden ettersom aktiviteter knyttet til krig skulle foregå utenfor den hellige bygrensen (*pomerium*), og i hvert fall ikke i Romas religiøse sentrum. Dette poenget utfordres av Györi (2015, 11, n. 28), som lister kilder som nevner hellige steder dedikert til Mars innenfor *pomerium*, deriblant Augustin (*De civ. D.* 4.23) og Dio (41.14.2). Beard, North og Price (1998, 180) poengterer videre at Augustus fra 19 fvt. hadde embetet 'konsulært *imperium*' som gjorde at han hadde sivil og militær makt både innenfor og utenfor *pomerium*, slik at han kunne innvie sitt tempel til Mars Ultor innenfor *pomerium* i 2 fvt. Hannah (1998, 433) argumenterer for at Mars Ultor-templet på Kapitol-høyden kan ha vært et midlertidig oppholdssted for de parthiske felttegn fram til det større templet på Augustus' forum sto ferdig.

²⁷ Kockel 1995, 289; Geiger 2008, 55.

regjeringstid: i 19 fvt. vendte han triumferende hjem etter tre år med østlige kampanjer, som inkluderte den overnevnte diplomatiske seieren mot partherne; i 18 fvt. fikk han vedtatt morallover om blant annet ekteskapelig og seksuell oppførsel; i 17 fvt. kunne han åpne den nye ‘gyldne tidsalder’, *Saeculum aureum*, som ble feiret i dagevis med festivaler og leker, *ludi saeculares*, og en sang, *Carmen Saeculare*, skrevet av Horats på bestilling av Augustus for anledningen.²⁸ I denne perioden kunne Augustus vie sin tid til fredelige aktiviteter som byplanlegging og urban renovering, en prosess der byggingen av Augustus’ forum kan ha vært en sentral del.²⁹ Ettersom Augustus poengterer at han bygde forumet på egne landområder med midler vunnet fra krigføring, innebærer dette at han på et tidspunkt må ha kjøpt land, revet bygninger og ryddet området.³⁰ Dette var åpenbart en såpass tidkrevende prosess at da Mars Ultor-templet og forumet ble innviet var det fortsatt uferdig, trolig til Augustus’ store irritasjon ettersom et av hans favorittuttrykk var *festina lente*, ‘å skynde seg langsomt’.³¹ Om det er usikkert når templets og forumets grunnstein ble lagt, forteller Velleius Paterculus, Augustus’ samtidige, spesifikt at templet ble innviet da Augustus selv og Gallus Caninius var konsuler, altså i 2 fvt.³² Derimot er innvielsesdatoen mer usikker, og det finnes to alternativer: Ovid, i sitt verk om kalenderen, knytter innvielsen av forumet til Mars-lekene, *Ludi Martiales*, som fant sted 12. mai; Cassius Dio oppgir datoen til å ha vært 1. august.³³ Trolig er det Ovids dato som er den korrekte ettersom det er en åpenbar forbindelse mellom sirkuslekene til Mars og templet dedikert til den samme guddommen, og fordi Dios dato kun oppgis i forbindelse med feiringen av Claudius’ fødseldag over førti år etter templets innvielse.³⁴ Etter templets innvielse og åpningen av forumet var det aktiviteter i alle forumets arkitektoniske elementer fram til Augustus’ død i 14 evt.; det er ingenting som indikerer det motsatte.

---

²⁸ Hor. *Carm. Saec.*; Zanker 1988, 167-169. Drudi (2018, 99) oppsummerer den gyldne tidsalderen under Augustus til et ideologisk budskap: “Augustus was to fulfill the hopes for a new beginning, which could restore Rome to military glory, religious devotion and economic wealth”.

²⁹ Geiger 2008, 56-57.

³⁰ *Res Gestae* 21.

³¹ Som poengtert av Favro (2005, 237). For innvielsen før forumet var ferdigstilt, se Svet. *Aug.* 29.1. Om Augustus’ irritasjon, se Macrobi. *Sat.* 2.4.9. For Augustus’ bruk av uttrykket *festina lente*, se Svet. *Aug.* 25.4.

³² Vell. Pat. 2.100.2.

³³ Ov. *Fast.* 5.545-598; Dio 60.5.3.

³⁴ Dette synet deles av Simpson (1977, 91-94) og Rich (1998, 84-85), mens Weinstock (1971, 157) sto for 1. august. Simpson (1993, 117-118) kritiserer 1. august som innvielsesdato på bakgrunn av Dios upålitelighet som kilde (han skrev omkring to århundrer etter Mars Ultor-templets innvielse). Men, som poengtert av Geiger (2008, 55), må også Ovids (*Fast.* 5.545-598) beretning leses skeptisk selv om han levde samtidig som Augustus, fordi «he probably wished to ingratiate himself by spreading the official version». Hannah (1998, 433) foreslår at 12. mai viser til åpningen av Mars-lekene som fant sted i Augustus’ forum, slik at forumet ble åpnet men ikke innviet på den datoen, mens 1. august markerer selve innvielsen til Mars Ultor-templet. Se også Hannah 1997, 527-535 for en studie av festivalene under åpningen av forumet 12. mai.

Trolig gjennomgikk forumet få arkitektoniske modifikasjoner fram til senantikken.³⁵ Under Tiberius, i 19 evt., ble de første kjente arkitektoniske endringer av forumet gjort; det ble oppført to triumfbuer på hver side av templet til ære for hans sønn Drusus (nord for templet) og hans nevø Germanicus (sør for templet), begge utpekte arvinger som hadde hatt viktige militære seire (fig. 5b og 5c).³⁶ Trolig fortsatte aktiviteter i forumet i like stor grad under de julio-claudiske keiserne.³⁷ Under byggingen av Nervas forum, kalt *Forum Transitorium*, ble sannsynligvis den sørlige av de fire *exedrae* fjernet for å gi plass til Nervas forum (fig. 9).³⁸ Byggingen av Trajans forum hundre år etter Augustus' død bidro, i tillegg til fysisk å endre utseendet til Augustus' forum ved å fjerne den resterende av de to *exedrae* på forumets sørvestlige halvdel, sannsynligvis til at den politiske, juridiske og administrative betydningen til Augustus' forum minsket (fig. 10).³⁹ Og under Hadrian ble det gjennomført restaureringsarbeid, slik han også gjorde med Pantheon.⁴⁰ Om den politiske og juridiske betydningen til forumet minsket, kan kulturelle aktiviteter i forumet ha fortsatt fram til senantikken: *subscriptions*, notater skrevet av studenter og lesere i margin på tekster av klassiske forfattere, fra slutten av 300-tallet nevner aktiviteter knyttet til utdanning og kultur i *exedraene* i foraene til Augustus og Trajan, som til og med ble kalt *scholae* og var undervisningssteder for retorikk og grammatikk.⁴¹ En inskripsjon på en av templets søyler datert til første halvdel av 500-tallet indikerer at forumets bygninger ble systematisk tatt ned, muligens som følge av jordskjelv eller plyndring.⁴²

1.3. Problemstillinger og hypotese

Utgangspunktet for min studie er problemstillingen «hvordan er arkitekturen i Augustus' forum uttrykk for den augusteiske ideologi?». Dette er et bredt spørsmål og nødvendiggjør en konkret

---

³⁵ Fuchs 2021, 4.

³⁶ Tac. *Ann.* 2.64. Omtrent på samme plassering som Germanicus' bue ble det i middelalderen oppført en ny bue, fortsatt synlig i dag, som fikk navnet *Arco dei Pantani*, eller 'myrens bue', ettersom området rundt Augustus' forum i middelalderen ble kalt *i Pantani* og var preget av myrlandskap (Meneghini 2017, 285-292).

³⁷ Dette indikeres blant annet av Svetons (*Claud.* 33.1) anekdote om at Claudius, fristet av forlukkende dufter, forlot sin tribunalrettsak og klatret opp trappene til templets podium for å delta i en bankett.

³⁸ Carnabuci 2006, 178.

³⁹ Fuchs (2021, 4) hevder at de sørvestlige *exedraene* ble fjernet for å knytte Augustus' forum til Trajans og Nervas fora. Droge (2011, 91, n. 46) poengterer at Trajan imiterte utformingen til Augustus' forum med å inkludere fire *exedrae*. Ifølge Dio (68.10.2), skal Trajan ha gjennomført rettsaker i Augustus' forum.

⁴⁰ Hist. Aug. *Hadr.* 19.10; Coarelli 2007, 108.

⁴¹ Carnabuci 2006, 180; Carnabuci & Braccalenti 2011, 43, n.27. En av tekstene det har blitt notert i er bok 9 av Apuleius' *Det gyldne Esel: ego Salusti legi (...) et emendavi Romae in Foro Martis* (sitat hentet fra Platner & Ashby 1929, s. 220). Augustus' forum omtales her som '*Foro Martis*', Mars-forumet, på bakgrunn av Mars Ultor-templet. Dette navnet levde videre i veien Via Marforio fram til den ble revet i forbindelse med utbyggingen av Via dell'impero (Tommasetti 2000, 43-45) (se kap. 2.1). Marforio er også kallenavnet på en statue av en liggende elvegud funnet i området rundt Augustus' forum, i dag i en av utendørshallene i Kapitolumseet.

⁴² Ungaro 2007, 127.

definisjon på og forståelse av både ideologi-begrepet i seg selv og augusteisk ideologi mer spesifikt. Når det gjelder de arkitektoniske, skulpturelle og dekorative elementene i forumet, er det nødvendig å problematisere hvorfor bestemte elementer er inkludert, mens andre utelates. Med utgangspunkt i en antagelse om at alle de inkluderte elementene er bevisst valgt på bakgrunn av en eller annen tilknytning til Augustus' keiserpersonlighet eller den augusteiske ideologi, vil jeg utforske problemstillingen «hvordan brukes de arkitektoniske elementene i Augustus' forum for å legitimere makt?». Som en videreføring av denne tankerekken stiller jeg også spørsmålet «hvordan bruker Augustus tid og minne for å formidle ideologi i arkitekturen i *Forum Augustum*?». Utgangspunktet for oppgavens analyse er en hypotese om at forumet er romlig organisert fra et spatio-mnemonisk (lat. *spatium* = sted, gr. *mnemon* = minne) ståsted. Det vil si at det argumenteres for at fysiske manifestasjoner og representasjoner av viktige hendelser og personligheter fra Romas opphav og historie, både mytiske og 'ekte' – selv om et slikt skille er en moderne anakronisme – er plassert rundt omkring på forumet, i et ordnet kronologisk system. Mer spesifikt, at forumet var arkitektonisk og skulpturelt utformet for å oppleves som en legemliggjøring av en reise i tid fra Romas mytiske og historiske fortid, via Augustus' styre i nåtiden, til en fredfull fremtid diktert av Augustus.

1.4. Avgrensninger

Ettersom oppgavens hovedmateriale er den augusteiske ideologien og arkitekturen i Augustus' forum i Roma, er oppgaven avgrenset i tid hovedsakelig til dette monumentet og dets historie og bruk i augusteisk tid, omkring 42 fvt.-14 evt.⁴³ Siden oppgaven er sentrert rundt fysiske manifestasjoner av den augusteiske ideologi er forumets post-augusteiske historie ikke relevant og vil derfor ikke inkluderes.

Romlig er oppgaven avgrenset til den fysiske lokaliteten Augustus' forum i Roma. Men selv om kildematerialet til Augustus' forum, både når det gjelder antikke skriftlige kilder og arkeologiske levninger er stort og omfattende, er forumet i dag et fragmentert monument, som ikke kan rekonstrueres kun på bakgrunn av det som direkte er funnet på, eller omhandler, forumet. Derfor vil komparativt materiale fra andre steder i middelhavsområdet i antikken inkluderes i oppgaven for å forsøke å tette noen av hullene når det gjelder rekonstruksjon av forumets romlige organisering. Dette gjelder også tidsmessig: for å forstå den arkitektoniske, kunstneriske og skulpturelle kompleksiteten i forumet er det nødvendig å utforske hvor Augustus og hans arkitekter kan ha hentet inspirasjon fra, for eksempel representasjoner for

---

⁴³ Dette vil si fra Augustus' løfte i Filippi til Augustus' død.

klassisk gresk arkitektur. På samme måte vil også hendelser som skjedde før Augustus' forum ble innviet, og skriftlige kilder som omtaler disse, slik som grunnleggelsen av Roma, og både 'mytiske' og 'ekte' personer som levde før Augustus ble keiser, deriblant Æneas, Romulus og Julius Caesar, bli inkludert i studien, for å forsøke å danne et historisk-politisk bakteppe for det som kjennetegnet den augusteiske ideologien.

Tematisk vil oppgaven være avgrenset til ideologi og arkitektur. I oppgavens kontekst vil arkitektur utvides til også å innebefatte kunstneriske, dekorative og skulpturelle elementer, som det var overalt på Augustus' forum. Ideologi er et stort, omfattende begrep som innebefatter filosofisk, politisk, sosial, økonomisk, religiøs og kulturell historie. Dessuten ble det lansert som filosofisk begrep på 1800-tallet og kan derfor ikke ukritisk overføres til et to tusen år gammelt studiemateriale.⁴⁴ Det er komplisert å definere: i sitt introduksjonsverk til ideologi lister Eagleton 16 ulike definisjoner, hvorav flere er motstridende.⁴⁵ To av disse passer best til diskusjonen av ideologiske uttrykk i Augustus' forum i konteksten til denne oppgaven: 1) «ideas which help to legitimate a dominant political power»; og 2) «false ideas which help to legitimate a dominant political power».⁴⁶

Oppgaven er teoretisk avgrenset til legitimitet og minne, for å danne et relevant tolkningsgrunnlag for den spatio-mnemoniske hypotesen. Metodisk avgrenses oppgaven også med tanke på en slik relevans. Som analytisk verktøy for forumets arkitektoniske elementer brukes en ikonologisk metodisk tilnærming for å gå i dybden på de ulike elementenes symbolske (ideologiske) betydning. Det vil også bli brukt spatial metode for å analysere forholdet mellom de ulike elementene i forumet og deres plassering. Dessuten har oppgaven en mnemonisk tilnærming for å diskutere hvordan minne og tid spiller inn på folks oppfattelse og tolkninger av de ulike arkitektoniske elementene i forumet. Til slutt vil det bli foreslått hvordan de teoretiske og metodiske tilnærmingene til forumet kan kombineres til en «spatio-mnemonisk» metode. Det argumenteres for at dette kan være et nyttig verktøy for å forstå dybden og kompleksiteten til et monument som Augustus' forum.

1.5. Materialkategorier

Oppgavens viktigste materialkategori er de arkeologiske levningene *in situ* på Augustus' forum og de arkitektoniske, skulpturelle, dekorative og epigrafiske fragmentene funnet under utgravninger på forumet, i dag utstilt hovedsakelig på keiserforamuseet, Museo dei fori

---

⁴⁴ Roucek (1944, 482-488) sporer dets opprinnelse til den franske filosofen Destutt de Tracy i 1801.

⁴⁵ Eagleton 1991, 1-2.

⁴⁶ Eagleton 1991, 1.

imperiali, i Roma. I dag er Augustus' forum en arkeologisk lokalitet med materielle levninger fortsatt *in situ*. Disse består i grove trekk av brannmuren bak Mars Ultor-templet (fig. 4); den nordlige halvdelen av to *exedrae* med uthulte nisjer (fig. 11 og fig. 12); deler av gulvleggingen i polykrom marmor flere steder i forumet (fig. 13 og fig. 14); tre tilnærmet fullstendige korintiske søyler med entablatur på templets østlige side (fig. 15); sokkel og nedre fragmenter av søyler fra templets framside; trappene opp til templets podium (fig. 16); tempel-cellaens podium med trapper (fig. 17); arkitektoniske og dekorative levninger i kolosshallen, inkludert nedre fragmenter av to søyler i rommets inngang, dekorative marmorplater på veggene og et podium med rester av fotavtrykk (fig. 18 og fig. 19). Det er rester av senere bebyggelse på forumet, blant annet middelalder-klostre og -kirker, og et helt nabolag, Quartiere Alessandrino, som ble etablert i renessansen.⁴⁷ I dag er dessuten to moderne veier, Via Alessandrina og Via dei Fori Imperiali, bygget oppå forumet, slik at forumets sørvestlige halvdel ligger uutgravd under bakken, med unntak av et lite område på forumets vestside (fig. 20). Det er altså kun forumets nordøstlige ende vi kan med noen form for sikkerhet beskrive arkeologisk. At forumet fortsetter under moderne infrastruktur er et problem for tolkninger av forumets helhet, ettersom rekonstruksjoner i veldig stor grad er nødt til å basere seg på komparative kildetyper. I tillegg ble de fleste av funnene fra forumet gjort under utgravninger på 1920- og 1930-tallet, en tid der man ikke var nevneverdig opptatt av vitenskapelighet i arkeologien, slik at for flere av gjenstandene utstilt på museet er ikke funnstedet kjent.⁴⁸ På grunn av forumets nåtidige fragmentariske natur, vil komparativt materiale trekkes inn for å danne en rekonstruksjon av forumet. Dette inkluderer arkeologiske og kunsthistoriske kilder fra andre steder i Middelhavsområdet, som Athen, Pompeii og romerske provinser i Spania, som er relevante og sammenlignbare for å forsøke å skape et helhetlig bilde av forumets opprinnelige arkitektoniske, skulpturelle og dekorative utforming. Bilder og figurer fra den visuelle material-kategorien, både materielle levninger på og fra Augustus' forum, samt komparativt materiale, er samlet i sin helhet i et appendiks bak i oppgaven (app. 2).

Den andre materialkategorien er antikke tekster som enten direkte nevner Augustus' forum eller tekster som, ifølge vitenskapelig enighet, omhandler forumet. Tekstene er skrevet både på augusteisk tid og i senere tider der man med sikkerhet vet at forumet har vært i bruk. De inkluderer flere litterære sjangre, som historie og poesi, samt *Res Gestae Divi Augusti*, Augustus' selvbiografi tilsynelatende skrevet (eller diktert) av han selv. Disse, sammen med en rekke andre relevante tekster, er samlet og presentert i et appendiks bak i oppgaven (app. 1).

---

⁴⁷ For forumet i middelalderen og moderne tid, se Meneghini & Santangeli Valenziani 2010, 141-230.

⁴⁸ Se kap. 2.1.

Fordelen med å bruke de antikke tekstene som kilde til forumet er at de kan gi et inntrykk av forumets utseende og aktiviteter i antikken. Slik kan de komplettere det arkeologiske materialet, for eksempel ved at noen av de arkitektoniske og skulpturelle fragmentene med ukjent funnsted kan få en plassering på forumet basert på beskrivelser i skriftlige kilder. De kan også gi informasjon utover det arkeologien tilbyr; blant annet forteller de om forumets ulike funksjoner og kan gi et tydeligere bilde på hvordan den keiserlige ideologien har fungert og blitt opplevd. Likevel er det mange problemer knyttet til antikke tekster som materialkategori, ettersom mange av dem er skrevet lenge etter at forumet ble innviet og er basert på usikre kilder. Også samtidige tekster kan gi et ufullstendig bilde; poeter og forfattere på Augustus' tid var utvilsomt utsatt for den keiserlige propagandaen og noen var også offer for sensur, slik at Augustus selv og hans forum i all hovedsak er omtalt i positive ordelag fra samtidige kilder. I tillegg påvirker overleveringen og oversettelser av de antikke tekstene hvordan de fremstår i dag, blant annet har tomrom i kildene ofte blitt fylt inn med det forskere antar opprinnelig har vært skrevet.

For å tydeliggjøre den spatio-mnemoniske tilnærmingen vil forumets empiriske data bli presentert, og forumet som helhet forsøkt rekonstruert, på bakgrunn av de ulike arkitektoniske elementenes antatte opprinnelige plassering på forumet, slik at presentasjonen følger en bestemt rute som det argumenteres for har vært bevisst valgt av Augustus og hans arkitekter fra et spatio-mnemonisk perspektiv: 1) nordlige *exedrae* (fig. 11); 2) Mars Ultor-templet (fig. 21); 3) kolosshallen (fig. 18); 4) *porticus* (fig. 22); 5) forumplassen og firspannet (fig. 23 og fig. 24); 6) sørlige *exedrae* (fig. 25).

1.6. Oppgavens utforming

Oppgaven begynner med fire kapitler som danner grunnlaget for analysen. Først kommer en presentasjon av forskningshistorikken til Augustus' forum for å demonstrere hva slags undersøkelser og utgravninger som har blitt gjennomført på forumet tidligere og vise hva som er de tradisjonelle tolkningene av forumets utforming (kap. 2). Deretter vil oppgavens teoretiske rammeverk (kap. 3), legitimitet og minne, og metodiske tilnærminger (kap. 4), ikonologisk og spatial metode, bli presentert i hvert sitt kapittel, med underkapitler som diskuterer deres relevans for studiet av Augustus' forum. Til slutt i den innledende delen av oppgaven vil de empiriske dataene fra Augustus' forum bli presentert, både *in situ* på den arkeologiske lokaliteten og utstilt på Museo dei fori imperiali (kap. 5).

Neste kapittel (kap. 6), som utgjør oppgavens hoveddel, er viet til en analyse av hvordan arkitekturen i Augustus' forum var uttrykk for den augusteiske ideologi. Dette kapitlet er todelt: i den første delen (kap. 6.1) vil forumet bli forsøkt rekonstruert basert på de empiriske dataene

fra forumet og utstilt på keiserforamuseet, kombinert med antikke skriftlige kilder og komparativt materiale; den andre delen av oppgaven (6.2) vil være viet til en diskusjon av den antatte spatio-mnemoniske organiseringen av forumet. Ved hjelp av de teoretiske og metodiske tilnærmingene vil hypotesen bli testet gjennom en analyse av forumet.

Til slutt følger en oppsummering av oppgavens hovedpoenger og presentasjon av resultater fra analysen. Basert på disse resultatene vil det bli forsøkt konkludert med hvorvidt hypotesen om forumets spatio-mnemoniske organisering stemmer.

2. Forskningshistorikk

Augustus' forum er et av de mest studerte monumentene fra det augusteiske Roma. De første dokumenterte arkeologiske utgravningene fant sted for nesten hundre år siden. Tolkninger av forumet har endret seg betraktelig siden den tid, likevel ikke så mye som man kanskje skulle tro.

2.1. Vitenskapelige arbeider og utgravningshistorikk på Augustus' forum

De første vitenskapelige arbeider kjent fra Augustus' forum er tegninger av kunstnere, arkitekter og vitenskapsfolk i renessansen. Mest kjent er arbeidene til arkitektene Baldassare og Sallustio Peruzzi, Andrea Palladio og Antonio da Sangallo den yngre fra 1500-tallet (fig. 26).⁴⁹ Fra Baldassare Peruzzi og Palladio finnes både høydetegninger av den eksterne og den interne søyleordenen fra Mars Ultor-templet, men også detaljtegninger av spesifikke arkitektoniske elementer, inkludert en tegning av Peruzzi av en pegasus-kapitel og en komposittbase fra templets *cella*.⁵⁰ Fra Antonio har vi tegninger av forumets sørlige *exedra*, der den tilstøter Nervas forum (fig. 27).⁵¹ Dessuten finnes det plantegninger av Roma av Pirro Ligorio på midten av 1500-tallet der «Forum Augusti» og «Basilica Augusta» er markert, blant annet ett som inkluderer fantasifulle tolkninger der Mars Ultor-templet er avbildet som et rundt tempel, basert på de nevnte Mars Ultor-myntene (fig. 28).⁵² Fra 1700-tallet finnes skisser av Giovanni Battista Piranesi som viser senere bygninger blant ruinene på Augustus' forum og over Mars Ultor-templet, deriblant et Santissima Annunziata-kloster og et klokketårn i kirken til Casa dei cavalieri di Rodi, et middelalderhus bygd inn i forumets nordvestlige *exedra* på slutten av 1200-tallet som i dag er tilknyttet Malteserordenen (fig. 29).⁵³

2.1.1. Utgravninger på slutten av 1800- og første halvdel av 1900-tallet

De første systematiske undersøkelsene av utvalgte deler av forumet skjedde på første halvdel av 1800-tallet, og dreide seg om tolkninger av kronologien til de post-antikke bygningene over forumet, men også å definere strukturen til Mars Ultor-templet som lå under Santissima

---

⁴⁹ Beccatti 2014, 23-38.

⁵⁰ Ungaro 2007, 143-144, fig. 184-186.

⁵¹ Thomas 2017, 166-168, fig. 19-21.

⁵² For Ligorios avbildninger av Augustus-forumet, se Beccatti 2014, 29, fig. 8 og 9. For myntene som viser runde Mars Ultor-templer, se kap. 1.2

⁵³ Abbondanza 2015, 119-121, fig. 16. For Casa dei cavalieri di Rodi, se Fiorini 1951; Abbondanza 2015; Bova 2015; Ungaro 2015.

Annunziata-klosteret.⁵⁴ I 1881 kjøpte Roma kommune området som tilsvarte den østlige exedraen og portikken, ca. 950 m², noe som muliggjorde de første arkeologiske utgravningene på Augustus' forum i 1888-1889, under ledelse av Rodolfo Lanciani.⁵⁵ Etter disse, ifølge Kockel, mindre utgravningene på slutten av 1800-tallet, ble de viktigste og mest omfattende utgravningene på Augustus' forum til dags dato gjennomført fra 1924 til 1926 og ledet av Corrado Ricci, som allerede i 1911 hadde foreslått å utgrave (og dermed også rive) enorme områder i sentrum av Roma for å lage et nytt sammenhengende område sentrert rundt keiserforaene (fig. 30-32).⁵⁶ Utgravningene av Augustus' forum var del av en omfattende reorganisering av hele keiserfora-komplekset (Julius Caesars forum, Augustus' forum, Vespasians forum, Nervas forum og Trajans forum), som startet med utgravningen av Augustus' forum og restaureringen av Casa dei Cavalieri di Rodi.⁵⁷

Flere tiår før dette, i 1883, ble det i Romas kommunale reguleringsplan fremmet forslag om å bygge en vei mellom Colosseum og Piazza Venezia, og det var i forbindelse med utbyggingen av denne veien, opprinnelig kalt Via dell'Impero, men som etter andre verdenskrig fikk det nåværende navnet Via dei Fori Imperiali (keiserforaenes vei), at de nevnte utgravninger fant sted.⁵⁸ Denne idéen knyttet Italias fascister til seg da de kom til makten i 1922. Ved å anlegge en vei mellom Colosseum og monumentet (kalt Altare della patria, 'fedrelandets alter') til den første kongen av det samlede Italia, Vittorio Emanuele II, som ble påbegynt i 1885, knyttet fascistregimet antikkens Roma til det 'nye' samlede Italia. I 1932 var det en storslått åpning av veien med påfølgende parade (som utvilsomt må ha gitt sterke assosiasjoner til romerske triumf-parader).⁵⁹ Utgravningene i keiserforaene fortsatte fram til 1934, og det er sannsynlig at det også ble gjort arbeid i Augustus' forum fram til dette.⁶⁰ Blant annet ble Trajans forum utgravd fra 1926 og Caesars forum i 1931-1932.⁶¹ Byggingen av Via dell'Impero preget utgravningen av Augustus' forum i stor grad ettersom veien ble lagt midt oppå forumet, noe som førte til at de eneste synlige levninger ble begrenset til forumets nordøstlige ende. I tillegg ble det anlagt en annen vei, Via Alessandrina, basert på en vei med samme navn fra før utgravningene, rett nord for Via dell'Impero. Denne veien er oppkalt etter

---

⁵⁴ Ungaro 2007, 128.

⁵⁵ Lanciani 1889, 26; Delfino 2010, 12; Meneghini 2017, 285; Ungaro 2007, 128.

⁵⁶ Ricci 1911, 445-455, spesielt se fig. 1 og fig. 42 der området før og etter den hypotetiske rivingen sammenlignes; Kockel 1995, 293: «Nach kleineren Grabungen im 19. Jh. stellte Ricci 1911 eine Vision der freigelegten Kaiserfora in einem Aquarell Poliaghis vor, die dann zwischen 1924 und 1926 vom neuen Regime in die Tat umgesetzt wurde»; Pomponi 2008, 90-92; Ungaro 2015, 282.

⁵⁷ Pomponi 2008, 92.

⁵⁸ Carnabuci e Braccalenti 2011, 36.

⁵⁹ Meneghini 2009, 241.

⁶⁰ Ungaro 2015, 282-295.

⁶¹ Pomponi 2008, 92; Jacobsen et al. 2021, 37.

et nabolag, kalt Quartiere Alessandrino, som lå der fra renessansen og fram til det ble jevnet med jorden, fra 1920-tallet og fram til 1933, for å lage plass til de arkeologiske plassene som i dag utgjør Trajans forum og markeder, Augustus' forum, Nervas forum (*Forum Transitorium*) og Vespasians forum (*Templum Pacis*).⁶² Ettersom de to moderne veiene ble anlagt over nivået til det augusteiske forumet, ble det totalt utgravde området av forumet begrenset kun til dens nordlige halvdel, altså området rundt og direkte foran Mars-Ultor-templet og de to omkringliggende *exedrae*, tilsvarende omtrent 5900 m².⁶³ Dette betyr at over halvparten, ca. 6500 m², av forumets antatte opprinnelige areal ligger under Via dei fori imperiali og Via Alessandrina.⁶⁴ En fullstendig utgravning av hele det opprinnelige området til Augustus' forum hadde derfor i stor grad hjulpet vår forståelse av forumets utforming. Riktignok ville dette vært både praktisk og byråkratisk ekstremt krevende, ettersom det medfører en riving av de to veiene, altså en omfattende restrukturering midt i det antikke området i sentrum av Roma.

Det er to sentrale poenger som er viktig i forbindelse med disse første utgravningene av Augustus' forum: for det første, når det gjelder metodikk og dokumentering av arkeologiske utgravninger er det enorme forskjeller mellom 1920-tallet og i dag. Mangelen på bruk av stratigrafiske prinsipper gjorde at mye arkeologisk data gikk tapt i de opprinnelige utgravningene, blant annet finnes lite bevart materiale fra post-augusteiske kontekster.⁶⁵ For det andre var disse utgravningene politisk-ideologisk ladet og fant sted i en fascistisk kontekst.⁶⁶ Italias fascistiske leder Benito Mussolini ville framstille det fascistiske Italia som antikkens arvinger og seg selv som Augustus' etterfølger, gjennom å skape noe som lignet på en keiserkult à la tidlig romersk keisertid; *romanità*.⁶⁷ Dette kunne ses blant annet i utstillingen *Mostra*

---

⁶² Carnabuci e Braccalenti 2011, 36; Abbondanza 2015, 124; Jacobsen et al. 2021, 37. For Quartiere Alessandrino generelt, se Pugliese 2010; for arkeologisk forskning i Quartiere Alessandrino, se Jacobsen et al. 2021. I 2019 ble det funnet et portretthode av Augustus under utgravninger (i regi av Sovrintendeza Capitolina di Roma, 2016-2020) i Via Alessandrina, brukt som bygningsmateriale i en tidligmiddelaldersk kontekst (se Parisi Presicce 2022, 36-47).

⁶³ Meneghini & Santangeli Valenziani 2010, 3.

⁶⁴ Meneghini & Santangeli Valenziani 2010, 3.

⁶⁵ Mangelen på arkeologisk vitenskapelighet på 1920- og 1930-tallet beskrives nøyaktig av La Rocca (2010, 1): «Sono a tutti note le vicende degli scavi degli anni '20 e '30 dello scorso secolo, nei quali la rimessa in luce di ampi settori del complesso monumentale imperiale è stata pagata con la totale cancellazione delle stratificazioni e degli assetti topografici e urbanistici delle epoche successive e, per la stessa fase antica, con la perdita quasi completa della contestualizzazione dei numerosissimi reperti lapidei rinvenuti oltre che non la perdita totale delle altre classi di reperti». Se Meneghini og Santangeli Valenziani (2010), kapittel 3 for funn datert fra høymiddelalder til 1500-tallet, kapittel 4 for aktivitet fra inngrep på tiden til kardinal Michele Bonelli (1541-1598), altså da quartiere Alessandrino ble etablert (nabolaget er oppkalt etter Bonelli som ble kalt kardinal Alessandrino fordi han var fra Alessandrina i Piemonte), til moderne tid.

⁶⁶ Packer 1997, 307.

⁶⁷ Nelis (2007, 405-407) hevder riktignok at Mussolinis 'favorittromer' var Julius Caesar og ikke Augustus, til motsetning fra Wilkins (2005, 54) som er under oppfatningen av at "Mussolini emulated Augustus in a variety of ways, including the achievement and maintenance of an imperial position; the use of effective propaganda, public display, and public addresses; and the development of urban projects that enhanced Rome, recalled its imperial

augustea della romanità i 1937-1938 der arkeologiske og kunsthistoriske gjenstander knyttet til Augustus var utstilt.⁶⁸ Gjennom arkeologisk aktivitet, blant annet på Augustus' forum, og monumentale byggeprosjekter, ville Mussolini og fascistene konstruere en politisk-historisk forbindelse mellom det fascistiske Italia og storhetstiden i tidlig romersk keisertid. Dette ble legemliggjort av anleggelsen av Via dell'Impero mellom Colosseum, forbi keiserforaene og Forum Romanum, og monumentet til Vittorio Emmanuele II.⁶⁹ Dessuten var de tidligste utgravningene på Augustus' forum av lav vitenskapelig kvalitet; det arkeologiske materialet ble dårlig håndtert og bare provisorisk katalogisert og dokumentert, og mye av det som ble tatt vare på gikk tapt i de kaotiske tilstandene under andre verdenskrig.⁷⁰

2.1.2. Undersøkelser på forumet etter de første utgravningene

Utgravningene på 1920- og 1930-tallet førte til oppdagelsen av nye strukturer og skulpturelle og arkitektoniske dekorasjoner.⁷¹ Dette vises tydeligst i arbeidet til arkitekten Italo Gismondi, som i 1930-1931 utarbeidet detaljerte høyde- og plantegninger, detaljtegninger av arkitektoniske elementer, og grafiske rekonstruksjoner av Augustus' forum og hele keiserfora-komplekset (fig. 33).⁷² Hans arbeider fikk stor innflytelse på videre tolkninger av forumet, og spesielt viktig i denne prosessen var rekonstruksjonen av forumet i en gipsmodell i skala 1:50 fra 1937, i dag utstilt på Museo dei fori imperiali (fig. 34).⁷³ Etter andre verdenskrig tok det tid før det ble fornyet vitenskapelig interesse for Augustus' forum. Riktignok ble sporadiske undersøkelser foretatt, slik som i 1967 da det ble åpnet to små sjakter rett øst for podiet til Mars Ultor-templet (omtrent på høyde med søyle nr. 2) som produserte funn av keramisk materiale datert fra slutten av bronsealderen til senrepublikken.⁷⁴ Fra 1970-tallet økte den vitenskapelige interessen for forumet, og mindre undersøkelser ble foretatt.⁷⁵ På 1980-tallet ble nye

---

heritage, and glorified the man who had been the catalyst for the empire". For en bibliografi over Mussolinis bruk av antikken, se Nelis 2007, 391-393, n. 3-4.

⁶⁸ Marcello 2011, 223-245.

⁶⁹ Zanker (1987, 159), ved å alludere til nazismen og fascismen i første halvdel av 1900-tallet, poengterer at den emosjonelle påvirkningskraften til stillaser i bybildet er sterk: «Wer die Baupolitik der Nationalsozialisten und Faschisten erlebt hat, weiß, daß man die emotionelle Wirkung von Baugerüsten kaum überschätzen kann».

⁷⁰ Packer 1997, 307.

⁷¹ Ricci 1930, 157-188; Ungaro 2007, 128-129.

⁷² Tegningene fra Augustus forum ble ikke publisert før i 1985, etter Gismondis død. De er utgitt i Buzzetti, Virgili & Santi 1985, 341-361. For tegninger av keiserfora-komplekset, se Giuliani 2007, 75-78, og Filippi 2007, 79-81.

⁷³ Ungaro 2007, 129.

⁷⁴ Delfino 2010, 23.

⁷⁵ Ungaro 2007, 129; Colini og Parioli 1978, 443-476.

undersøkelser utført av V. Kockel og J. Ganzert på Mars Ultor-templet, og H. Bauer på forumets ytre mur, altså brannmuren bak templet og *exedraene*.⁷⁶

2.1.3. Nyere utgravningshistorikk

Det var først på 1990-tallet at det ble en lengre periode med mer eller mindre sammenhengende arkeologisk aktivitet på Augustus' forum, som varte i omkring ti år.⁷⁷ I 1996-1998 ble det gjennomført omfattende arbeider på Augustus' forum, deriblant restaurerings- og dokumentasjonsarbeid på strukturene (Mars Ultor-templet og Kolosshallen), analyse av byggematerialet til den ytre muren, katalogisering av marmorfragmenter, restaurering av rekonstruksjonen i Casa dei Cavalieri di Rodi av karyatider og skjold fra portikkens attikaetasje, og restaurering av en fot av forgylt bronse funnet på forumplassen foran templet.⁷⁸ Under dette restaureringsarbeidet ble det funnet rester av maling, noe det også ble funnet i 1988, i kasettetaket ved de tre søylene øst for Mars Ultor-templet; grønn (*terra verde*) i rosettene midt i kasettene og egyptisk blå i plater med meandrer, samme farge som det også har blitt funnet rester av i kolosshallen.⁷⁹ I 1998-1999 ble det gjennomført geoarkeologiske undersøkelser som ga informasjon om den geologiske sammensetningen i keiserfora-området.⁸⁰

I 1998-2000 fant nye utgravninger sted, etterfulgt av utgravninger i 2004-2007, begge i regi av Sovrintendenza ai Beni Culturali del Comune di Roma.⁸¹ I utgravningene i 1998-2000 ble det gjort funn som tyder på at forumet har hatt fire, istedenfor de tidligere antatte to, *exedrae*, selv om det arkeologiske materialet fortsatt er ufullstendig på grunn av at de to moderne veiene som ligger over forumet forhindrer mer utgravninger sørover.⁸² Et lite område mellom de to veiene, vest på forumet inntil Trajans forum, produserte funn av et fundament for en buet vegg hvis dimensjoner er litt mindre enn de to bevarte *exedraene* (fig. 35).⁸³ Om dette var en *exedra*, kan det trolig antas, på bakgrunn av symmetriske preferanser hos de augusteiske arkitektene, at det var en tilsvarende *exedra* på motsatt side av piazzaen.⁸⁴ Dette indikeres også av funn fra

---

⁷⁶ For arbeidet på templet, se Kockel 1985, 241-244; Ganzert 1985, 201-219. For en oversikt over forskning på Mars Ultor-templet fram til 1993, se Simpson 1993, 116-122. For Bauers arbeider, se Vodret og Bauer 1985, 224-228; Bauer 1985 229-240; Bauer 1987, 763-770.

⁷⁷ For en oversikt over mye av den arkeologiske forskningen på Augustus' forum etter utgravningene på 1920- og 1930-tallet fram til 1997, se Packer 1997, 309-311, 326.

⁷⁸ Ungaro 1998, 251-257.

⁷⁹ Ungaro 1998, 251, fig. 23-25; Ungaro 2007, 130.

⁸⁰ Delfino 2010, 15-16, fig. 3.

⁸¹ Meneghini & Santangeli Valenziani 2010; Carnabuci & Braccalenti 2011, 35

⁸² Meneghini 2009, 60; Meneghini & Santangeli Valenziani 2010, 3.

⁸³ Carnabuci & Braccalenti 2011, 40-54, fig. 13-14.

⁸⁴ Som formulert av La Rocca (2001, 184): "sotto le strutture dal lato sud del foro di Traiano, si sono scoperte le fondazioni di un'altra esedra, di misura poco più piccola di quelle già conosciute. Il foro di Augusto aveva, quindi,

den andre siden av forumet, gjort under geotekniske undersøkelser som del av åpningen av metro-linje C i Roma, som viser likheter i dimensjoner til den tredje exedraen i det som antas å være et augusteisk nivå.⁸⁵ Denne kan det tenkes ble fjernet under byggingen av Nervas forum (*Forum Transitorium*), på samme måte som den sørvestlige kan ha blitt fjernet for å gjøre plass til Trajans forum.⁸⁶

Ettersom under 50% av forumets antatte opprinnelige planområde er utgravd, er det arkeologiske materialet i dag fragmentert. I tillegg er det, med unntak av ruinene etter Mars Ultor-templet, hovedsakelig forumets ytre grenser som gjenstår, altså brannmuren bak templet og veggene i exedraene og kolosshallen. Derfor er ikke kunstneriske, dekorative og skulpturelle elementer i dag til stede på forumet i like stor grad som det antas å ha vært i augusteisk tid. Likevel er flere av de antikke dimensjonene intakte, for eksempel mellom de nordøstlige *exedrae* – og også når det gjelder templet, der trappetrinn, podium, nedre halvdel av søyler, samt et avtrykk av taket i bakveggen består. Utgravningsrapporten fra de seneste utgravningene (2004-2007) innehar funnlistor og dokumenteringsmetoder som bidrar til økt forståelse for de arkeologiske bevis for forumets utforming.⁸⁷

2.2. Sekundærstudier

Utgravningene på 1920- og 1930-tallet muliggjorde de første arkeologiske studiene av Augustus' forum.⁸⁸ På lik linje med de bakenforliggende politiske motivene for de første utgravningene, må studier basert på disse også anses som potensielt forutinntatte fra et fascistisk ståsted. I tillegg formet de dramatiske politiske omveltningene i Europa på 1920- og 1930-tallet folks oppfatninger av Augustus' regjeringstid.⁸⁹ Blant italienske forskere ble studiet av Augustus og hans monumenter delvis neglisjert i årene etter andre verdenskrig, på bakgrunn av fascistenes og Mussolinis forherligelse av Augustus' personlighet og ønske om å 'gjenopprette' det romerske imperium.⁹⁰ Derimot var det fra tyske forskere at interessen først ble gjenopptatt; selv om arkeologi også ble brukt ideologisk under nazi-regimet. Både i Italia og Tyskland, til forskjell fra for eksempel i Storbritannia der forskerne unnslopp regjeringer som forsøkte å stemple sin ideologi på bygninger og miljøer, ble det etter hvert ansett som nødvendig å studere,

---

in origine non due, bensì quattro esedre: sembra difficile dubitare, infatti, che l'essedra appena rinvenuta non avesse il suo pendant dall'altro lato".

⁸⁵ Meneghini 2009, 100; Carnabuci & Braccalenti 2011, 38-40.

⁸⁶ Ungaro 2007, 126.

⁸⁷ Menghini & Santangeli Valenziani 2010.

⁸⁸ For eksempel Ricci 1930, 157-189.

⁸⁹ Wallace-Hadrill 1989, 157.

⁹⁰ Nelis 2007, 393.

riktignok med en sensitiv tilnærming, manipulasjonen av det fysiske miljøet i Augustus' Roma.⁹¹

I 1968 utkom den første monografien om Augustus' forum: P. Zankers *Forum Augustum: Das Bildprogramm*.⁹² Denne publikasjonen ble det rådende oppslagsverket om Augustus' forum, og tekstens hovedpoenger ble oppsummert i 1987 i deler av boken *Augustus und die Macht der Bilder*, som ble utgitt på engelsk året etter.⁹³ Også i 1988 fant utstillingen *Kaiser Augustus und die verlorene Republik* sted i Berlin, og utstillingskatalogen, utgitt samme år, inneholder et langt kapittel viet til Augustus' forum og Mars Ultor-templet med betydningsfulle plantegninger og skisser, skrevet av V. Kockel og J. Ganzert.⁹⁴ Kockels innføring i *Lexicon Topographicum Urbis Romae* (1995) er, sammen med L. Richardsons i *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome* (1992), nyttige oppslagsverk.⁹⁵ Ganzerts publikasjon *Der Mars Ultor-Tempel auf dem Augustusforum in Rom* (1996) har blitt det rådende verket på Mars Ultor-templet.⁹⁶ D. Favros *The Urban Image of Augustan Rome* (1996), som inneholder mye diskusjon av Augustus' forum, dreier seg om det urbane landskapet i byen Roma under Augustus, men skiller seg fra Zankers *Augustus und die Macht der Bilder*, der arkitektur og kunst forklares som resultat av Augustus' tunge symbolbruk, ved at fokuset ligger på dannelsen av en idé av byen som helhet.⁹⁷ Mer spesifikt om statuegruppene som sto i forumets portikker og *exedrae* er M. Spannagels *Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums* (1999) og J. Geigers *The First Hall of Fame. A Study of the States in the Forum of Augustus* (2008).⁹⁸ Om forumets resepsjon i andre deler av middelhavsområdet i romersk keisertid bidrar V. Goldbeck (2015) *Fora augusta. Das Augustusforum und seine Rezeption im Westen des Imperium Romanum* med nye funn som

---

⁹¹ Wallace-Hadrill 1989, 157.

⁹² Zanker, P. (1968). *Forum Augustum: das bildprogramm*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

⁹³ Zanker, P. (1987). *Augustus und die Macht der Bilder*. München: Verlag C. H. Beck, se spesielt s. 193-2015 om Augustus' forum. Engelskspråklig utgivelse: Zanker, P. (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*. Overs. A. Shapiro. Ann Arbor: University of Michigan Press.

⁹⁴ Ganzert, J. og Kockel, V. (1988) 'Augustusforum und Mars Ultor-Tempel'. I: W.-D. Heilmeyer, E. La Rocca, H. G. Martin (red.), *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin 7.Juni-14.August 1988*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, s. 149-200.

⁹⁵ Kockel, V. (1995). 'Forum Augustum.' I: Steinby, E. M. (red.), *Lexicon topographicum urbis Romae*, vol. 2. Roma: Quasar, s. 289-295; Richardson, L. (1992). 'Forum Augustum'. I: L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: John Hopkins University Press, s. 160-162.

⁹⁶ Ganzert, J. (1996). *Die Mars-Ulter-Tempel auf dem Augustusforum in Rom*. Mainz: Philipp von Zabern.

⁹⁷ Favro, D. (1996) *The Urban Image of Augustan Rome*. Cambridge: Cambridge University Press. Se spesielt s. 170-176 om Augustus' forum.

⁹⁸ Spannagel, M. (1999). *Exemplaria Principis: Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums. Archäologie und Geschichte; Bd.9*. Heidelberg: Verlag Archäologie und Geschichte; Geiger, J. (2008). *The First Hall of Fame. A Study of the States in the Forum of Augustus*. Leiden/Boston: Brill.

poengterer betydningen til Augustus' forum i utviklingen av romersk provinsiell keiserlig arkitektur.⁹⁹

De italienske forskerne tilknyttet utgravningene på Augustus' forum og i keiserforaene i nyere tid og som var ansvarlig for åpningen av keiserforamuseet i Roma, har produsert viktig forskning om Augustus' forum og dets arkitektoniske og skulpturelle elementer de seneste årene. I den store hallen i Trajans markeder åpnet i 1995 utstillingen *I Luoghi del consenso Imperiale: Il Foro di Augusto. Il Foro di Traiano*, publisert som utstillingskatalog redigert av E. La Rocca, L. Ungaro og R. Meneghini.¹⁰⁰ Her ble noen få av de 40 000 fragmentene funnet under utgravninger på keiserforaene på 1900-tallet, og som hadde blitt magasinert og dokumentert siden 1985, utstilt for publikum, flesteparten for første gang.¹⁰¹ Dette førte utvilsomt til at nye utgravninger kunne finne sted, som nevnt i 1998-2000 og 2004-2007, og til åpningen av keiserforamuseet i 2007, hvis informative museumskatalog, redigert av Ungaro, forklarer historien og inventaret til hvert av keiserforaene.¹⁰²

Det nyeste større tilskuddet til forskning på Augustus' forum er utstillingen *Die Neuen Bilder des Augustus: Macht und Medien im Antiken Rom* (8. oktober 2022 - 15. januar 2023) i Hamburg, med flere utstillingsobjekter som kan knyttes til Augustus' forum, for første gang vist fram på samme sted. Utstillingskatalogen, redigert av A. Haug og A. Hoffman, inneholder kapitler som tydeliggjør det nye, samlede uttrykket skapt av kunstnere, skulptører og arkitekter på Augustus' tid.¹⁰³

Innenfor denne oppgavens teoretiske (legitimitet og minne) og metodiske (ikonologi og spatialitet) rammer produseres det også mye forskning om Augustus' forum. Først i senere tid har det kommet tolkninger av Augustus' forum som et rom som forsøker å påvirke samfunnets kollektive og kulturelle minne, deriblant tekstene J. Shaya (2013), 'Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus'; G. Woolf (2015), 'Mars and Memory'; Bensch (2020) 'Æneas, Romulus, and the Memory Site of the Forum Augustum in Rome'; og T. Stevenson (2022), 'The Forum of Augustus: Reshaping collective memory about war and the

---

⁹⁹ Goldbeck, V. (2015). *Fora Augusta. Das Augustusforum und seine Rezeption im Westen des Imperium Romanum*. Regensburg: Schnell & Steiner.

¹⁰⁰ La Rocca, E., Ungaro, L. og Meneghini, R. (red.) (1995) *I luoghi del consenso imperiale: Il Foro di Augusto, il Foro di Traiano*. Roma: Progetti Museali. Se s. 38-90 om Augustus' forum.

¹⁰¹ Ungaro 2007, 20.

¹⁰² Ungaro, L. (red.) (2007) *The Museum of the Imperial Forums in Trajan's Market*. Milano: Electa. Se s. 118-169 om Augustus' forum.

¹⁰³ Haug, A. og Hoffmann, A. (red.) (2022) *Die neuen Bilder des Augustus: Macht und Medien im antiken Rom*. München: Hirmer Verlag. Se spesielt s. 84-97 om det nye urbane landskapet i Roma, og s. 112-121 om resepsjonen til det visuelle programmet i Augustus' forum i Campania.

state'.¹⁰⁴ Det er også forskere som inkorporerer ikonologiske og og spatiale tilnæringer til Augustus' forum, slik som F. De Angelis (2021), 'Decoration and Attention in the Forum of Augustus: The Agency of Ancient Imagery Between Ritual and Routine', som utforsker samspillet mellom romlige forhold, dekorasjon og tilskuerens egne egenskaper og vilje.¹⁰⁵

De fleste av verkene nevnt i dette underkapitlet om sekundærlitteratur som omhandler Augustus' forum, fokuserer på visse utvalgte elementer eller temaer i forumet. Det finnes altså få studier som omhandler forumet som helhet. Dette skyldes trolig at Augustus' forum er et så omfattende studiemateriale at det vanskelig lar seg gjøre å studere hele forumet som et helhetlig kompleks. Et annet interessant poeng er at det er få studier som aktivt inkorporer funnet av et nytt par med *exedrae* i forumets sørvestlige halvdel, ettersom funnet av disse har forårsaket endringer i oppfattelsen av forumets opprinnelige utforming.¹⁰⁶ Årsaken til denne neglisjeringen er sannsynligvis at det tar tid før nye funn får innpass i academia (selv om det allerede er over 20 år siden funnene først ble lansert), men også trolig fordi eksistensen til de sørvestlige *exedrae* bestrides av mange forskere på bakgrunn av for lite bevis, og fordi bevisene tilgjengelig gir lite utgangspunkt for nye synspunkter og tolkninger. For eksempel fastslår Geiger at det nylig oppdagede par med *exedrae* kun skilte seg fra de to andre ved at deres litt mindre størrelse indikerer at de ikke inneholdt den store sentrale nisjen med en større statuegruppe, uten å spekulere noe mer i deres innhold og mening, «dependent as they are on plans and ideas about which we know nothing».¹⁰⁷ Derimot om firspannet av Augustus som, ifølge Augustus selv, sto sentral plassert på forumplassen foran templet, og som det nesten ikke finnes informasjon om, ytrer Geiger et ønske om at «it would be extremely helpful if more could be said about the *quadriga* devoted to the Father of his Country in the centre of the piazza, for surely at least from the ideological point of view this was the crowning glory of the entire

---

¹⁰⁴ Shaya, J. (2013). 'The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus'. *American Journal of Archaeology*, 117(1), s. 83-110; Woolf, G. (2015) 'Mars and Memory'. I: K. Galinsky & K. Lapatin (red.), *Cultural Memories in the Roman Empire*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, s. 206-224; Bensch, M. J. (2020). 'Æneas, Romulus, and the Memory Site of the Forum Augustum in Rome'. I: C. Horn, G. Wollentz, G. Di Maida, & A. Haug (red.), *Places of Memory: Spatialised Practices of Remembrance from Prehistory to Today*. Oxford: Archaeopress, s. 36-45; Stevenson, T. (2022) 'The Forum of Augustus: reshaping collective memory about war and the state'. I: M. De Marre & Bhola, R. K. (red.), *Making and Unmaking Ancient Memory*. London: Routledge, s. 73-94.

¹⁰⁵ De Angelis, F. (2021). 'Decoration and Attention in the Forum of Augustus: The Agency of Ancient Imagery Between Ritual and Routine'. I: A. Haug & M. Lauritsen (red.), *Principles of Decoration in the Roman World*. Berlin, Boston: De Gruyter, s. 15-32.

¹⁰⁶ Carnabuci 2006, 178-182.

¹⁰⁷ Geiger 2008, 118: "The two hemicycles (...) were only slightly smaller than the formerly known ones so that it seems safe to assume that they differed from the first ones only in the absence of larger sculptural groups at their centre, corresponding to those in the first hemicycles". Sitatet i teksten referer spesifikt til muligheten for at de to sørvestlige *exedrae* var taklagte.

undertaking.”¹⁰⁸ Det er altså en mangel på informasjon om, og forskning på, de to sørvestlige *exedrae* og firspannet av Augustus. Dette inviterer til vitenskapelig spekulering og nytolkninger omkring disse elementene, noe som vil bli forsøkt i denne oppgaven.

---

¹⁰⁸ Geiger 2008, 4. Firspannet nevnes i *Res Gestae* 35.1. Året etter Geigers utgivelse publiserte V. M. Strocka en artikkel, *Die Quadriga auf dem Augustusforum in Rom* (2009), der han identifiserer en marmorvogn i Vatikanmuseene som vognen som opprinnelig sto på Augustus' forum, basert på ikonografiske likheter mellom plantemotiver i relieff på vognenes utside og innside og augusteisk kunst fra siste tiår fvt. Denne har ikke fått mye oppslutning.

3. Teoretisk rammeverk

I dette kapitlet vil oppgavens teoretiske ramme presenteres. Ettersom bakgrunnen for oppgaven er en hypotese om at forumet var organisert som en spatio-mnemonisk tidsreise diktert av Augustus, er de sentrale temaene tid og rom, minne og legitimitet. Zanker sammenligner forumets utforming med bok 6 av *Æneiden* : «Borrowed from Vergil’s imagery, myth and history are woven together into a vision of salvation. Only instead of looking toward the *future* as in the epic, here we are directed from the *present* back into the *past*”.¹⁰⁹ Forumet knytter altså hendelser og personligheter i fortiden til situasjonen i nåtiden, eller mer spesifikt; alt som har skjedd i Roma helt siden Æneas landet i Latium ledet fram til den gudgitte gylne tidsalderen under Augustus.¹¹⁰ I denne oppgaven argumenteres det, ulikt Zanker, for at også framtiden er inkludert på Augustus’ forum. Men framtiden er på ingen måte mørk og usikker; den er, på lik linje med fortiden og nåtiden, kontrollert og organisert, dens utseende bestemt av Augustus selv, slik Æneas opplever det når han møter på sin julianske etterkommer Augustus i underverdenen.¹¹¹ For å fremme dette synspunktet vil legitimitet og minne bli brukt som teoretiske rammeverk i oppgaven. Legitimitet fordi det argumenteres for at rollen og funksjonen til de arkitektoniske og skulpturelle elementene på forumet er å legitimere Augustus’ rolle i nåtiden og diktere fremtiden, gjennom å vise til hans kunnskap og tilknytning til fortiden. Minne fordi det argumenteres for at mytologi, historie og tradisjon og kollektive, sosiale minner samles, kombineres og blir referert til nærmest overalt på forumet, samtidig som det legges til rette for at samtiden kan skape nye minner som skal fungere som *exempla* til etterfølgelse i fremtiden.

3.1. Minne

The commonwealth of Rome is founded firm on ancient customs and on men of might.

(Cicero, *De Republica* 5.1)¹¹²

---

¹⁰⁹ Zanker 1988, 195 (mine uthevelser).

¹¹⁰ Verg. *Aen.* 6.792-793; Wallace-Hadrill 1981, 25: “Virgil is not simply eulogizing the emperor for a *fait accompli*, the termination of civil war. On the contrary he is making Paradise conditional, conditional upon the person of Augustus.”

¹¹¹ Verg. *Aen.* 6.788-797.

¹¹² Overs. C. W. Keyes (1928) *Cicero. On the Republic. On the Laws.* Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero begynner sin femte bok om republikken med å sitere Ennius, som, i sine *Annales* skrevet tidlig på 100-tallet fvt., hevdet at den romerske stat var avhengig av sine gamle skikker, *mores maiorum*, og sine menn, *virii*. Om dette var en nødvendig del av statsdriften på både Ennius og Ciceros tider, er det naturlig å tenke seg at Augustus var enig i dette utsagnet. Selv om dette sitatet altså er relevant til enhver tid, er ikke de gamle skikkene og eksemplariske mennene statiske; fortiden rekonstrueres, reproduseres og tilpasses nye tider.¹¹³ Ifølge Halbwachs er minne, eller mer spesifikt, *erindring*, en rekonstruksjon av fortiden som man oppnår ved å låne data fra samtiden.¹¹⁴ Når fortiden reproduseres blir fantasien vår, eller vår oppfattelse av fortiden, påvirket av det rådende sosiale miljøet i samtiden.¹¹⁵ På samme måte har narrativer om fortiden, eller måten fortiden gjenfortelles på, stor påvirkning på maktstrukturer i samtiden.¹¹⁶ Derfor er vår forståelse og opplevelse av samtiden i stor grad avhengig av vår kunnskap, eller vårt bilde, av fortiden.¹¹⁷ Slik kan kontemplantivt minne, altså en reflektiv reproduksjon og framstilling av fortiden, hjelpe oss til å unnslippe, eller flykte fra, samfunnet vi lever i.¹¹⁸

For minne dannes ikke bare i og av øyeblikkene vi husker.¹¹⁹ Minne er dannet og forvandlet gjennom pågående sosiale interaksjoner som påvirker hvordan utvalgte øyeblikk, folk, gjenstander og hendelser blir husket – slik oppstår et kollektivt minne; en forståelse og opplevelse av fortiden som deles av en større gruppe mennesker.¹²⁰ Og dette kollektive minnet er foranderlig; det oppstår og utvikles gjennom pågående prosesser der hendelser blir både glemt og husket.¹²¹ Men kan et kollektivt, eller sosialt, minne formidles og kontrolleres? Og i så fall hvordan? Connerton hevder at «bilder av fortiden» (*images of the past*) ofte legitimerer den sosiale orden i samtiden, og at denne sosiale ordenen forutsetter at deltakerne, altså samfunnet, har det samme delte, eller kollektive, minneperspektivet.¹²² Så hva er det som utgjør bilder av fortiden?

---

¹¹³ Erl 2008, 7; Bensch 2020, 38.

¹¹⁴ Halbwachs 1980, 69.

¹¹⁵ Halbwachs 1992, 49.

¹¹⁶ Mixter & Henry 2017, 2.

¹¹⁷ Connerton 1989, 2.

¹¹⁸ Halbwachs 1992, 49.

¹¹⁹ Mixter & Henry 2017, 3

¹²⁰ Halbwachs 1980

¹²¹ Van Dyke og Alcock 2003, 2.

¹²² Connerton 1989, 3

3.1.1. Relevans for Augustus' forum

Halbwachs argumenterer for at opplevd rom og romlige eller spatiale bilder spiller en viktig rolle i det kollektive minnet.¹²³ Derfor kan man tenke seg at Augustus og hans arkitekter bevisst forsøkte å påvirke, eller nærmest manipulere, det opplevde rommet og de spatiale bildene av fortiden i Romas bybilde for å legitimere den rådende sosiale ordenen, eller styresettet og ideologien han innførte og fremmet. Byggeprosjekter og restaureringsarbeid i Roma finansiert av Augustus gis mye plass i *Res Gestae*, og ifølge Sveton, skal Augustus ved sitt dødsleie ha ytret at han fant Roma som en mursteinsby og forlot den som en marmorby.¹²⁴ Uavhengig av dette utsagnets historiske korrekthet, indikerer arkeologien at Augustus fundamentalt endret bybildet i Roma.¹²⁵ Favro poengterer at Augustus og hans arkitekter fremmet sterke, uttrykksfulle ensembler i Roma, altså nøye planlagte og organiserte monumenter eller grupper av monumenter for å forene et kaotisk bybilde som manglet et samlende og helhetlig visuelt uttrykk, ettersom senrepublikken var en tid preget av arkitektonisk splittelse der velstående aristokrater satte opp selvforherligende monumenter.¹²⁶ Derfor ble urbane prosjekter under Augustus ofte bygget med en isolasjonsstrategi, det vil si at de ble utformet som åpne områder med individuelle bygninger avgrenset fra byen med omringende portikker, hvis formål var å skape «islands of order and directed propaganda within the churning visual confusion of Rome».¹²⁷ Augustus' forum som monument kan beskrives som en slik arkitektonisk «øy» som fremmet orden og propaganda, blant annet gjennom utstilling av arkitektoniske og skulpturelle elementer hvis formål var å påvirke folks minne. Her var ikke historisk nøyaktighet formålet, det var heller snakk om en versjon av fortiden man kunne bruke til å fremme et visst syn eller ideologi; «a 'usable' past».¹²⁸ Monumenter i seg selv er minner, eller snarere påminnelser, som minner et samfunn om dets fortid og og setter samtiden i en historisk kontekst; de utgjør det materielle rammeverket og fungerer som en

---

¹²³ Halbwachs 1976, 114-145; Halbwachs 1980, 128-131.

¹²⁴ *Res Gestae* 19-21; Svet. *Aug.* 28.

¹²⁵ Sveton var ingen historiker, men en biograf, som ofte baserer sine utsagn på usikre kilder, nærmest som en antikk tabloidjournalist. For den urbane topografien i Roma under Augustus, se Favro 1996; og Haselberger, Romano og Dumser 2002, se s. 130-131, kartnr. 109 for Augustus' forum, finnes også i digital versjon: <https://www.digitalaugustanrome.org>

¹²⁶ Favro 1996, 170. For urban billedbruk i senrepublikkens Roma, se Zanker (1988, 8-25). Eksempler på selvforherligende monumenter i senrepublikken er gravmonumentene til M. Vergilius Eurysaces og Caecilia Metella fra ca. 30 fvt.

¹²⁷ Favro (1996, 170-171) referer til Vitruvius (6.2.2; 6.5.2; 1.2.6) som forklarer at omringede, lukkede, strukturer oppfattes på en spesifikk måte. Eksempler på slike portikker i det augusteiske Roma er *porticus Octaviae* og *Porticus Liviae*. Lipps (2022, 88) poengterer hvordan brannmuren på Augustus' forum, i tillegg til å beskytte forumet fra branner i Suburraen, gir forumet en hermetisk avgrensning fra omgivelsene.

¹²⁸ Finley 1982, 18.

autoritet for narrativerer om samfunnets fortid.¹²⁹ Koblingen mellom monument og minne finnes til og med i etymologien; ifølge Varro har *memoria* og *monumenta* samme stamme, og han forklarer at ting som skrives og gjøres for å bevare noens minne, *memoria*, kalles for monumenter, *monimenta*.¹³⁰ Slik kombineres rom og minne i meningsinnholdet til et monument, altså at *monimenta* minner folk her og nå om hendelser og personer som kan være fjerne i både tid og rom.¹³¹ Betydningen til et monument ligger dermed i dets evne til skape en idé om en felles fortid, som igjen kan bidra til å skape en felles identitet.¹³² For eksempel blir et romersk tempel, slik som Mars Ultor-templet på Augustus' forum, utvidet fra hovedsakelig å være et *locus* for rituell aktivitet, til å bli et monument med iboende romerske minner, romersk historie og romersk myte.¹³³ Dannelsen og bruken av romlige forhold til ritualer, som i Augustus' forum ble utført av keiserfamilien, senatet, ridderordenen og Romas ungdom, bidro også til meningsinnholdet i et monument, kanskje vel så mye som arkitekturen og de figurative bildene i et monument, som enten kan tolkes som overtydelige for å fremme et spesifikt (ideologisk) budskap til befolkningen eller som begrensede om de bare kan forstås av utdannede beskuere.¹³⁴

En vesentlig faktor for dannelsen, og manipuleringen av minne er sosiale interaksjoner; det er dette som får minner hos individer til å blandes og kombineres til et nettverk som til slutt kan utgjøre et kollektivt minne.¹³⁵ Slike interaksjoner fant daglig sted i bybildet i Roma på Augustus' tid, utvilsomt også på Augustus' forum; på en steinblokk liggende på bakken på plassen foran templet finnes åttetallsformede symboler innenfor regulære linjer og ruter, noe som ser ut som en form for spill, muligens terningspill, som indikerer at folk har tilbrakt tid på forumet og muligens bedrevet dagdriveri og mer dagligdagse aktiviteter (fig. 36).¹³⁶ Slike daglige, eller i alle fall regelmessige, sosiale interaksjoner mellom mennesker og ting i et spesifikt rom skaper minner knyttet til mennesker, ting og steder, noe som muliggjør en utvikling eller modifisering av det kollektive minnet til et spesifikt formål.¹³⁷ I denne sammenhengen blir ofte urettferdige maktstrukturer, forvrengte verdenssyn og ideologier rettferdiggjort og opprettholdt gjennom propaganda, performativitet, myter og fortellinger, og

---

¹²⁹ Collins-Elliott 2014, 196.

¹³⁰ Varro. *Ling.* 6.49.

¹³¹ Jaeger 2009, 15-16.

¹³² Shaya 2013, 87.

¹³³ Orlin 2007, s. 83.

¹³⁴ Woolf 2015, 213-218.

¹³⁵ Mixter & Henry 2017, 4.

¹³⁶ Overraskende nok omtales ikke disse inngraverte merkene på en steinblokk foran Mars Ultor-templet på Augustus' forum i forskningslitteraturen.

¹³⁷ Mixter & Henry 2017, 4.

dannelsen og utstillingen av representasjoner på historisk moralisme, der formålet er å plassere den sosiale situasjonen i samtiden i en historisk kontekst, og dermed legitimere den.¹³⁸ Augustus' forum som monument er, som vi skal se, fullt av slike legitimerende bilder av fortiden som bidro til å opprettholde og utvikle det kollektive minnet i nåtiden.

Monumenter er altså steder der *fortiden* og *nåtiden* blandes, men hva så med *framtiden*? Ifølge Cicero, sitert av Nonius, er minne i ettertiden viktigere enn anseelsen i samtiden når det gjelder et *monumentum*.¹³⁹ Altså i monumentet blandes tidene. Det er i monumentets natur å minne oss om fortiden for å legitimere forholdene i samtiden, samtidig som det skal fortsette å være relevant i fremtiden; «The *monumentum* controls and directs the viewer's thoughts as they move from the present to the past, then back to the present and into the future».¹⁴⁰ Som vi skal se er dette også relevant for Augustus' forum, et monument som «displayed the past, but its message was for the present and for the future».¹⁴¹

3.2. Legitimitet

*A ruling ideology is of little use unless it is being accepted by those who are being ruled.*¹⁴²

Legitimitet handler om strategiene makthavere benytter seg av for å skaffe seg borgernes aksept.¹⁴³ Derfor er det et av de mest sentrale begrepene i moderne sosial og politisk teori.¹⁴⁴ Det innbefatter altså forholdet mellom herskerne og de herskede; hvordan sosial organisering og fordeling av makt kan rettferdiggjøres. Weber, fra et sosiologisk perspektiv, definerer legitimitet som troen på rettmessigheten, eller verdigheten, til et herredømme eller regime (*herrschaft*).¹⁴⁵ Ifølge Weber er politiske systemer legitime når deltakerne har nok tro på individene som utøver autoritet til å være villig til å adlyde og underlegge seg dem – det trengs *legitimitätsglaube*, legitimitetstro.¹⁴⁶ Og en slik tro, eller troskap, kan autoriteter oppnå på bakgrunn av tre ulike faktorer: *tradisjon* – at en tro på den sosiale orden, eller de strukturerende prinsippene i samfunnet, har vært etablert i lang tid; *karisma* – hengivenhet til autoriteten (eller

---

¹³⁸ Hobsbawn & Ranger 1983; Connerton 1989, 1-4.

¹³⁹ Cic. *Epist.* Fr. 3.7 (Nonius 32.17). Dette sitatet (*ad memoriam magis spectare debet posteritatis quam ad praesentis temporis gratiam*) av Cicero er kun kjent via Nonius Marcellus, som trolig levde på 300-tallet, slik at vi kan ikke vite med sikkerhet at Cicero faktisk ytret disse ordene.

¹⁴⁰ Jaeger 2009, 18.

¹⁴¹ Geiger 2008, 24.

¹⁴² Finley 1982, 17.

¹⁴³ Gilley 2006, 499.

¹⁴⁴ Beetham 1991a, 41.

¹⁴⁵ Weber 1968 212-216; Beetham 1991b, 35

¹⁴⁶ Weber 1947, 382.

herskeren) på bakgrunn av deres hellighet, heltemot eller eksemplariske karakter og den sosiale orden de står for; *lovlighet* – en rasjonell tro på samfunnets lover og på at de som, gjennom disse lovene, har fått autoritet, skal opprettholde dem.¹⁴⁷

Webers forståelse av legitimitetsbegrepet har blitt kritisert for å være for deskriptiv, og i ettertid har andre tilnærminger blitt foreslått.¹⁴⁸ Connolly tar et mer normativ-teoretisk standpunkt og kritiserer tidligere forståelser av legitimitet som ikke tilstrekkelige, fordi de forutsetter at legitimitetstro er det samme som legitimitet; at den organiseringen som legger grunnlaget for legitimitet automatisk er den samme som styrer den rådende politiske organiseringen, og fordi målet og meningen bak politiske systemer anses som rasjonelle og dermed legitime.¹⁴⁹ I denne tankerekken er det uholdbart å vektlegge kun tro, fordi dette fratrukket folk muligheten til å godta autoriteter og anerkjenne politiske og sosiale systemer basert på fornuft, dømmekraft og en aktiv deltagelse i den politiske og sosiale prosessen.¹⁵⁰ Habermas, for eksempel, definerer legitimitet løst som ‘anerkjenneligheten’ til en politisk orden, altså handler det mer om hvordan de som blir styrt anser det politiske systemet som verdig enn hvor mye de tror på det.¹⁵¹ Også i opposisjon mot Weber hevder Beetham at maktforhold ikke er legitime kun fordi folk tror på deres legitimitet, men fordi de kan rettferdiggjøres i forhold til folks tro.¹⁵²

3.2.1. Relevans for Augustus’ forum

Webers *legitimätsglaube* innebærer at tro på politiske systemer fører til en aksept for den sosiale orden, noe som igjen fører til mer stabile styresett enn de som oppstår som resultat av makthavernes ønske om å oppnå et spesifikt mål, som ofte er kun et ønske om mer makt, eller styresett som bestemmes av vaner og regelfølgelse.¹⁵³ Dette er relevant for den romerske politiske situasjonen på Augustus’ tid. Fra et historisk *longue durée*-perspektiv var århundret som ledet opp til Augustus’ ‘gjenopprettelse av republikken’ i 27 fvt. preget av politiske omveltninger, hyppig skifte av makthavere og dramatiske hendelser og konflikter: Gracchiene; Gaius Marius, Cinna og Sulla; Julius Caesar; og til slutt borgerkrigen mellom Markus Antonius og Octavian.¹⁵⁴ Av disse var det kun styresettet innført av Augustus som utviklet seg til å bli

---

¹⁴⁷ Weber 1968, 215; Beetham 1991b, 36.

¹⁴⁸ Wiesner og Harfst 2022, 4-8.

¹⁴⁹ Connolly 1984, 224.

¹⁵⁰ Schaar 1984, 109.

¹⁵¹ Habermas 1976, 39: «Anerkennungswürdigkeit einer politischen Ordnung».

¹⁵² Beetham 1991a, 11; 1991b

¹⁵³ Weber 1947, 124-125

¹⁵⁴ Theodor Mommsen (referert i McGlew 1986, 426; Habinek og Schiesaro 1997, xv; Wallace-Hadrill 1997, 3-4) i *Römische Geschichte* (1854-1856) beskriver republikkens siste århundre som en nedgangstid med

stabil og langvarig. Derfor kan det tenkes at Augustus var den som best klarte å skape 'legitimitetstro' blant folket på sitt prosjekt. Dette er selvsagt et forenklet perspektiv, for det første var det var en rekke kompliserte prosesser og faktorer som førte til utviklingen under Augustus, og for det andre har vi lite informasjon om Augustus' popularitet og hvor mye opposisjon det var blant folket; det er kun hans egen propagandaversjon av historien vi har til rådighet i dag.¹⁵⁵ Men ettersom han beholdt makten livet ut og grunnla et dynasti som varte i over femti år etter hans død, riktignok med varierende popularitet i alle fall hos historieskriverne, er det grunnlag for å tro at han nøyte en viss grad av aksept blant flere lag av befolkningen.¹⁵⁶ Geertz hevder at for at en autoritet skal kunne gjøre mer enn å administrere privilegier og forsvare seg mot sin egen befolkning, må dets handlinger virke som en fortsettelse av folkets vilje, de må fremstilles nærmest som folkets egne handlinger.¹⁵⁷ Dette betyr ikke nødvendigvis konsensus eller politisk enighet, men at en innbygger må føle seg representert, nærmest legemliggjort i statens handlinger, at man må oppleve at statens handlinger utgår på en naturlig måte fra et gjenkjennbart og forståelig mønster, noe som kan karakteriseres som «typisk oss».¹⁵⁸ Denne tankegangen kan overføres til ikke kun handlinger, men også andre sosiale elementer som folk anser som gjenkjennbare, deriblant kunst og arkitektur, spesielt det som er synlig i det offentlige rom. Dette er mulig fordi kulturelle uttrykksformer kan brukes for å legitimere og reprodusere maktsystemer.¹⁵⁹ Et element som det ofte ble referert til i kulturelle uttrykksformer, som litteratur, kunst og arkitektur, i antikke samfunn, var troen på en form for sosial (nasjonal) kontinuitet som strakk seg tilbake til legendariske tider, gjerne knyttet til opphavsfortellinger, til hendelser og personer som befinner seg et sted mellom myte og historie.¹⁶⁰ Et naturlig eksempel på dette er representasjoner av Æneas og Romulus og andre viktige historiske personligheter i statueform på Augustus' forum.¹⁶¹ I denne sammenhengen var ikke historisk nøyaktighet i sentrum, det viktigste var hvordan fortiden kunne brukes: konstant referering til *mos maiorum*, de gamle skikkene og tradisjonene i samfunnet, bidro til

---

revolusjonelle stadier som begynte med folktribun-brødrene Tiberius og Gaius Gracchus. Nesten et århundre senere omtaler Syme (1939, 1-2) dette som «a century of anarchy, culminating in twenty years of civil war and military tyranny».

¹⁵⁵ For eksempel i form av *Res Gestae* og monumenter som *Ara Pacis Augustae* og Augustus' mausoleum på Campus Martius.

¹⁵⁶ Det kan nesten argumenteres for at dynastiet Augustus grunnla og forutså fortsatte etter Neros død, ettersom han skal, ifølge Sveton (*Galb.* 4.1), ha sagt til Galba, da bare et lite barn men som senere skulle bli keiser i et halvt år etter Nero i 68 evt., at «du også vil få en smakebit av min makt».

¹⁵⁷ Geertz 1973, 317.

¹⁵⁸ Geertz 1973, 317.

¹⁵⁹ Wallace-Hadrill 2008, 32.

¹⁶⁰ Finley 1982, 18.

¹⁶¹ Ov. *Fast.* 5.563-566; Bensch (2020, 37) poengterer at oppfatninger av forumet både speiler og forandrer tradisjonene til opphavsmytene tilknyttet Æneas og Romulus.

en 'nasjonal' identitet, og dermed identifisering med systemet, en følelse av involvering, og troen på legitimiteten til regimet.¹⁶² Dette har åpenbare paralleller til tradisjons-kategorien av Webers tre former for legitimitet, men også legitimitet gjennom karisma er relevant for Augustus' forum. Gjennom utstillingen av legendariske personligheter fra Romas myte og historie, tilstedeværelsen av et tempel dedikert til Mars med representasjoner av en rekke guddommer, og firspannet med Augustus i triumf i midten, knyttet Augustus seg selv til disse personlighetene og guddommene i den forstand at denne utstillingen fant sted i hans egen romlige sfære; på samme måte som han var *paterfamilias* i sin egen *domus*, ble han *pater patriae* i sitt eget *forum*.¹⁶³ Det ble en form for legitimitet gjennom assosiasjon; selv om tilskueren bivåner en skulptur av Mars vil underbevisstheten koble inn Augustus, og slik bidra til å skape et spesifikt (manipulert) bilde av keiseren, et bilde som fra Augustus' perspektiv skulle heve hans anseelse hos befolkningen.¹⁶⁴ Skulpturene på Augustus' forum med et slikt innebygd meningsinnhold fungerte i den forstand som metaforer på Augustus' autoritet. Styrken til en metafor kommer fra samspillet mellom de ulike betydningene den symbolsk tvinger inn i et konseptuelt rammeverk, og fra hvordan denne tvangsprosessen lykkes med å overvinne den mentale motstanden en kan tenke seg en slik semantisk prosess generer hos tilskueren—når metaforen er en suksess, forvandler den falsk identifikasjon til en nyttig analogi.¹⁶⁵ En romlig sfære full av slike metaforer må ha hatt et sterkt potensiale til å påvirke folks oppfatning av legitimiteten til Augustus selv og det augusteiske styresettet.

---

¹⁶² Finley 1982, 18.

¹⁶³ Parallellen mellom *paterfamilias* og *pater patriae* og de romlige forholdene de representerer, formuleres elegant av Favro (2005, 246): «In the porticoed, colonnaded atrium of his house a *paterfamilias* displayed images of the family's venerated ancestors; in the colonnaded Forum Augustum (...) the *pater patriae* displayed statues of illustrious ancestors of the Julii back to Æneas and the kings of Rome back to Romulus. In effect, the Forum Augustum became the atrium of the State". Denne metaforen påpekes også av Severy (2003, 167): "Augustus was also defined as the father of the state, and Rome as part of his *familia*, in the decoration of the colonnades of the *Forum Augustum*". Favro (1992, 61-84) poengterer også at Augustus brydde seg om byen Roma på samme måte som en far bryr seg om sin familie, og gir han kallenavnet *pater urbis*. Denne tittelen, også i formen *parens urbis*, var forgjengeren til *pater patriae*, og ble opprinnelig brukt om Romulus (Ov. *Fast.* 3.1.72, app. 10.1.2).

¹⁶⁴ Dette har klare paralleller til Eagletons (1991, 1) definisjon av ideologi som «false ideas which help to legitimate a dominant political power» (se kap. 1.4).

¹⁶⁵ Geertz 1973, 210.

4. Metodiske tilnæringer

I dette kapitlet vil oppgavens metodologi presenteres. For å forstå den spatio-mnemoniske organiseringen i Augustus' forum er det nødvendig å ha en tilnærming til forumet som inkorporerer både de romlige forholdene mellom de arkitektoniske og kunstneriske elementene, og meningsinnholdet bak billedbruken. Derfor har henholdsvis spatial og ikonologisk metode blitt valgt som tilnæringer til analysen. Disse metodiske tilnærmingene kan knyttes til oppgavens teoretiske begreper, minne og legitimitet, på flere måter. De bidrar til økt forståelse for hvordan legitimitet, minne og tid presenteres, distribueres og uttrykkes romlig på forumet, ettersom både spatialitet og ikonografi kan brukes for å se bakenfor billedbruken som forsøker å danne og appellere til tilskuernes følelse av minne og legitimitet. Minne og spatialitet, forståelsen og opplevelsen av romlig forhold, er tett knyttet sammen; en av forutsetningene for dannelsen av minne er nettopp spatialitet, fordi i en slik avgrenset romlig opplevelse kan skillet mellom historie og myte utviskes.¹⁶⁶ Med bruken av en spatial tilnærming blir det også utforsket hvordan Augustus og hans arkitekter uttrykker ideologiske og mytologiske budskap for å legitimere den nye verdensorden, ved å analysere forholdet mellom billedlige og arkitektoniske representasjoner av hendelser og personer på forumet, og samspillet dem i mellom. Den ikonologiske metoden handler om å studere det symbolske meningsinnholdet bak billedbruken på forumet, altså hva som uttrykkes gjennom arkitektur, kunst, skulptur og dekor. Dette er også relevant for både minne og legitimitet, ettersom så og si alle de arkitektoniske og kunstneriske elementene på forumet på en eller flere måter, ofte i opposisjon avhengig av tilskuerens bakgrunn eller i kombinasjon med hverandre, inneholder noe mer kompleks, en ekstra dimensjon, enn det man oppfatter, erfarer og opplever ved første øyekast. Det argumenteres for at bruken av disse to metodene i kombinasjon med hverandre gir et godt utgangspunkt for å diskutere den spatio-mnemoniske organiseringen av forumet: gjennom den spatiale metoden kan vi forstå hvordan forumets elementer var satt sammen og hvordan de sammen var ment å skulle oppleves; gjennom den ikonologiske metoden kan vi forstå hva Augustus faktisk forsøkte å si med forumet. Kombinasjonen av bruken av dem kan gi oss en følelse av hvordan det kan ha vært å bevege seg gjennom Augustus' forum omkring 2 fvt.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Hölkeskamp 2005, 252; Assman 2008, 113; Truc 2011, 148.

¹⁶⁷ Som Favro forsøker å beskrive fiktivt i siste kapittel av *The Urban Image of Augustan Rome* (1996, 252-280).

4.1. Ikonologisk metode

(...) *the state was not only made greater through you by its new provinces, but the majesty of the empire also was expressed through the eminent dignity of its public buildings.*

(Vitruvius, *De Architectura, Praefatio 2*)¹⁶⁸

I forordet til sitt verk om arkitektur, henvender Vitruvius seg til Augustus og sammenligner rikets bygninger med storheten til riket i seg selv, alt takket være Augustus' erobringer og bragder. Den romerske statens overlegenhet under Augustus ble uttrykt gjennom verdigheten (*auctoritas*) til rikets bygninger. Vitruvius hyller bygningenes skjønnhet og formelle arkitektoniske trekk, men trolig opplevde han og de fleste andre som så disse bygningene på Augustus' tid, både bevisst og ubevisst, at sentrale ideer i den augusteiske ideologien og mytologien kom til uttrykk gjennom arkitekturen. Og blant disse bygningene var Augustus' forum, som muligens, for å låne Zankers ord, var «the monument which most fully expresses the new mythology».¹⁶⁹ Men hvordan kommer man fram til en slik forståelse av forumet?

Panofsky omtaler *ikonografi* som den delen av kunsthistorie som beskjeftiger seg med kunstverkets emne og mening framfor dets form.¹⁷⁰ Det handler om å dechiffrere et billedlig, visuelt uttrykk, og å identifisere en underliggende mening i dette uttrykket, for så å analysere det.¹⁷¹ For å forstå dets fulle betydning, la oss se først til etymologien. Ordets første del kommer fra det greske *eikon*, som betyr 'bilde' (lat. *imago*) eller kanskje mer nøyaktig 'likhet', altså et abstrakt billedlig uttrykk hvis mening er å representere noe.¹⁷² Panofsky forstår 'bilde' (*image*) som sammenhengen mellom motiver eller komposisjoner (det vil si kombinasjoner av motiver) og temaer eller konsepter, altså motiver som anerkjennes som bærere av en underliggende eller konvensjonell mening.¹⁷³ Bilder er dermed representasjoner av vesener eller ting som eksisterer i virkeligheten eller i fantasien, som bildet, i varierende grad er avhengig av.¹⁷⁴ Det har en utpreget dualitet; det befinner seg i krysningspunktet mellom kunstneriske referanser til det naturlige og referanser til litteratur, og følgelig historie, myte og tradisjon.¹⁷⁵ Bildet, eller mer

---

¹⁶⁸ Overs. F. Granger (1931) *Vitruvius. On Architecture, Volume I: Books 1-5*. Loeb Classical Library 251. Cambridge, MA: Harvard University Press.

¹⁶⁹ Zanker 1988, 194.

¹⁷⁰ Panofsky 1939, 3.

¹⁷¹ Hasenmueller 1978, 292.

¹⁷² Mitchell (1986, 31-32, n38) sporer forståelsen av 'bilde' som 'likhet' til Bibelen, slik som i «Gud sa: 'La oss lage mennesker i vårt bilde, så de ligner oss.'» (1. Mos 1, 26.)

¹⁷³ Panofsky 1939, 6, se også n1.

¹⁷⁴ Hölscher 2015, 675.

¹⁷⁵ Hasenmueller (1978, 290) knytter med dette Panofskys forståelse av 'bilde' og ikonografi generelt til semiotikken.

spesifikt ‘billedbruk’ (*imagery*), opptrer altså som en konstruksjon, et resultat av kultur, formet og filtrert av virkeligheten i henhold til de rådende tankene og normene i samfunnet.¹⁷⁶ I en slik semiotisk forståelse kan for eksempel billedbruken i augusteiske statlige monumenter og portretter tolkes ikke bare som en referanse til stilene, språket og verdiene i klassisk gresk kunst (f.eks. Ara Pacis’ gjeld til Parthenon-frisen), men som representasjoner av ideologiske konsepter: triumfscener blir til militær dyktighet og mannlighet (*virtus*); offerscener blir uttrykk for fromhet (*pietas*) (fig. 37); og andre motiver uttrykker andre verdier som *dignitas*, *maiestas* og *sanctitas*, som dermed, avhengig av tilskuernes kunnskap om verden og tiden, fungerer som et keiserlig kommunikasjonsmedium.¹⁷⁷

Dette leder oss over til suffikset ‘grafi’, som kommer fra det greske verbet *graphein*, ‘å skrive’.¹⁷⁸ Ikonografi betyr dermed direkte oversatt ‘bildeskriking’ eller ‘å skrive et bilde’, altså i overført betydning: ‘å beskrive et bilde’. Dette impliserer, ifølge Panofsky, at ikonografi er en deskriptiv metode; den dreier seg om beskrivelser av bilder og er dermed en «limited and, as it were, ancillary study which informs us as to when and where specific themes were visualized by which specific motifs», altså er den er ikke i seg selv fortolkende, men legger grunnlaget for all videre tolkning.¹⁷⁹ Men hvordan kommer vi oss fra beskrivelsen til tolkningen, eller med andre ord, hvordan kan vi knytte observasjoner av objekter eller ‘bilder’ til innsikt i det sosiale?¹⁸⁰

Ifølge Panofsky må vi gå fra *graphein* til *logos*, fra (be)skrivelse til tanke, fra det deskriptive til det fortolkende; fra ikonografi til *ikonologi*.¹⁸¹ Metodisk gjøres dette i tre trinn, som sammenfaller med ulike meningsnivåer i et gitt kunstverk: 1) *pre-ikonografisk beskrivelse* (*primæremne* eller *naturlig emne*); 2) *ikonografisk analyse* (*sekundæremne* eller *konvensjonelt emne*); og 3) *ikonologisk analyse* (*iboende mening eller innhold*) (tabell 1).¹⁸²

---

¹⁷⁶ Vernant (1989, 8) reflekterer rundt billedbruken i attiske vaser fra 500- og 400-tallet fvt.: “The imagery is a construct, not a carbon copy; it is a work of culture, the creation of a language that like all other languages contains an essential element of arbitrariness. The repertoire of figural forms that each civilization elaborates and organizes after its own fashion, in its own style, wherever it chooses, seems always to be the product of a filtering, framing or encoding of reality according to the modes of thought native to that civilization.” Isler-Kerényi (2015, 560-564), også med utgangspunkt i vase-ikonografi, diskuterer hvordan ulike forståelser av ‘bilde’, eller ‘bildespråk’ har utviklet seg innen klassisk arkeologi.

¹⁷⁷ Hölscher 2004, 10-46; Hölscher 2015, 671-672; Hölscher 2018, 109.

¹⁷⁸ Panofsky 1955, 31.

¹⁷⁹ Panofsky (1955, 31) sammenligner formålet til ikonografi med etnografien: «Iconography is, therefore, a description and classification of images as much as ethnography is a description and classification of human races.”

¹⁸⁰ Lesure 2005, 240.

¹⁸¹ Panofsky 1955, 32.

¹⁸² Panofsky 1955, 28-33. Panofsky poengterer hvor grunnleggende disse stadiene er og hvordan de kan overføres til ikke bare kunstverk i renessansen, som er hans hovedtema, men også til klassisk gresk og romersk kunst (f.eks. i Panofsky 2012, 467-468, som diskutert av Lorenz 2016, 19-20).

Fortolkningsobjekt	Fortolkningshandling	Fortolkningsverktøy	Fortolkningsprinsipp
I. <i>Primæremne</i> (naturlig emne): a) faktisk, b) uttrykksfull. Utgjøres av kunstneriske motiver.	<i>Pre-ikonografisk beskrivelse</i>	<i>Praktisk erfaring:</i> Kjennskap til objekter og hendelser	<i>Stilhistorie:</i> Innsikt i hvordan (under varierende historiske forhold) objekter og hendelser ble formmessig uttrykt.
II. <i>Sekundæremne</i> (konvensjonelt emne): Utgjøres av bilder, historier og allegorier.	<i>Ikonografisk analyse</i>	<i>Kunnskap om litterære kilder:</i> Kjennskap til spesifikke temaer og konsepter.	<i>Historie over typer:</i> Innsikt i hvordan (under varierende historiske forhold) spesifikke temaer og konsepter ble uttrykt gjennom objekter og hendelser.
III. <i>Iboende mening eller innhold:</i> Utgjøres av 'symbolske verdier'.	<i>Ikonologisk fortolkning</i>	<i>Syntetisk intuisjon:</i> Kjennskap til essensielle tendenser i menneskesinnet, betinget av personlig psykologi.	<i>Historie over kulturelle symptomer og symboler:</i> Innsikt i hvordan (under varierende historiske forhold) essensielle tendenser i menneskesinnet ble uttrykt gjennom spesifikke temaer og konsepter.

Tabell 1. Panofskys ikonologiske metode. Etter Panofsky 1955, 40-41.

Den pre-ikonografiske beskrivelsen handler ganske enkelt om å beskrive det vi ser i et kunstverk, fra det aller mest grunnleggende perspektiv basert på vår kunnskap om hvordan verden rundt oss ser ut, altså det naturlige stadiet.¹⁸³ I den ikonografiske analysen er målet å fastslå hva som er verkets 'egentlige emne', med andre ord, hva vi 'egentlig' ser, (altså *bilder*, historier og metaforer) basert på vår bakgrunnskunnskap, blant annet angående hvordan temaer, mennesker, hendelser og konsepter tradisjonelt avbildes, samt litterære kilder og tradisjoner.¹⁸⁴ Panofskys hovedeksempel fra dette stadiet er at en avbildning av tretten menn rundt et bord er lett gjenkjennelig som den siste nattverd for folk med en vestlig bakgrunn.¹⁸⁵ I det siste stadiet, den ikonologiske analysen, skal man forsøke å identifisere og tolke den «dypere» meningen i et kunstverk (altså symbolene eller de symbolske verdiene), som innebærer kunnskap om og, utforskning av, kulturhistoriske utviklinger i en gitt periode.¹⁸⁶ Det handler om å oppdage innad i kunstverket "those underlying principles which reveal the basic attitude of a nation, a period, a class, a religious or philosophical persuasion".¹⁸⁷ Panofsky kalte opprinnelig det siste stadiet

¹⁸³ Panofsky 1955, 33-35.

¹⁸⁴ Panofsky 1955, 35-38.

¹⁸⁵ Panofsky 1955, 35.

¹⁸⁶ Panofsky 1955, 38-40.

¹⁸⁷ Panofsky 1955, 30.

for «ikonografisk fortolkning i en dypere forstand», men endret det til *ikonologisk fortolkning* for å vektlegge hvordan det siste stadiet innebærer fortolkning basert på refleksjon (suffikset *logi* indikerer bruken av tanke og fornuft) som en følge av kulturhistorisk kunnskap, selv om innholdet for øvrig ikke endret seg.¹⁸⁸ Det er altså et skille mellom *ikonografi* og *ikonologi*, nærmest en kontrast mellom dem, ettersom de to første meningsstadiene, primæremne (naturlig emne) og sekundæremne (konvensjonelt emne), er *fenomenale* (altså knyttet til fenomener), mens det siste stadiet, den iboende meningen, er *essensielt* (altså forbundet med grunnleggende aspekter i mennesket).¹⁸⁹ Mens ikonografi er *analytisk*, er ikonologi *syntetisk*; aktivitetene som leder til ikonologi er rekreative, og benytter seg av intuitive synteser basert på informasjon hentet fra en rekke steder.¹⁹⁰ I en enda tidligere versjon av den ikonologiske tretrinns-modellen benytter Panofsky begrepene *Ur-oppførsel*, *verdenssyn* og *generell intellektuell historie* om det siste stadiet, noe som igjen kan knyttes til dens essensielle og syntetiske formål.¹⁹¹

Van Straten argumenterer for at bruken av uttrykket *symbolske verdier* om ikonologinivået er for vagt og kritiserer Panofsky for ikke å skille mellom symbolisme bevisst anvendt av kunstneren selv og symbolske verdier vi kan anta var generelt ukjente for kunstneren.¹⁹² Derfor foreslår Van Straten en oppdeling av det siste stadiet: det nye nivå 3 kalles *ikonografisk tolkning* og innebærer en dypere, mulig symbolsk mening innad i representasjonen eksplisitt ytret av kunstneren; det nye nivå 4 kalles *ikonologisk tolkning* og innebærer det dypere innholdet i en representasjon *ikke* spesifikt ytret av kunstneren.¹⁹³ Dette siste nivået forutsetter dyp kulturhistorisk kunnskap (om f.eks. politikk, religion, dagligliv og vitenskap) og det fører til en lesning av verket som et resultat av stedet og tiden det ble produsert i og av kunstneren som en person som levde på dette stedet i denne tiden.¹⁹⁴ Dermed forstås ikonologi som et kulturhistorisk begrep (i motsetning til ikonografi som er innenfor kunsthistorien) som har som formål å oppdage den kulturelle, sosiale og historiske bakgrunnen i kunsten, og forklare basert på denne bakgrunnen hvorfor visse emner ble valgt av en gitt person (kunstneren eller den som bestilte verket) i et gitt sted til en gitt tid, og hvorfor emnet er representert på en viss måte.¹⁹⁵

---

¹⁸⁸ Panofsky 1939, 8; Panofsky 1955, 31-32, Van Straten 1986, 166.

¹⁸⁹ Panofsky 1955, 28.

¹⁹⁰ Lorenz 2016, 22.

¹⁹¹ Panofsky 2012, 428.

¹⁹² Van Straten 1986, 167-170

¹⁹³ Van Straten 1986, 168-170.

¹⁹⁴ Van Straten 1986, 169-170.

¹⁹⁵ Van Straten 1986, 170.

4.1.1. Relevans for Augustus' forum

Det er Panofskys siste nivå, *iboende mening eller innhold og ikonologisk fortolkning*, som er mest sentral for analysen av Augustus' forum. En todeling av dette nivået, som argumentert av Van Straten, kan være nyttig for å forstå kompleksiteten i å tolke et materiale som Augustus' forum, spesielt med fokus på hvordan det kan leses som et uttrykk for den rådende ideologien i tiden da det ble innviet (2 fvt.). I denne sammenheng handler ikonologi altså om å lese bilder og billedbruk som historiske dokumenter, noe som innebærer en følelse av retningsbestemthet og sammenheng, med formålet om å fylle igjen tomrom i et fragmentert materiale.¹⁹⁶

Panofsky (hvis historiske kontekst var 1932) problematiserer dette ved å vise til at når den tyske 1700-talls-dikteren Gottfried Ephraim Lessing latterliggjør Lukian, som levde på 100-tallet evt., sin beskrivelse av et maleri av Zeuxis fra 400-tallet fvt., er det med en mangel på anerkjennelsen av at fullstendig beskrivelse er umulig uten en forståelse av de rådende stilene og typene fra tiden da kunstverket ble laget.¹⁹⁷ Panofsky eksemplifiserer altså et vesentlig element i ikonologien ved å vise til antikk kunst, nemlig at man må ha kunnskap om en periodes kunstneriske konvensjoner før man kan forsøke å tolke dets kunstverker.¹⁹⁸ Før Panofsky hadde miljøet rundt Warburg i Hamburg (samme miljø som Panofsky selv var en del av) studert hvordan den kunstneriske kulturen i renessansen oppsto som følge av billedbruk hentet fra antikken, altså bruk av historiske bilder.¹⁹⁹ Det er altså en sterk historisk dimensjon til billedbruk, både når det gjelder beskrivelse og tolkning. Dette innebærer også en forståelse av at kunstverker ikke kun uttrykker estetiske fenomener, men at det er et tett forhold mellom kunstverket og perioden det stammer fra.²⁰⁰ Denne tankegangen er sentral i ikonologien, siden metoden er basert på ideen om at objektene vi omringes av, inkludert kunstverker, reflekterer tilstander i menneskesinnet, og at dette skjer på ulike måter avhengig av hvor og når de produseres.²⁰¹ Derfor kan kunstverker, eller kanskje mer spesifikt kunstneriske uttrykk, portrettere menneskers forståelse av virkeligheten, gjennom kombinasjoner av formmessige uttrykk som sammen skaper meningsinnhold.²⁰² Gjennom å studere kunstverk med den ikonologiske metoden kan « track the workings of the mind within specific historic settings.»²⁰³

---

¹⁹⁶ Holly 1993, 17.

¹⁹⁷ Panofsky 2012, 467-469. Lukians tekst er i *Zeuxis eller Antiochus* 3-7 (app. 7.1). Lukian (*Zeux.* 3) poengterer at han kun så en kopi av maleriet ettersom originalen ble plyndret av Sulla og forsvant i et skipsforlis.

¹⁹⁸ Lorentz 2016, 19-20.

¹⁹⁹ Argan 1975, 297. Panofsky selv utviklet den ikonologiske metoden også med utgangspunkt i kunstverk fra renessansen. Argan (1975, 304) poengterer hvordan studiet av renessansekunst med den ikonologiske metoden fører til at «the image of the period known as 'classical' is qualified and legitimized».

²⁰⁰ Lorenz 2016, 20.

²⁰¹ Panofsky 2012, 479.

²⁰² Panofsky 2012, 480-481.

²⁰³ Lorentz 2016, 20.

Dette indikerer at å bruke den ikonologiske metoden på Augustus' forum kan bidra til å forstå «the workings of the mind» på Augustus' tid. Men et vesentlig spørsmål blir da: Hvem sitt sinn er det vi forstår? Selv om monumentets navn er *Forum Augustum*, Augustus' forum, betyr ikke det at det ble fysisk bygget av Augustus selv; det var trolig tusenvis av arbeidere som bygget monumentet, og vi vet ikke navnet på noen av bygningsarbeiderne eller på arkitekten(e). Men ettersom monumentet bærer Augustus' navn kan vi trolig anslå at han overså dets kunstneriske utforming, noe som tilsier at dets kunst og skulptur uttrykker idéer i det minste godkjent, men trolig fremmet, av Augustus. Dette betyr *ikke* automatisk at forumet uttrykte sinnstilstanden til alle som levde i Roma i 2 fvt., men at det heller trolig er uttrykk for ideene (ideologien) til en enkeltperson (keiseren) eller en veldig eksklusiv gruppe (keiserfamilien og aristokratene).

4.1.2. Vitruvius' beskrivelse av karyatidene

For å se hvordan den ikonologiske metoden kan brukes om et kunstnerisk element fra Augustus' forum, kan vi faktisk se til en samtidig kilde, nemlig Vitruvius' fortelling om karyatider.²⁰⁴ Ettersom Vitruvius' verk om arkitektur, *De Architectura*, er dedikert til *imperator Caesar*, og ikke til *Augustus*, er verket trolig skrevet før 27 fvt. og dermed lenge før innvielsen av forumet, slik at Vitruvius har etter all sannsynlighet ikke karyatidene på Augustus' forum i tankene.²⁰⁵ Likevel er det et interessant eksempel.²⁰⁶

Om vi følger Panofskys stadier ser vi hvordan Vitruvius starter med en pre-ikonografisk beskrivelse: «(...) instead of columns, marble statues of long-robed women», (*muliebres stolatas*) (fig. 38).²⁰⁷ Han går så over til den ikonografiske analysen (eller ikonografisk beskrivelse), der han bruker bakgrunnskunnskapen sin for å forklare hva (eller hvem) disse kvinnestatuene er ment å representere, altså hva som er det 'egentlige' emnet. Etter å ha forklart at statuene kalles karyatider bruker han sin kunnskap om historie til å fortelle deres opphavshistorie: de kom fra Caria, en peloponneserstat som sto på persernes side mot grekerne, noe grekerne etter deres seier i perserkrigene straffet dem hardt for, med å drepe alle statens

---

²⁰⁴ Vitr. 1.1.5.

²⁰⁵ Den tilsynelatende vilkårlige måten Vitruvius velger karyatidene som eksempel på historisk bevissthet hos arkitekter gir inntrykk av at karyatider må ha vært et relativt vanlig og velkjent arkitektonisk element på Augustus' tid. For eksempel vet vi fra Plinius den eldre (*NH.* 36.4.38) at det var karyatider i Agrippas Pantheon laget av skulptøren Diogenes av Athen, som trolig sto i templets pronaos (Stamper 2005, 128).

²⁰⁶ Selv om det kan være tilfeldig at Vitruvius velger akkurat karyatider som eksempler, er det en mulighet for at han gir råd om dette emnet i tilfelle Augustus eller hans arkitekter var spesielt interesserte i nettopp dette motivet, som kan være indikert av at både Agrippas Pantheon og Augustus' forum hadde karyatider på sentrale synlige plasser.

²⁰⁷ Vitruvius *De Architectura* 1.1.5, overs. F. Granger (1931).

menn og ta alle kvinnene som slaver.²⁰⁸ Disse enkene fikk ikke lov til å ta av seg sine ekteskapelige klær og ble flere ganger vist frem i triumf, og datidens (400-tallet fvt.) arkitekter tegnet inn slike kvinnefigurer istedenfor søyler i offentlige bygninger for at karyatidenes straff skulle bli dokumentert og kjent for ettertiden.²⁰⁹ Her slutter Vitruvius sin fortelling om karyatidene, og han beveger seg dermed ikke over i det ikonologiske stadiet, men holder seg til det fenomenale og går ikke inn i det essensielle og fortolkende. Han sier altså hva karyatider ‘er’, men ikke hva de ‘symboliserer’, og dermed ikke hva de kan fortelle om tiden de ble produsert i. I denne oppgavens kontekst, er det dette siste nivået som av størst betydning.

4.2. Spatial metode

Å være menneske innebærer en legemliggjøring av rom og romlige forhold innen en materiell verden, både for folk som levde i fortiden og for folk i dag som forsøker å forstå fortidige liv gjennom deres materielle levninger.²¹⁰ Denne legemliggjøringen foregår ikke i verden generelt, men innenfor avgrensede rom; i ‘verden rundt oss’.²¹¹ Det er gjennom slike romlig (og temporalt) avgrensede enheter, og i grensene mellom dem, at vi forstår og opplever verden, at den ‘gir mening’, det er der våre liv blir formet.²¹² Derfor er det naturlig at de fleste, hvis ikke alle, arkeologiske studier innehar en romlig komponent.²¹³ For fullt ut å forstå fortiden og, ikke minst, utviklinger i fortiden, som et verktøy for korrekt historisk epistemologi, behøver vi å definere tid og rom, og å beskrive hendelsene som fant sted innenfor gitte steds- og tidsrammer, i tillegg til stedet og perioden i seg selv.²¹⁴

Mens andre samfunnsvitenskapelige og humanistiske disipliner, slik som historie, har ‘oppdaget’ spatiale tilnærminger først i de siste tiår, har arkeologi alltid inkorporert en implisitt eller eksplisitt forståelse av at rom og romlige forhold er en fundamental del av arkeologisk praksis, noe som har formet og utviklet fagets metodologiske verktøy.²¹⁵ Dette kan spores gjennom hele arkeologiens faghistorie: helt fra 1500-tallets antikvarianisme, via den arkeologiske fagdisiplinens begynnelse på slutten av 1800-tallet da artefakt-baserte kronologier

---

²⁰⁸ Vitr. 1.1.5. Se Plommer (1979, 97–102) for en utfyllende diskusjon om Vitruvius’ fortelling om karyatidenes opphav.

²⁰⁹ Vitr. 1.1.5.

²¹⁰ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 1.

²¹¹ Geertz 1996, 262

²¹² Viik 2011, 103.

²¹³ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 1.

²¹⁴ Rossi 2022, x. Dette er et tema som Walter Benjamin (2014, 182) problematiserer og knytter opp mot historisk materialisme: «Fustel de Coulanges råder den historikeren som ønsker å gjenoppleve en epoke, til å glemme alt han vet om historiens senere gang. Bedre kan man ikke karakterisere den framgangsmåten den historiske materialismen har brutt med. Det er en innlevelsens framgangsmåte.»

²¹⁵ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 1-2.

ble etablerte, til den prosessuelle dreiningen på 1960- og 1970-tallet.²¹⁶ Da ble ‘spatial analyse’ og ‘spatial arkeologi’ formelt introdusert som teoretiske og metodiske tilnærminger til det arkeologiske materialet, og det ble utviklet analytiske modeller basert på en anerkjennelse av at arkeologisk informasjon kommer fra samspillet mellom ulike observasjonsfelt og som en konsekvens av menneskelig aktivitet innad og mellom strukturer, lokaliteter, landskap og miljø.²¹⁷ I et arkeologisk miljø der mengden materiale økte hurtig, var det nødvendig med nye metoder for å håndtere den store mengden informasjon om distribusjon som var tilgjengelig, sammen med objektive vurderinger av distribusjonsmønstre.²¹⁸ Innenfor dette paradigmet, og forøvrig også blant kulturhistorikerne, ble ‘rom’ og ‘romlige forhold’ ontologisk forstått som selvinnlysende; som et universelt, nøytralt, *a priori*-bakteppe for menneskelig aktivitet som kunne bli målt og analysert basert på objektive prinsipper, og som fungerte på samme måte i forhistorien som i antikken, og ikke minst, som hos arkeologen i samtiden.²¹⁹ Den post-prosessuelle kritikken mot denne forståelsen av ‘rom’, som kom på 1980- og 1990-tallet, dreide seg om å gi ‘agency’, altså en egen vilje og handlingskraft til romlige forhold, om å se for seg aktive rom formet av planlagt konfigurasjon, og noen ganger manipulasjon, og påvirket av faktorer som politikk, kjønn, og autoritet.²²⁰ Denne tankegangen var del av den post-modernistiske dreiningen i humaniora og inspirert av teoretikere fra andre disipliner, slik som filosofene Michel Foucault og Henri Lefebvre, som, fra 1900-tallet og utover, begynte å utforske ideen om rom og romlige forhold som en produktiv kraft, og at romlige forhold påvirker menneskets kognisjon og vilje i sosiale prosesser.²²¹ Det ble et så etablert tankesett at det omtales som ‘the spatial turn’.²²² I dette tankesettet ble ‘hvor’ anerkjent som like viktig som ‘hva’, ‘hvem’ og ‘hvorfor’ i filosofi og sosial teori.²²³ Man begynte å snakke om ‘sosiale rom’; sfærer som inkorporerer sosiale handlinger, både individuelle og kollektive, og som får en viktig betydning for oss ettersom det er i disse sfærene vi blir født og utvikler oss, vi uttrykker oss og møter forbud, før vi til slutt møter vår ende og blir gravlagt i dem.²²⁴ For eksempel ble det blant post-prosessuelle arkeologer en økt interesse for fenomenologi som en måte å legemliggjøre romlige forhold på, altså å tilegne seg kunnskap om verden (og det arkeologiske

---

²¹⁶ Gillings, Hacıgüzeller og Lock (2020, 3-11) gjennomgår konsist, men oversiktlig, hvordan rom-begrepet (*space*) og spatial analyse har utviklet seg gjennom den arkeologiske faghistorien.

²¹⁷ Clarke 1977, 8-9.

²¹⁸ Hodder & Orton 1976, 2.

²¹⁹ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 10.

²²⁰ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 10.

²²¹ Filippi 2022, 1. For Lefebvre, se *The Production of Space* (1991), for Foucault, se *Of Other Spaces* (1986).

²²² Filippi 2022, 1.

²²³ Crang & Thrift 2000, 25.

²²⁴ Lefebvre 1991, s. 33-34.

materialet, f.eks. et forhistorisk landskap) gjennom aktiv og betydningsfull deltagelse i og med den.²²⁵ Også her var en forståelse av romlige forhold som sosialt betinget; en kombinasjon av det kognitive, det fysiske og det følelsesmessige produserer sosiale romlige forhold som kan reproduseres, men som også er åpne for forvandling og forandring.²²⁶

Det er først i de seneste årene at ‘the spatial turn’ har fått noen særlig innflytelse på studier av romerske byforhold.²²⁷ Ifølge Filippi har det vært to ulike tradisjoner innenfor antikke urbane studier: den ene fokuserte på den topografiske konteksten, sentrert rundt materielle bevis på en reduksjonistisk og positivistisk måte eller gjennom en kombinasjon av arkeologiske og litterære kilder men uten en spatialt sensitiv teoretisk tilnærming; den andre har en spatial teoretisk tilnærming men uten å involvere seg detaljert i den topografiske konteksten.²²⁸ Det er først og fremst gjennom arkeologien («the spatial discipline *par excellence*») at ‘the spatial turn’ fikk sitt innpass i romerske studier, ettersom detaljerte studier av individuelle bygninger og bygningstyper fra godt bevarte steder som Roma, Ostia, Pompeii og Herculaneum, har ført til forskning på temaer som hjemlige romlige forhold (*domestic space*), offentlige monumenter og religiøs arkitektur.²²⁹ Metodologiske utviklinger, slik som feltundersøkelse, analyse av flyfoto, geografiske informasjonssystemer (GIS) og flere ikke-invasive teknikker (for eksempel Ground Penetrating Radar (GPR)) har bidratt til vår forståelse av spatiale strukturer i både landskaps- og urbane kontekster.²³⁰ Disse metodene har ført til en enorm økning av data, som legger til rette for at de to tradisjonene nevnt over, altså den (historiske og sosiologiske) som ser byrommet som en menneskelig, økonomisk og politisk enhet i et geografisk område, og den (arkeologiske) som ser byrommet som en fysisk håndgripelig enhet som kan studeres gjennom topografiske undersøkelser, kan kombineres.²³¹ Dermed kan antikke historikere og arkeologer studere *bruken* av det urbane rommet, gjennom bevegelsesmønstre (blant den urbane topografien) som fører til oppfattelser av meningsinnholdet i samfunnsrommet, som blant annet bidrar til å skape identitet (for eksempel gjennom ‘ideologisk manipulasjon’ som i Augustus’ forum).²³² Bevegelse i byen blir dermed krysningspunktet mellom folk og monumenter;

---

²²⁵ Gillings, Hacıgüzeller og Lock 2020, 10.

²²⁶ Tilley 1994, 22.

²²⁷ Filippi 2022, 1. Det har de seneste årene blitt utgitt flere studier av romerske byforhold med spatiale komponenter, slik som publikasjonene i bokserien *Studies in Roman Space and Urbanism* (2020-2022, Routledge). En av de tidligste representantene for ‘the spatial turn’ i romerske urbane kontekster var W. MacDonalds (1986) *The Architecture of the Roman Empire. Volume 2: An Urban Appraisal*. Sentral for spatiale komponenter i det augusteiske Roma er D. Favros (1996) *The Urban Image of Augustan Rome*.

²²⁸ Filippi 2022, s. 1-2.

²²⁹ Zuiderhoek og Vermeulen 2021, 5-6.

²³⁰ Zuiderhoek og Vermeulen 2021, 6.

²³¹ Filippi 2022, 3.

²³² Zuiderhoek og Vermeulen 2021, 6.

bevegelser former bybildet og knytter sammen områder og monumenter, gjennom kommersielle aktiviteter, maktuttrykk og vandringer, mens byen former bevegelser ved å danne den topografiske bakgrunnen og ved å skape et bymiljø.²³³ Altså er det et gjensidighetsforhold mellom folk og det urbane landskapet; det er menneskene som danner urbane landskaper, slik at disse gjenspeiler verdenssynet og atferdsmønstrene (med andre ord, ideologien) i samfunnet, og disse ideologiske verdiforankringene støttes, opprettholdes og forsterkes *gjennom* – ikke av – det urbane landskapet.²³⁴ Det urbane landskapet er dermed et resultat, eller mer spesifikt, et produkt av en dynamisk interaksjon mellom fysiske, mentale og sosiale rom, som kan opptre både *synkronisk*, altså mellom romlige forhold i samtiden, og *diakronisk*, blant annet som ‘minne-rom’ (*memory spaces*).²³⁵

Slike og lignende analytiske tilnærminger, som er forankret i det romlige, det bevegelige og det følelsesmessige ved antikke urbane kontekster, og som nå har blitt en etablert del av disiplinen, har ført til en utvidelse av forskernes konseptuelle grunnlag og gitt nye muligheter for å studere både tekstuelle og materielle bevis for urbanisme i antikken.²³⁶

4.2.1. Relevans for Augustus’ forum

Lefebvre hevder at ethvert samfunn, også i antikken, produserer sitt eget rom; en nødvendig sfære for å danne identitet basert på legemliggjøring og romliggjøring av samfunnets ideologi og kultur: «the ancient city had its own spatial practice: it forged its own – appropriated – space».²³⁷ Hvordan var så dette rommet eller de romlige forholdene i Augustus’ Roma?

Under republikken kunne ikke Roma som by måle seg med østlige hellenistiske byer, som Pergamon, Alexandria og Antiokia, når det gjaldt skjønnhet, og Livius forteller at makedonerne åpenlyst lo av Romas utseende, ettersom byen verken var vakker i det offentlige eller private.²³⁸ Strabon forteller at mens grekerne fokuserte på skjønnhet i sine byer, lå fokuset hos romerne på mer praktiske anliggender som veier, akvedukter og kloakksystemer, men at dette endret seg på hans egen (og Augustus’) tid, da Augustus og keiserfamilien overgikk alle andre i deres iver etter å bygge vakre bygninger.²³⁹ Både Zanker og Favro poengterer hvordan Augustus og hans arkitekter la vekt på å skape et samlet, universelt uttrykk med gjenkjennbare

---

²³³ Östenberg, Malmberg og Bjørnebye 2015, 1.

²³⁴ Zuiderhoek og Vermeulen 2021, 6.

²³⁵ Filippi 2022, 10-11.

²³⁶ Flohr 2021, 5.

²³⁷ Lefebvre 1991, 31, 53.

²³⁸ Favro 2005, 234. Livius (40.5.7) forteller om hendelser på 180-tallet fvt.

²³⁹ Strabon (5.3.8) omtaler ikke romernes fokus på det praktiske framfor det vakre som noe negativt; han hyller de tidlige romerne for å være «occupied with other, greater and more necessary, matters».

former og symboler, etter senrepublikkens motstridende og rivaliserende billedbruk.²⁴⁰ Derfor, som indikert av både arkeologiske data og antikke skriftlige kilder, skjedde det på Augustus' tid noe som nærmest kan tilsvare en forvandling av det romerske bybildet, med andre ord, i Lefebvres argumentasjon; Augustus skapte nye romlige forhold for å gi rom til den nye ideologien.²⁴¹ Det er utenfor denne oppgavens ramme å diskutere hvordan dette kom til uttrykk i hele byen Roma, så la oss heller vende tilbake til Augustus' forum.

Spatiale analyser gjennomføres tradisjonelt på to overordnede måter: *mellom* ulike lokaliteter eller i et landskap som helhet, for eksempel det urbane landskapet i Augustus' Roma (*inter-site*); eller *innad* i en lokalitet, for eksempel Augustus' forum (*intra-site*). Det er sistnevnte tilnærming som er relevant i denne oppgavens kontekst. Det relevante spørsmålet blir dermed: hvordan kan Augustus' forum tolkes i romlig forstand som en legemliggjøring av den nye 'ideologiske pakken' innført av Augustus? Ifølge Lefebvre er det også en romlig komponent i autoritetsforhold; produksjonsforhold i et samfunn, som er underordnet maktforhold, blir også, slik som alt annet, representert i en romlig kontekst, for eksempel i en bygning, et monument og et kunstverk.²⁴² Dette kan knyttes til ikonografi og semiotikk i kunst, altså hvordan kunst opptrer som meningsbærere, men, som argumentert av Gell, kan kunst (som i utvidet forstand inkluderer monumenter) også ha 'agency': det vil si at handlingene mennesker gjør vis-à-vis hverandre også kan utføres av kunstverk.²⁴³ For bilder, som i denne forstand innbefatter kunstverk og monumenter, er ikke tegn på noe fundamentalt annerledes enn dem selv, men de legemliggjør det de representerer.²⁴⁴ I prosessen der mennesker 'lever' med bilder, er bildenes autonomi sentral, med andre ord, deres 'agency' eller, som Hölscher kaller det, deres essens.²⁴⁵ For romerne i antikken hadde både monumenter i seg selv og byen som helhet 'agency'.²⁴⁶ Plutark omtaler byen som en levende enhet som eldes og utvikles, samtidig som den beholder sine distinkte personligheter, slik som mennesker.²⁴⁷ De Angelis eksemplifiser dette med å vise til et relieff, i dag inkorporert i fasaden til renessansevillaen Villa Medici i Roma, som trolig opprinnelig hørte til et tenkt monument kalt *Ara Pietatis Augustae* ('alteret

---

²⁴⁰ Zanker (1988) og Favro (1996).

²⁴¹ Det er alt for mange studier om dette emnet til å kunne nevnes her, men blant de mest sentrale og innflytelsesrike er P. Zanker (1988), *The power of Images in the Age of Augustus* og D. Favro (1996), *The Urban Image of Augustan Rome*. Forvandlingen av det romerske bybildet samsvarer med forvandlingen av hele det romerske samfunnet under Augustus; en forvandling så fundamental og grunnleggende at Syme (1939) og mange etter han omtaler den som en 'revolusjon' (se n. 7).

²⁴² Lefebvre 1991, s. 33.

²⁴³ Gell 1998, 66.

²⁴⁴ Hölscher 2015, 675.

²⁴⁵ Hölscher 2018, 328-330.

²⁴⁶ De Angelis 2021, 5; Favro 2021, 16. For 'agency' generelt i romersk kunst se Hölscher 2015, 675-683.

²⁴⁷ Plut. *Mor. De Sera* 559.

til den augusteiske fromhet') fra claudisk tid (fig. 39).²⁴⁸ Relieffet avbilder høyst sannsynlig Mars Ultor-templet på Augustus' forum, ettersom det viser et oktastyl-tempel i korintisk orden, og på bakgrunn av stilistiske likheter mellom den sentrale figuren i det usedvanlig detaljerte pedimentet og statuer og representasjoner av Mars (Ultor).²⁴⁹ Istedenfor å utgjøre omgivelsene til hendelser foran eller inne i templet, som scenografien i en scene, er templet avbildet som en aktør i seg selv, som en av hovedrollene i scenen, noe som demonstreres av at templet spatialt overlapper med en menneskefigur i samme størrelse som templet, slik at templet har en tilstedeværelse i seg selv og nærmest kommer til liv.²⁵⁰ Så la oss forstå Augustus' forum som helhet som et monument i en slik forstand; som et 'levende' monument som interagerer med mennesker på samme måte som mennesker interagerer med hverandre. I et slikt tankesett er forståelser av romlige forhold som 'levd' eller 'opplevd' avhengig av både makten som deltageren blir tilskuer til og den makten som blir utøvd av deltageren selv.²⁵¹ Dette betyr at i Augustus' forum var det interaksjonen mellom deltageren og monumentet i seg selv som utgjorde og formet 'rommet'. Hvordan kan vi så gå fram for å analysere dette?

Som gjennomgangen over viser, finnes det mange retninger innenfor spatialitet i både arkeologisk forskning generelt og i studiet av romerske bylandskap mer spesifikt. Ettersom oppgaven inkorporerer temaer som minne, legitimitet og ikonografi, foreslås en metodisk tilnærming som er relevant både for de romlige forholdene på Augustus' forum og for det teoretiske og tematiske grunnlaget (tabell 2). Denne er basert på Lefebvres tredelte modell for sosiale rom ('the three moments of social space'), som innbefatter en differensiering av romlige forhold som 'oppfattet', 'skapt' eller 'levd' ('the perceived-conceived-lived triad'), og som i spatiale termer korresponderer med 1) *romlig praksis*, 2) *romlige representasjoner* og 3) *representative rom*.²⁵²

---

²⁴⁸ De Angelis 2021, 5. Se Jones 2005 for en historisk kontekstualisering av *Ara Pietatis*.

²⁴⁹ Cordischi 1985, 248-255; Kleiner 1993, 143-145.

²⁵⁰ De Angelis 2021, 5.

²⁵¹ Nasrallah 2012, 57.

²⁵² Lefebvre 1991, 38-39.

Type	Romlig handling	Romlig betydning: Hvem (subjekt)	Romlig betydning: Hva (objekt)
I. <i>Romlig praksis</i>	<i>Oppfatte</i> . Daglig interaksjon og rutiner, sosiale relasjoner. Romlig produksjon og opprettholdelse.	<i>Samfunnet</i> . Folk, samfunnsmedlemmer, familie, arbeiderklasse.	<i>Verden rundt oss</i> . Steder, romlige sammensetninger og sammenhenger, veier og nettverk, hverdagsrom (både ønskede og uønskede).
II. <i>Romlige representasjoner</i>	<i>Skape</i> . Konstruksjon, representasjon.	<i>Skapere</i> . Arkitekter, ingeniører, byplanleggere, eksperter og vitenskapsfolk.	<i>Abstrakte rom</i> . Bilder, tegn, koder, kunnskap, systemer, ideologi, makt.
III. <i>Representative rom</i>	<i>Leve</i> . Hverdagsliv, aktiviteter.	<i>Brukere</i> . Passiv opplevelse av rom.	<i>Sosial påvirkning</i> . Kunst, kultur, billedbruk, symboler, minne.

Tabell 2. *Spatial metodologi basert på Lefebvres tredelte modell for sosialt rom. Utarbeidet basert på Lefebvre (1991).*

Det er et dialektisk forhold innad i denne triaden; Lefebvre har bevisst laget et system med tre enheter framfor to, for å unngå opposisjoner, kontraster, antagonismer og dualismer.²⁵³ Dette finner sin parallell i avhengighetsforholdet mellom sosialt rom og menneskelige handlinger, ettersom sosialt rom både er produktet av fortidige handlinger og den romlige konteksten som tillater og forbyr handlinger i nåtiden og fremtiden.²⁵⁴ Et samfunns romlige praksis utskiller samfunnets romlige forhold; det utgjør forutsetningen og essensen av rommet gjennom å produsere og tilpasse det, og motsatt kan en dechiffrering av samfunnets romlige forhold avsløre dets romlige praksis.²⁵⁵ Gjennom romlige representasjoner blir de romlige forholdene konseptualiserte og abstraherte; dette er det dominerende rommet i samfunnet og det som skapes av planleggere, ingeniører og arkitekter, med andre ord, de som identifiserer det opplevde og oppfattede med det som kan skapes eller unnfanges.²⁵⁶ Representative rom er de romlige forholdene som oppleves gjennom assosiasjon med bilder og symboler, det er rommet som blir brukt, dominert og passivt opplevd, og som fantasien vår forandrer og tilpasser gjennom symbolsk forståelse av objekter og rom.²⁵⁷ Lefebvre bruker menneskekroppen som en analogi for å forklare sin analytiske modell av rom: 1) romlig *praksis* av kroppen forutsetter bruken av hender, kroppsdeler og sanser, det vi oppfatter av verden rundt oss; 2) romlige *representasjoner* av kroppen kommer fra vitenskapelig kunnskap om kroppen, dets anatomi, fysiologi, sykdommer og medisiner, og kroppens forhold til naturen og dets omgivelser eller

²⁵³ Lefebvre 1991, 39.

²⁵⁴ Lefebvre 1991, 73.

²⁵⁵ Lefebvre 1991, 38.

²⁵⁶ Lefebvre 1991, 38-39.

²⁵⁷ Lefebvre 1991, 39.

miljø; 3) en *representativ* kropp vil si kroppslig (opp)levde erfaringer der 'kultur' spiller en rolle, altså symbolske innebygde og opparbeidede kulturbaserte forståelser.²⁵⁸

Hvordan kan så denne modellen overføres til en anvendelig metode for å analysere Augustus' forum? Det praktiske stadiet utgjøres av menneskene som besøkte, observerte og oppfattet forumet og dets arkitektoniske elementer. Representasjonsstadiet utgjøres av det abstrakte rommet konstruert av forumets arkitekter, altså bildene og motivene som gjenkjennes og formidles basert på kunnskap, ideologi og makt. Det representative stadiet, eller det levde stadiet, dreier seg dermed om brukerne av forumet sin passive inntagelse av uttrykkene formidlet i forumets kunst og arkitektur, den symbolske, overførte betydningen av billedbruken. Denne metodiske tilnærmingen har klare paralleller til Panofskys ikonologiske metode (tabell 1). I analysen vil det bli forsøkt å kombinere disse to for å skape en spatio-ikonologisk metode for å diskutere hvorvidt forumet hadde en spatio-mnemonisk organisering.

---

²⁵⁸ Lefebvre 1991, 40.

5. De empiriske dataene fra Augustus' forum

(...) *should we not mention among our truly noble buildings the Basilica of Paulus, so remarkable for its columns from Phrygia, or the Forum of Augustus of Revered Memory or the Temple of Peace built by his Imperial Majesty the Emperor Vespasian, buildings the most beautiful the world has ever seen?* (Plinius den eldre, *Naturalis Historia* 36.24.101-102)²⁵⁹

I sitt enorme oppslagsverk skrevet omkring åtti år etter innvielsen av Augustus' forum inkluderer Plinius den eldre forumet i sin liste over Romas vakreste byggverk, og beskriver det til og med som et av verdens vakreste. Fra andre antikke og samtidige kilder får man også inntrykk av at forumet har vært et storslått og ærefullt monument i sin antikke form.²⁶⁰ Også i dag fremstår Augustus' forum som et storslått monument i Romas bybilde, men som en arkeologisk lokalitet som del av det større keiserfora-komplekset og det bredere antikke historiske sentrum, som også inkluderer Colosseum, Palatinerhøyden og Forum Romanum.

I det følgende vil de empiriske dataene fra Augustus' forum bli presentert. Dette vil si det arkeologiske materialet *in situ* på Augustus' forum. De arkeologiske levningene som har blitt funnet under utgravninger på forumet, idag utstilt på Museo dei Fori Imperiali, inkluderes ikke i dette kapittelet, fordi for de fleste av gjenstandene er funnstedet ikke dokumentert eller ukjent. Det arkeologiske materialet fortsatt synlig på Augustus' forum i dag er begrenset til forumets nordøstlige ende og innebefatter deler av Mars Ultor-templet, veggene i Kolosshallen og ytterveggene i de to *exedraene*. Dessuten er den over 30 m høye brannmuren nærmest komplett intakt, i tillegg til to innganger til det moderne gatenivået. Etter de nyeste utgravningene på 2000-tallet har også deler av forumets sentrale område blitt avdekket.

Gjennomgangen vil følge den spatio-mnemoniske hypotetiske organiseringen presentert i innledningen. Dette innebærer en imaginær kronologisk konstruert rute som knytter historiske og mytologiske hendelser og personer som var sentrale i den nye augusteiske mytologi og ideologi til konkrete fysiske steder på forumet. Det vil si at gjennomgangen vil foregå i følgende rekkefølge: 1) de to gjenstående *exedrae*; 2) Mars Ultor-templet; 3) kolosshallen; 4) portikkene; 5) *piazza* der firspannet sto; 6) de to nylig oppdagede *exedrae*.

---

²⁵⁹ Overs. D. E. Eichholz (1962). Pliny. *Natural History, Volume X: Books 36-37*. Loeb Classical Library 99. Cambridge, MA: Harvard University Press.

²⁶⁰ For eksempel: Ovid *Fast.* 5.545-598; Svet. *Aug.* 29.1; Tac. *Ann* 4.15; Dio 55.10.

5.1. *Exedrae* på forumets nordøstlige halvdel

På hver side av templet, på forumets nordøstlige halvdel, åpner forumets ellers rektangulære form seg ut i to *exedrae*. Begge *exedrae* er fremdeles godt synlige, hvorav den østliges bue er fullstendig synlig selv om under halvparten står igjen, mens den nordlige forstyrres av middelalderbygningen Casa dei Cavalieri di Rodi som er bygd inn i fasaden, og via Alessandrina som krysser *exedraens* sørlige ende. Basert på den antatte krumningen til den østlige *exedra*, anslås det at diameteren til *exedraen* har vært ca. 42 m.²⁶¹ Dette gjaldt trolig også den vestlige *exedra* ettersom forumet som helhet er sterkt preget av symmetriske prinsipper.²⁶² Begge har en dybde på ca. 15 meter. I 1999 ble det under utgravninger på Vespasians forum funnet en bit av *Forma Urbis*-kartet som viser den østlige *exedraens* kurve (fig. 40).²⁶³ *Exedraene* har i likhet med brannmuren bak templet vegger av peperino-tuff med områder dekket av hvit travertin. Begge *exedrae* har uthulte nisjer; fire på den østlige og seks på den nordlige som fremdeles er synlige (fig. 41 og fig. 42). Mellom nisjene i den nordlige *exedraen* står fremdeles fire halvsøyler med kanellurer integrert i bakveggen, og delvis med den opprinnelige grønne *cipollino*-marmorleggingen utenpå søylene intakt. For to av disse er akanthus-bladene i de korintiske kapitlene i hvit Luna-marmor fremdeles synlige, samt deler av entablaturet: tredelt arkitrave; frise preget av bånd i åttetalls-mønster; og gesims i ionisk stil. Den østlige *exedra* har dessuten en øvre etasje med rekker av nisjer, hvorav tre fremdeles er synlige (fig. 42). Den totale høyden på de to etasjene er 21 m. Flere steder er fragmenter av den opprinnelige gulvleggingen i marmor intakt; plater på 125 x 75 cm uten grensekanter i rød-svart *africano* og gul-rød *giallo antico* (fig. 14).

5.2. Mars Ultor-templet

På forumets nordøstlige ende befinner levningene av Mars Ultor-templet seg. Det er 17 trappetrinn som leder opp til templets podium, hvis inngang markeres av 4 søylefragmenter (fig. 16). Templets podium er hevet 3, 5 m over bakkeplan.²⁶⁴ Dets totale dimensjoner er en bredde på 36 m og en lengde på 42 m.²⁶⁵ Basert på avstanden mellom søylene i fasaden, er det tydelig at templet har vært i oktastyl form. Det er også fragmenter av en vegg som tilsynelatende har markert overgangen mellom templets pronaos og cella (fig. 43). Inn mot bakveggen i

---

²⁶¹ Wightman (1997, 86, tabell A.1) oppgir diameteren til å være 42,6 m, til motsetning fra Carnabuci & Braccalenti (2011, 62, n. 82), som hevder 41, 36 m.

²⁶² Beck 2022, 105.

²⁶³ Meneghini 2006, 157-162, fig. 1-4.

²⁶⁴ Ungaro 2007, 130.

²⁶⁵ Wightman 1997, 86, tabell A.1

cellaen er det en rekke med fem trappetrinn som leder opp til et smalt hevet podium (fig. 17). Foran dette ligger deler av marmor-gulvleggingen i et regulært mønster *in situ*; rektangulære plater av lilla-hvit *pavonazzetto* innrammet av bånd av rød-svart *africano* innenfor felt av *pavonazzetto* med en kvadratisk plate av gul-rød *giallo antico* i midten (fig. 44). På templets østlige side er det tre søyler med kannelurer, med en høyde på 17.8 meter, dekket av luna-marmor i korintisk orden (fig. 45).²⁶⁶ Over kapitelene er entablaturen fortsatt synlig (fig. 15). Bak søylene finnes en pillaster, også denne i Luna-marmor og korintisk orden, som springer ut fra brannmuren bak. På innsiden av, men ikke i kontakt med søylene, står fremdeles en del av tempelveggen igjen, som strekker seg helt inn til brannmuren. Basert på forholdet mellom de tre søylene og resten av templets langside, er det klart at det var åtte søyler på langsiden, slik det var foran templets fasade. Dette tilsier at templet har vært det Vitruvius omtaler som *peripteros sine postico* – altså et tempel med selvstående søyler på kun tre sider inntil en bakvegg.²⁶⁷ Mellom søylene og veggen er også detaljer fra kassetaket bevart, i form av utskårne ruter utsmykket med rosetter – typiske mønstre i augusteisk kunst (fig. 46). Under restaurasjonsarbeid i 1988 og 1996 ble det her funnet rester av maling, deriblant samme egyptiske blå som det har blitt funnet rester av i kolosshallen.²⁶⁸ Høyden på podiet og de gjenstående søylene, kombinert med høyden på brannmuren indikerer at templets totale høyde har vært omkring 30 m.

5.3. Kolosshallen

I forumets nordlige hjørne, nord for templet, er et 12 m bredt og 13 m langt rom, altså et lite tilnærmet kvadratisk rom på 156 m² (fig. 18).²⁶⁹ Det kalles kolosshallen (it. *Aula del Colosso*) på bakgrunn av en antagelse om at her sto en statue i kolossale proporsjoner, tilsynelatende plassert oppå et 122 cm høyt podium, der statuens fotavtrykk (venstre fot 177 cm lang, høyre fot 166 cm lang og inntil veggen) er synlige som avtrykk i *Grottaoscura*-tuff mot en bakgrunn ellers dekket av *pavonazzetto* (fig. 47).²⁷⁰ Rommet ligger i enden av den vestlige portikken, der to søyler dekket av *pavonazzetto* med korintisk kapitel i hvit Luna-marmor, markerer overgangen mellom de to områdene (fig. 18). På begge sidevegger er det tynne pillastre av varierende bevaringsgrad i *pavonazzetto* men med kapiteler og entablatur i hvit Luna-marmor. Mellom pillastrene på den vestlige veggen er det tre uthogde nisjer med gesims over og rekker

---

²⁶⁶ Claridge 1998, 178.

²⁶⁷ Vitr. 3.2.5.

²⁶⁸ Ungaro 2007, 130.

²⁶⁹ Ungaro 2007, 144.

²⁷⁰ Ungaro 2007, 147

av palmetter og lotusblomster i relieff under, begge elementer i hvit Luna-marmor (fig. 19). Slike rekker med palmetter og lotusblomster er typiske dekorative elementer i augusteisk kunst og er å finne i flere augusteiske monumenter, slik som Ara Pacis. Gulvleggingen er også intakt og består av rektangulære plater av *giallo antico* og *pavonazzetto* (fig. 47).

5.4. Portikker

På hver side av Mars Ultor-templet, mellom den åpne plassen og *exedraene*, adskilt fra den åpne plassen av tre trappetrinn, befinner portikkene seg (fig. 22). Tre trappetrinn leder opp til gulvnivået i portikkene (fig. 48). På sørsiden av templet går portikken helt inn til brannmuren, mens på nordsiden markerer kolosshallen enden på portikken. Portikkene har en bredde på ca. 15 m.²⁷¹ Lengden sørover forstyrres av de moderne veiene bygd oppå forumet, slik at lengden av det som er synlig av portikken idag er omkring 30 m. På begge portikker ligger det idag strødd arkitektoniske elementer, hovedsakelig av marmor, og utenfor sin opprinnelige kontekst (fig. 48). Derimot ligger store deler av det opprinnelige marmorgulvet fremdeles *in situ*. Dette består av et konsekvent rektangulært mønster i form av to plater rød-svart *africano* innenfor et indre bånd av rød-gul *giallo antico*, med et ytre bånd av blå-grå *bardiglio*-marmor som forbinder alle rektanglene med hverandre (fig. 22). Dette regulære mønstret gir et strukturert uttrykk i portikkene.

5.5. Piazza og *quadriga*-statue

Forumplassen, altså det åpne området foran templet og mellom portikkene, ville i antikken ha utgjort omkring halvparten av hele kompleksets planområde, men ligger i dag for det meste under Via Alessandrina og Via dei Fori Imperiali. Områdene som er synlige i dag er områdene på hver side av Mars Ultor-templet, 6.70 m bredt på hver side, samt et mindre område foran templets fasade. Slik som i portikkene ligger det også her arkitektoniske elementer strødd, inkludert fragmenter av søyler og entablatur, tilsynelatende hovedsakelig utenfor sin opprinnelige kontekst. Mye av den opprinnelige beleggingen på bakken i hvit Luna-marmor er fremdeles *in situ* (fig. 49). Dette inkluderer også en marmorplate inngravert med vertikale linjer avgrenset av to horisontale linjer i et regulært mønster, hvorav noen av disse flatene preges av inngraverte åttetalls-formede symboler (fig. 36). Dessuten er et mindre område mellom de to moderne veiene avdekket, men dette representerer hovedsakelig post-augusteisk aktivitet. Av

---

²⁷¹ Wightman 1997, 86, tabell A.1

firspannet og *pater patriae*-inskripsjonen nevnt av Augustus i *Res Gestae* finnes ingen arkeologisk informasjon til stede på forumet.²⁷²

5.6. *Exedrae* på forumets sørvestlige halvdel

Som følge av arkeologiske undersøkelser i nyere tid, først i 1998-2000, så i 2004-2007, har eksistensen av enda et par med *exedrae* plassert på forumets sørvestlige halvdel blitt foreslått.²⁷³ Under de nyeste utgravningene ble undersøkelsene gjort i området mellom Via Alessandrina og Via dei Fori Imperiali, som tilsvarer omtrent midten av Augustus' forum i nord-sør-retning, men med en konsentrasjon mot vest, der forumet i dag møter Trajans forum. Det var i dette området at det i de tidligste undersøkelsene ble funnet det som antas å være rester av en tredje *exedra*. En liten del, det nordligste hjørnet, av denne *exedraen* ble funnet langs den nordvestlige portikken, altså nedenfor den nordlige *exedraen* (*Æneas-exedraen*). Disse restene ble funnet under senere strukturer, og det antas at *exedraen* ble tilintetgjort under byggingen av Trajans forum, ettersom restene ble funnet under bygningsmasser fra dette komplekset. Som ellers i forumet antas det at symmetri har vært et gjeldende prinsipp, slik at det mest sannsynlig har vært en parallell *exedra* på andre siden av forumet. Rent teknisk baseres indikasjonene på eksistensen av et ekstra par med *exedraer* seg på funn av betongfundamenter til strukturen og den tilstøtende portikken (fig. 35).²⁷⁴ Det er kun fundamentet som består av *exedraens* buede bakvegg. Av vegg er det kun den øverste etasjen som er synlig, men denne innehar de samme størrelsesforholdene som hos de eksisterende *exedrae*, selv om ingen detaljer fra augusteisk tid står igjen. Basert på buens kurve, anslås det at det sørlige paret med *exedrae* må ha vært litt mindre enn de nordlige, omtrent 2 m kortere i diameter, og dermed også med en litt mindre dybde.²⁷⁵

Fortsatt er det behov for flere undersøkelser for å bekrefte eksistensen av et andre par med *exedrae* i forumets sørlige halvdel. Tykkelsen på fundamentet kan være et naturlig motargument ettersom man antar at *exedraene* har vært taklagt, slik at de bærende veggene må ha vært tykke nok for å holde oppe et tak, siden konstruksjonen er halvsirkelformet og taket ble støttet av søyler i den ene enden. Likevel er disse funnene interessante og har potensiale til å endre vår oppfatning av forumets utforming og dets spatio-mnemoniske funksjon.

---

²⁷² *Res Gestae* 35.1

²⁷³ Se kap. 2.1.

²⁷⁴ Carnabucci & Braccalenti 2011, 40-55.

²⁷⁵ Carnabuci & Braccalenti 2011, 62.

6. Diskusjon: Fortid, nåtid og framtid i Augustus' forum

6.1. Rekonstruksjon

Før selve analysen i oppgaven kan begynne er en rekonstruksjon av forumet nødvendig. Denne vil baseres på en kombinasjon av det arkeologiske materialet gjennomgått i forrige kapittel og antikke tekster som spesifikt nevner forumet eller som det er høyst sannsynlig at kan knyttes til forumet. Som sett av gjennomgangen over gir det arkeologiske materialet som er å finne på forumet i dag fragmentert informasjon. Det arkitektoniske, skulpturelle, dekorative og epigrafiske materialet fra Museo dei Fori Imperiali dekker en del av hullene, men likevel er det mye informasjon som mangler. Her kan de skriftlige kildene hjelpe oss, ettersom flere av dem inneholder detaljerte beskrivelser av forumets utseende. Men selv med disse deskriptive tekstene er det en komplisert prosess å rekonstruere forumet, altså en visuell beskrivelse av forumets mest sannsynlige opprinnelige utforming. Derfor vil komparativt materiale fra andre steder trekkes inn som forslag på hvordan forumet opprinnelig kan ha sett ut da det ble innviet i 2 fvt. Dette inkluderer materiale fra andre steder i Roma, men også fra steder som Pompeii, Athen og romerske provinser i Spania. Gjennomgangen vil følge samme rekkefølge som i kapittel 5 for å gi en indikasjon på hvordan det kan ha blitt opplevd å bevege seg rundt på forumet i tiden rundt dets innvielse for to tusen år siden.

6.1.1. Exedrae på forumets nordøstlige halvdel

*On this side he sees
Aeneas laden with his dear burden, and many an
ancestor of the noble Julian line. On the other side
he sees Romulus carrying on his shoulders the arms
of the conquered leader, and their famous deeds
inscribed beneath the statues arranged in order. (Ovid, Fasti 5.563-566)²⁷⁶*

Dette sitatet fra Ovid, Augustus' samtidige, skrevet i forbindelse med innvielsen av Mars Ultor-templet og *Forum Augustum* som han knytter til *Ludi Martiales*, Mars-lekene, forteller oss om statuene og statuegruppene i exedraene i Augustus' forum. Etter først å ha beskuet templet, sin

---

²⁷⁶ Overs. J. G. Frazer (1931). *Ovid. Fasti*. Loeb Classical Library 253. Cambridge, MA: Harvard University Press. Måten Ovid her omtaler Romulus på, *Illiaden*, referer til hans mors navn *Ilia*, også kjent som Rhea Silvia (Verg. *Aen.* 1.274; 6.778) Dessuten var *Ilium* et annet navn på Troja, der Æneas flyktet fra sammen med sin far Anchises og sin sønn Ascanius, som ved en anledning i *Aeneiden* (10.400-1) også omtales som *Ilus*.

egen bygning, gjenkjenner Mars Æneas og Romulus.²⁷⁷ Ovid sier simpelthen *hinc videt*, altså «her ser han». Dermed spesifiseres det ikke nøyaktig hvor på forumet Mars ser Æneas og Romulus. Men på bakgrunn av *exedraenes* plassering på hver sin side av Mars Ultor-templet er det mest sannsynlige alternativet at de okkuperte den sentrale posisjonen i hver sin *exedra*.

Basert på statuefragmenter funnet i romerske byer i Spania, nærmere bestemt Augusta Emerita og Córdoba, er det mulig å rekonstruere statuene av Æneas og Romulus, eller rettere sagt statuegruppene. Fragmentene fra Augusta Emerita indikerer at Æneas sto sammen med sin far Anchises og sin sønn Ascanius, som Ovid altså omtaler som Æneas' «byrde» (fig. 50).²⁷⁸ Ascanius fikk senere det latinske navnet Iulus etter at de ankom Italia fra Troja, og han grunnla den julianske slekten som Augustus var del av gjennom adopsjon av Julius Caesar. Romulus blir beskrevet av Ovid i det han holder våpen eller felttegn til en erobret fiende.²⁷⁹ Statuefragmentet fra Cordoba viser en kropp dominert av en kyrass, og som har på seg et kort plagg typisk for mytiske figurer (fig. 51).²⁸⁰

Fra Ovids beskrivelse får vi vite at rundt statuegruppen av Æneas, Anchises og Ascanius, sto skulpturer av Iulus' etterkommere, altså medlemmer av den julianske slekten og forfedrene til keiserfamilien som Augustus grunnla. Rundt Romulus, derimot, sto statuer av en rekke romerske ledere hvis berømte bragder sto innskrevet under. Fra denne informasjonen kan de romlige forholdene i begge *exedraene* rekonstrueres. Etersom Æneas, inkludert far og sønn, og Romulus utheves spesifikt ved navn kan vi dedusere at skulpturer av disse har vært hovedattraksjonen i begge *exedrae*. Dermed kan de andre deltagerne, henholdsvis etterkommere av Iulus og rekken av romere med berømte bragder, plasseres rundt hovedaktørene. Ved å se på planen til forumet med fokus på *exedraene*, kan man se for seg at Æneas- og Romulus-statuegruppene har hatt den romlige hovedrollen i *exedraene* og dermed blitt plassert i de mest sentrale nisjene, som trolig har vært betydelig større enn de andre (fig. 52). I nisjene på hver side av de sentrale større nisjene kan vi se for oss statuer av henholdsvis Iulus' etterkommere i den nordlige *exedraen* og rekken med berømte romerske ledere i den østlige. Denne rekken med berømte romere kalles ofte *summi viri*, storslåtte eller eksemplariske menn.²⁸¹ De nevnte inskripsjonene under statuene besto av en marmorplate med *tituli*, navn og

---

²⁷⁷ Ov. *Fast.* 5.545-562.

²⁷⁸ Ov. *Fast.* 5.563.

²⁷⁹ Ov. *Fast.* 5.564-565.

²⁸⁰ Shaya 2013, 92-93.

²⁸¹ Hist. Aug. *Alex. Sev.* 28.6: Alexander Severus (keiser tidlig på 200-tallet evt.) fulgte Augustus' eksempel og satte opp statuer av eksemplariske menn: (...) *exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo e marmore conlocavit additis gestis*. Denne kilden fra slutten av 400- eller tidlig på 500-tallet regnes ikke som en pålitelig kilde, men den indikerer at formuleringen *summi viri* ble brukt om statuene på Augustus' forum i antikken.

titler, øverst, og en annen plate under med *elogia*, nekrologer som listet opp bragdene den avbildede personen hadde utført i sitt liv (fig. 53). Slike plater med *tutuli* og *elogia* sto også under statuene i den nordlige exedraen, hvor altså forfedrene i den julianske slekten, Iulus' etterkommere, var utstilt. Dette har en todelt betydning: det vil si både hans etterfølgere som konger av Alba Longa, byen han grunnla og som var en slags mytologisk forgjenger til Roma; samtidig henviser det til den julianske slekt, *gens Julia*, slekten påbegynt av Iulus, og som Julius Caesar og Augustus gjennom adopsjon var del av. Av både *summi viri*, konger av Alba Longa og medlemmer av *gens Julia* har det blitt funnet flere *elogia* og fragmenter av statuer, blant annet av Drusus den yngre, Tiberius' sønn, som muligens fikk en statue oppført i forbindelse med triumfbuen Tiberius dedikerte i hans ære mellom Mars Ultor-templet og kolosshallen i 19 fvt. (fig. 54). Hvis dette er tilfellet betyr det at at statuer også ble oppført på Augustus' forum også etter Augustus' død. Det har blitt funnet *elogia* av både Æneas og Romulus i Eumachia-bygningen i Pompeii, som det antas er kopier av de som har stått under de sentrale skulpturmotivene i exedraene i Augustus' forum (fig. 55-58). Disse inskripsjonene, spesielt Æneas' *elogium*, er svært fragmenterte, men kan identifiseres på bakgrunn av like formuleringer som inskripsjoner fra forumet i Pompeii. Basert på de eksisterende nisjene *in situ* på forumet i dag kombinert med exedraenes grad av krumning anslås det at hver exedra har inneholdt syv nisjer på hver side av hovedstatuegruppen. Det betyr at det har vært fjorten statuer i hver exedra i tillegg til hovedstatuegruppen av Æneas med hans far Anchises og sønn Iulus i den nordlige exedraen og Romulus med *spolia opima*, de erobrede standarder, i den østlige. Ettersom exedraene også hadde en annen etasje med nisjer, gjentok systemet med fjorten statuenisjer seg trolig der også, men det var sannsynligvis ikke en større sentral statuenisje da denne potensielt ville ha konkurrert med betydningen til Æneas- og Romulus-statuegruppene. Æneas og Romulus var, som enhver besøker til forumet utvilsomt visste, Romas to grunnleggere. I tillegg var de også avkom av hver sin olympiske gud: Æneas var barn av Anchises og Venus, mens Romulus' mor, Rhea Silvia, ble voldtatt av Mars. Rhea Silvia kalles også *Iliia* av augusteiske poeter, en referanse til hennes tilhørighet i Æneas' trojanske slekt, ettersom *Ilium* var et annet navn på Troja.²⁸²

På samme måte som Augustus' forum er sentrert rundt et tempel til Mars, var Julius Caesars forum, *Forum Iulium*, sentrert rundt et tempel til Venus, mer spesifikt Venus Genetrix, Venus stammoderen. Så den arkitektoniske strukturen i Augustus' forum var sentrert rundt et

---

Cicero (*Cat.* 1.29), som døde 43 fvt., året før Augustus lovet å bygge et tempel til Mars Ultor, bruker denne formuleringen om de beste, mest anerkjente og eksemplariske menn: (...) *summi viri et clarissimi cives* (...).

²⁸² Verg. *Aen.* 1.274, 6.778; Zanker 1988, 195.

tempel flankert av representasjoner av Romas grunnleggere kombinert med Augustus' egne guddommelige forfedre, altså Venus, gjennom hans adoptivfar Julius Caesar, og Mars, via Romulus, som Augustus på mange måter forsøkte å fremstille seg selv som en reinkarnasjon av, riktignok med en bevissthet knyttet til Romulus' monarkiske assosiasjoner.²⁸³ Statuegruppen av Æneas med faren Anchises og sønnen Ascanius beskrevet av Ovid i sitatet over, gir assosiasjoner til et kjent motiv fra antikken og som har blitt reproduisert i senere tids kunst. Dette motivet viser Æneas som bærer en tilslørt Anchises på skuldrene og holder lille Ascanius i hånden mens de flykter fra Troja som sto i flammer. Motivet er kjent fra flere mynter fra Augustus' tid, og fra andre medier, blant annet en terracotta-figurin fra Pompeii (fig. 59). Denne flukten la grunnlaget for hele det episke eventyret i *Aeneiden*, den mytiske fortellingen mest kjent gjennom Vergils versjon skrevet på Augustus' tid. Historien la også grunnlaget for Romas sivilisasjon ettersom etterkommerne til Æneas gjennom Iulus var skjebnebestemt til å grunnlegge Roma. Også motivet med Romulus som bærer *spolia opima* var kjent i antikken. Det var et frampek på Romas militære overlegenhet, som utvilsomt Augustus knyttet til sin egen persondyrkelse. Fra fasaden til et hus i Pompeii har det blitt funnet to veggmalier på hver side av inngangsdøren som avbilder Æneas- og Romulus-motivene (fig. 60 og fig. 61).²⁸⁴ I tillegg finnes det karikaturer av statuegruppene fra Stabiae som avbilder figurene med karakteristika fra hunder og aper, samt med overdimensjonerte falloser (fig. 62).²⁸⁵ Det faktum at noen har karikert disse motivene indikerer at motivene må ha vært godt kjent i samtiden. Motivene ble også eksportert rundt om i Romerriket, blant annet har Æneas-gruppen blitt identifisert i forumet i Augusta Emerita, dagens Mérida, og Romulus-motivet i Cordoba i Spania, begge datert til augusteisk eller julio-claudisk tid.

6.1.2. Mars Ultor-templet

*Mars comes, and at his coming he gave
the sign of war. The Avenger descends himself
from heaven to behold his own honours and his
splendid temple in the forum of Augustus. The god
is huge, and so is the structure: no otherwise ought*

²⁸³ Dio (53.16.6-8) forteller at Augustus' opprinnelige ønsket å bli kalt Romulus, men forlot dette ønsket på bakgrunn av navnets monarkiske assosiasjoner ettersom Romulus var Romas første konge.

²⁸⁴ Spinazzola 1953, 147-156, tav. XVII

²⁸⁵ Zanker 1988, 209; Kellum 1996, 177

*Mars to dwell in his son's city. (Ovid, Fasti 5.550-554)*²⁸⁶

Denne beskrivelsen av Mars Ultor-templet forteller oss at templet er Mars verdig og at dets størrelse samsvarer med størrelsen til guden det er dedisert til. Det framkommer også gjennom sammenligninger med Venus Genetrix-templet i Julius Caesars forum; Mars Ultor-templet var 1,5 ganger større enn Venus-templet i Caesars forum, og utvilsomt ett av Romas største templer da det ble innviet (fig. 63). Mars Ultor-templets utforming hadde klare paralleller til Venus Genetrix-templet som også var plassert i den ene kortenden av et forum, selv om Augustus var tvunget til å gjøre endringer på templets bakvegg, slik at forumet ble mindre enn planlagt, fordi han, ifølge Sveton, ikke ville tvangsflytte folk som bodde i området, *suburraen*, fra før.²⁸⁷ Augustus selv poengterer at han bygde templet og forumet på sin private eiendom, altså ville han ikke fremstilles som en som kastet folk ut fra hjemmene sine for å bygge monumentet.²⁸⁸ Dette er åpenbare eksempler på den keiserlige propagandaen; vi har ingen beskrivelser fra folk som enten ble kastet ut eller solgte sine eiendommer til Augustus. Hvorvidt dette i så fall var frivillig eller påtvunget kan vi kun spekulere i, men det er nok sannsynlig å anta at å avslå et slikt tilbud, eller kanskje rettere sagt påbud, fra Romas mektigste mann kunne få fatale konsekvenser. Komplikasjoner ved anskaffelse av eiendom kan ha vært en av grunnene til at det tok så lang tid å få ferdigstilt templet og forumet; ifølge en anekdote hos den senantikke forfatteren Macrobius skal Augustus ha spøkt med at han ønsket at advokaten Severus Cassius skulle straffeforfølge hans forum, ettersom mange av de han tiltalte ble frikjent.²⁸⁹

Likevel ble forumet innviet før templet var ferdigstilt.²⁹⁰ Ovid knytter innvielsen av templet og forumet til Mars-lekene i mai 2 fvt., men initiering av en bygnings rituelle og lovlige bruk betyr ikke nødvendigvis at bygningens utforming var ferdigstilt, og ofte ble uferdige strukturer innviet mens bygningsarbeid fremdeles var underveis.²⁹¹ Innvielsen og den premature bruken av forumet kan muligens knyttes til at Augustus samme året, 2 fvt., gjenopptok konsulembetet for å introdusere sitt barnebarn, adoptiv sønn og utpekte arving Lucius Caesar til senatet, selv om han bare var 15 år på det tidspunktet. Dette samsvarer med den typiske alderen der unge romerske gutter fikk sin *toga virilis*, manndomstogaen som

---

²⁸⁶ Overs. J. G. Frazer (1931). *Ovid. Fasti*. Loeb Classical Library 253. Cambridge, MA: Harvard University Press.

²⁸⁷ Svet. *Aug.* 56.2.

²⁸⁸ *Res Gestae* 21.

²⁸⁹ Macrobi. *Sat.* 2.4.9.

²⁹⁰ Svet. *Aug.* 29.1

²⁹¹ Ov. *Fast.* 5.545-598; Favro (1996, 172-173; 2021, 14) poengterer at selv om byggingen av hele monumenter kan ta flere år, kan portikker, hvis funksjon var å definere og begrense den romlige opplevelsen, bygges på relativt kort tid, slik at hele prosjektets størrelse, form og mening kunne uttrykkes før hele prosjektet var ferdigstilt.

markerte inngangen til voksenlivet, av sin families *paterfamilias*, en hendelse som symboliserte overgangen til militær alder. Altså selv om templet og forumet ikke var bygd ferdig på dette tidspunktet, ble templet muligens innviet før det var ferdigbygd, fordi Lucius' *toga virilis*-rituale var en viktig begivenhet i keiserfamilien, som det var viktig å få vist fram offentlig.²⁹²

Ifølge Dio var dette overgangsritualet en av aktivitetene som foregikk på forumet.²⁹³ Dette har sine paralleller til den sentrale statuegruppen av Æneas i den nordlige *exedraen* som, slik vi har sett, også avbildet Æneas' far Anchises og sønn Ascanius. I Æneas sin familie var Anchises *paterfamilias*, lik Augustus var *paterfamilias* i keiserfamilien. *Paterfamilias*, altså familiens far eller familiens overhode, var tradisjonelt det eldste mannlige medlemmet av familien, som i mange romerske familier på Augustus' tid var bestefaren til familiens yngste. Derfor kan man se for seg at Augustus og Lucius deltok i dette ritualet på forumet, trolig med et stort publikum til stede. Å velkomme sitt barnebarn og utpekte arving inn i voksenlivet, som altså betyr militær alder, samsvarer med forumets og templets militære symbolske rolle: det var tross alt dedikert til den romerske krigsguden. Dette gjenspeiles i den eneste funksjonen Augustus selv knytter til templet, som sammen med forumet øvrig var bygget av midler etter krigsbytte.²⁹⁴ nemlig som oppbevaringssted for tapte og erobrede militære standarter.²⁹⁵ Dette knytter templets funksjon til motivet fra den sentrale nisjen i den østlige *exedraen* som avbildet Romulus med *spolia opima*. I *Res Gestae* uthever Augustus spesifikt de tapte parthiske standarter, mistet først av Crassus i 53 fvt. så ved to senere anledninger, og hvis gjenerobring i 20 fvt. var en stor symbolsk seier for den augusteiske keisermytologien.²⁹⁶ Dette har sine klare paralleller også til den berømte Prima Porta-statuen av Augustus der en knelende parther som leverer tilbake standartene er avbildet på Augustus' kyrass, et motiv som også hylles i poesien, her ved Horats:

Your age, Caesar, has brought back rich harvests to the fields, and restored to our Jove the standards torn down from the proud doorposts of the Parthian. (Horats, *Odes* 4.15.4-8)²⁹⁷

---

²⁹² Favro (1996, 145) viser til et lignende eksempel i Augustus' Roma, nemlig Marcellus-teateret som ble satt i bruk i forbindelse med *ludi saeculares* i 17 fvt, men ikke formelt innviet før fem år senere.

²⁹³ Cass. Dio 55.10.2-5

²⁹⁴ *Res Gestae* 21

²⁹⁵ *Res Gestae* 29.

²⁹⁶ *Res Gestae* 29.

²⁹⁷ Overs. N. Rudd (2002). *Horace. Odes and Epodes*. Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ettersom Mars Ultor-templet var dedikert til Mars var det i all sannsynlighet en kultstatue av guden i templets *cella*, trolig plassert i cellaens apsis mot bakveggen. Ovid beskriver en kultstatuegruppe som besto av Mars ved siden av Venus (fig. 64).²⁹⁸ Dette samsvarer med det ikonografiske uttrykket i *exedraene* på hver side av templet, som avbilder Æneas og Romulus, Venus' og Mars' 'menneskelige', altså ikke-guddommelige, etterkommere og representanter på jorda. I den romerske litteraturen og mytologien var dessuten Mars og Venus knyttet spesifikt til hverandre blant de tolv greske olympiske gudene; Livius presenterer dem som et par som deler en divan under feiringen av en *lectisternium*, et ritual der et måltid ble ofret til guder og gudinner hvis representasjoner var lagt ut på en divaner.²⁹⁹ Både Mars og Venus er også uløselig knyttet til Augustus selv; Venus gjennom sin rolle som mor til Æneas, bestemor til Iulus og dermed stammor til den julianske slekt som Augustus var del av gjennom sin adopsjon av Julius Caesar, og Mars gjennom sin rolle som far til Romulus, som grunnla Roma, byen Augustus på sett og vis «grunnla på ny».³⁰⁰ En statuegruppe i cellaens apsis av Mars og Venus er sannsynlig ettersom dette var et vanlig motiv; det finnes flere skulpturelle eksempler på dette motivet som kan brukes som komparative analogier, deriblant statuegrupper av Mars og Venus (eller Ares og Afrodite) hvis portretter ble endret til å ligne keisere og keiserinner, f.eks. Marcus Aurelius og Faustina fig. 65).³⁰¹ Ifølge Zanker, basert på et relieff fra Algiers, var det i tillegg til Mars og Venus en statue av den guddommeliggjorte Julius Caesar, *Divus Iulius*, i templets apsis (fig. 66).³⁰² Her står en Mars i rustning og med sitt skjold ved sin side, lik den berømte skulpturen av Mars fra Kapitol-museet, flankert av Venus med Eros og det Zanker omtaler som en augusteisk prins, men som i kultstatuen i Mars Ultor-templet ville ha vært omgjort til den guddommeliggjorte Julius Caesar, ettersom kun guder kunne være kultstatuer i templer (fig. 67).³⁰³ Selv om Julius Caesar lenge før forumets innvielse i 2 fvt. hadde blitt opptatt i det romerske *pantheon*, synes inkluderingen av en kultstatue av *Divus Iulius* ikke å være i takt med det ikonografiske uttrykket ellers i forumet, hvis sentrale skulpturgrupper

²⁹⁸ Ov. Tr. 2.295-6. Zanker (1988, 196) tolker Ovid som at Venus' ektemann, Vulkan, sto utenfor døren, noe som tilsier at en statue av Vulkan, ildguden, også var til stede på templet, som kan knyttes til Augustus' etablering av et brannvesen i Roma.

²⁹⁹ Liv. 22.10.9. De andre parene i Livius' beretning er Jupiter og Juno, Neptun og Minerva, Apollo og Diana, Vulkan og Vesta, og Merkur og Ceres.

³⁰⁰ Et gjennomgående tema i *Res Gestae* (19-21) er restaureringsarbeidet og alle byggeprosjektene i Roma finansiert av Augustus. Som nevnt tidligere var Romulus *pater (parens) urbis*, 'byens far', mens Augustus var *pater patriae*, 'fedrelandets far' (Ov. Fast. 3.1.71-72, app. 10.1.2, se n.162). Men Augustus, i alle fall hvis vi skal stole på sitatet om at han fant Roma som en mursteinsby og forlot den som en marmorby (Svet. Aug. 28), anså nok seg selv også en *pater urbis*.

³⁰¹ Zanker (1988, 199, fig. 154) viser til en statuegruppe i Palazzo Massimo av Mars og Venus hvis hoder ble endret på Commodus' tid.

³⁰² Zanker 1968, 18 og abb. 47.

³⁰³ Zanker 1988, 196-197, fig. 151.

er veldig symboltung og rettet mot en guddommelig og mytologisk fortid framfor åpenlys legitimering basert på nylige hendelser, som Julius Caesars død omkring førti år før forumets innvielse. Derfor, samt grunnet mangel på andre kilder, antas det her, som presentert av Ungaro, at det kun var kultstatuer av Mars og Venus i cellaen, og at de militære felttegnene ble oppbevart og utstilt langs veggene inne i cellaen og i selve apsisen.³⁰⁴

Når det gjelder templets pediment er den mest brukte komparative kilden et fragment fra et relieff fra *Ara Pietatis Augustae*, et monument datert til Claudius' regjeringstid (41-54 evt.), som i renessansen ble inkorporert i en av veggene i Villa Medici i Roma. På bakgrunn av at relieffet viser et oktastyl tempel i korintisk orden identifiseres det ofte som Mars Ultor-templet. Pedimentet i relieffet avbilder, slik som er vanlig i greske og romerske templer, guder, ettersom dette var det området av templet nærmest himmelen. Her er én sentral skikkelse flankert av tre andre figurer på hver side. Basert på figurative likheter fra andre skulpturer identifiseres disse figurene som Mars i midten, med Venus og Fortuna på hver side. Betydningen til Mars og Venus i den augusteiske mytologi har allerede blitt diskutert, så det er logisk at disse to var avbildet også på templets pediment. Fortuna var også en viktig guddom for Augustus: ved Augustus' triumferende tilbakekomst til i Roma i 19 fvt. oppførte senatet et alter til Fortuna Augusta, den augusteiske lykke. Også i Pompeii ble det oppført et tempel til Fortuna Augusta (fig. 68). Ved siden av Venus er en sittende figur identifisert som Romulus og ved siden av Fortuna sitter Roma, en guddommelig representasjon av byen, på samme måte som Athene var Athens beskyttende gudinne. På hver side av disse, altså på hver ende av pedimentet, er to liggende figurer identifisert som representasjoner av Palatinerhøyden, høyden der Romulus først anla byen Roma, og Tiberen, elven som renner gjennom byen. Den velkjente Marforio-statuen av en liggende elvegud som i dag er å finne i en av utendørs-hallene i Kapitelmuseet, ble funnet i nærheten av Augustus' forum, men det finnes ingen bevis for at denne var del av pedimentgruppen.³⁰⁵ I tillegg kan høyre akroterion skimtes på relieffet fra *Ara Pietatis*, som avbilder en bevinget Victoria. Akroteria i form av Niker var et typisk motiv fra klassisk gresk tempelarkitektur. Det har blitt funnet en høyre fot av forgyllt bronse på forumet som tolkes som tilhørende templets akroteria, i dag utstilt på Museo dei Fori Imperiali (fig. 69). Selv om det ikke er sikkert at *Ara Pietatis*-relieffet i realiteten avbilder Mars Ultor-templet, gir det et godt inntrykk av hvordan templets pediment kan ha sett ut (fig. 70).

---

³⁰⁴ Ungaro 2018, 133, fig. 174.

³⁰⁵ Se n. 41

6.1.3. Kolosshallen

Det nærmest kvadratiske rommet i det nordlige hjørnet i forumet i enden av den nordligste portikken har fått sitt navn etter en statue i kolossale dimensjoner, som vi har sett hadde omkring 170 cm lange føtter, plassert i dette relativt lille rommet. Basert på størrelsen på føttene, noen merker på veggen bak statuen og noen få skulpturfragmenter, anslås det at statuen har hatt en høyde på omkring elleve meter (fig. 71).³⁰⁶ Statuer av denne størrelsen var ikke uvanlig i den gresk-hellenistiske verden i det østlige Middelhavet. Dermed tilhører denne kolosstatuen i Augustus' forum en mer østlig tradisjon. Det har blitt foreslått at det 1,20 m store hodet, som ble kraftig rekonstruert på 1700-tallet og fram til nylig antatt som moderne, i Cortile della Pigna i Vatikanmuseene kan komme fra denne statuen (fig. 72).³⁰⁷ Om vi godtar en høyde på omkring elleve meter på statuen burde strengt tatt hodet vært større enn 1,20 m, men det kan likevel gi et godt bilde av statuens enorme dimensjoner. De få skulpturfragmentene som har blitt funnet inkluderer en del av høyre pekefinger, en del av venstre underarm muligens rett over håndleddet satt sammen av fire mindre fragmenter, og en del av venstre håndbak (fig. 73).³⁰⁸ Alle fragmentene er i marmor av høy kvalitet (*lichnites*) fra Paros, noe som også er tilfelle både for Augustus fra Prima Porta og Augustus fra Via Labicana (fig. 74). Fragmentene er ikke solide blokker, men hule, noe som indikerer, sammen med linjer på innsiden av fragmentene, at statuen har vært dekket av marmor, men hatt en indre oppbygging av jern eller tre, eller en kombinasjon av de to.³⁰⁹ I tillegg til de nevnte fragmentene ble det funnet et øye som nå dessverre er tapt. Basert på tidligere dokumentasjoner og beskrivelser var dette av et annet mørkere og gråere materiale enn den pariske marmoren, og det hadde rester av farge som uthevet pupill, iris og øyehule.³¹⁰

Martial, i sitt epigram til Titullus, skrevet omkring hundre år etter forumets innvielse, nevner i en kort passasje en «koloss av Augustus».³¹¹ Fra dette kan vi tenke oss at kolosstatuen representerte Augustus, men det er lite trolig at Augustus åpenlyst ville la seg avbilde i enorme, nærmest guddommelige proporsjoner, spesielt ikke siden forumet var finansiert av ham selv og bygget på egen eiendom. Det var ikke gitt ham av senatet eller folket som mange av hans ærestitler og andre monumenter slik som *Ara Pacis* og firspannet med *pater patriae*-inskripsjonen på forumplassen. I tillegg ville en slik kolosstatue av en leder gitt assosiasjoner

---

³⁰⁶ La Rocca 2011, 191.

³⁰⁷ Menichetti 1986, 565-593

³⁰⁸ Ungaro 2007, 147.

³⁰⁹ Ungaro 2007, 147.

³¹⁰ Ungaro 2007, 147.

³¹¹ Mart. *Epigr.* 8.44.4-8

til kolosstatuer av konger fra hellenistiske kontekster. En slik assosiasjon ville trolig Augustus forsøkt å unngå: Augustus presenterte borgerkrigen mot Markus Antonius, sin tidligere triumvir-partner og nå fiende, som en krig mot fremmede makter framfor en krig mot romerske borgere. Spesielt ble Egypt uthevet grunnet Markus Antonius' forhold til Kleopatra.³¹² Antonius hadde utnevnt sine barn med Kleopatra som arvinger (framfor barna han hadde med Octavia, Augustus' søster), og framlagt et ønske om å bli gravlagt i Alexandria, som en ny Alexander den store, noe som ble kjent for innflytelsesrike folk i Roma ettersom Augustus, på ulovlig vis, offentliggjorde Antonius' testamente, og leste det høyt for senatet for å sverte Antonius' rykte og presentere ham som «uromersk».³¹³

Ettersom det er usannsynlig at en statue av Augustus i kolossale proporsjoner var til stede på forumet i hans levetid, må denne kolosstatuen ha hatt en annen betydning. Det er selvsagt også en mulighet at statuen som Martial refererte til hadde blitt oppført senere, for eksempel under prinsipatene til Tiberius eller Claudius. Men det er lite trolig at dette rommet sto tomt på Augustus' tid. Det har blitt foreslått at statuen kan ha avbildet Julius Caesar eller Alexander den store.³¹⁴ Mer sannsynlig er det at statuen hadde ikonografiske portrettlikheter til statuer av Augustus og andre medlemmer av keiserfamilien, men uten en eksplisitt identifikasjon av statuen som Augustus. Dette samsvarer med den mest godtatte tolkningen av kolosstatuen, nemlig at den skulle representere *Genius Augusti*, kulten knyttet til den augusteiske keiserånd, som Augustus offisielt fremmet fra 7 fvt.³¹⁵ Dyrkingen av keiserkulten var en viktig del av romersk utøvende religion, blant annet var det vanlig å ha representasjoner av *Lares* og *Genius Augusti* i private hjem, som sett av en miniatyrstatue i bronse av *Lares Augusti* med augusteiske eller julio-claudiske portrettlikheter på Altes Museum i Berlin (fig. 75). Dette kan også knyttes til *pontifex maximus*-embetet som Augustus opptok i 12 fvt. Etter dette ble statuer av Augustus med tilslørt hode, *capite velato*, vanlige. Dette ses blant annet i Via Labicana-statuen, på sørfrisen på *Ara Pacis*, og muligens også i en større enn naturlig statue i Sala Rotonda i Vatikanmuseene, som avbilder en figur med julio-claudiske portrettlikheter i toga som holder en *patera*, offerskålen brukt i religiøse seremonier, i den ene hånden og en *cornucopia*, overflodshornet som symboliserte velstand, i den andre (fig. 76). En annen parallell er at Anchises i den sentrale Aenaes-gruppen i den nordlige exedraen, også, i alle fall i følge

---

³¹² I *Res Gestae* (27), nevner ikke Augustus Markus Antonius ved navn, men sier simpelthen at han la Egypt under romersk styre.

³¹³ Dio 50.3.3-5; Plut. *Ant.* 58.2-4; Svet. *Aug.* 17.1. Johnson (1978, 494-503) fremstiller forklarer Augustus' offentliggjøring av Antonius' testamente som en handling gjort for å skape en felles misnøye mot Antonius blant Romas mektigste, for å gi han nok støtte til å beseire han en gang for alle.

³¹⁴ Spannagel (1999, 304-316) diskuterer muligheten for at statuen kan ha avbildet Julius Caesar.

³¹⁵ Ungaro 2007, 147; La Rocca 2011, 191.

avbildninger av motivet på andre medier, hadde tildekket hode. Det finnes flere eksempler på statuer med åpenbare julio-claudiske stiliserte trekk som identifiseres som *Genius Augusti*, f.eks. en statue fra Altes Museum i Berlin med likheter til portretter av Lucius Caesar, Augustus barnebarn og adoptiv sønn som ble *principes iuventutis* i 2 fvt. samtidig som forumet ble innviet (fig. 77). Ved at kolosshallen var dedikert til keiserkulten ble det skapt en forbindelse mellom Augustus' egen kult og mytologi, via forfedrekulten symbolisert av Æneas og Romulus, og offisiell romersk religion i Mars Ultor-templet.

Andre elementer som har blitt rekonstruert basert på fragmenter på Museo dei Fori Imperiali inkluderer malt dekorasjon av rosetter, palmetter og border på veggen bak statuen, og en frise av unge jenter som bærer kranser med frukt, et motiv knyttet til prosesjoner i seremonier til ære for Lares og Genius Augusti.³¹⁶ I tillegg knyttet to malerier som Plinius beskriver at var plassert i det mest besøkte området av Augustus' forum, til panelene fortsatt *in situ* på kolosshallen.³¹⁷ Den ene avbildet Krig og Triumf, og den andre Castor og Pollux og Seier, identifisert som Apelles' maleri av henholdsvis Alexander den store og Dioscuriene. Ifølge Plinius skal Claudius ha byttet ut ansiktet til Alexander med Augustus sitt ansikt, riktignok tretti til førti år etter Augustus sin død og hans gudommeliggjøring.³¹⁸

6.1.4. Portikkene

I likhet med *exedraene* inneholdt portikkene trolig også statuer med *tituli* og *elogia* inngravert under. Disse var plassert både i nisjer i veggen, hvorav noen få fremdeles står *in situ*, men også på p pedestaller foran søylene slik at statuene var vendt ut mot selve forumet. Sveton beskriver hvordan Augustus æret de menn som hadde hatt en betydelig rolle i Romas utvikling, helt fra byens begynnelse, med å dedikere statuer til dem i søylerekkene i forumet, slik at de kunne stå som *exempla* til etterfølgelse for både han selv og fremtidige ledere.³¹⁹ Disse omtales også som *summi viri*, i likhet med statuene som flankerte Romulus i den østlige exedraen. Av disse har vi flere statuefragmenter og rester av *elogia*-inskripsjoner.³²⁰ I tillegg var det også statuer av figurer som ikke kan betegnes som *summi viri*, inkludert guder, slik som Athena Alea, som Pausanias forteller ble fraktet fra Athen, og Diana Lucifera, nevnt i et *vadimonium* fra Puteoli i

---

³¹⁶ Ungaro 2007, 144-147.

³¹⁷ Plin. *HN*. 35.27: *in foro sui celeberrimis partibus*.

³¹⁸ Plin. *HN*. 35.94

³¹⁹ Svet. *Aug.* 31.5; Hist. *Aug. Alex. Sev.* 28.6

³²⁰ Geiger (2008, 119-162) presenterer *elogia* fra alle personer som det er kjent at har vært avbildet i statueform på Augustus' forum.

forbindelse med en rettsak på Augustus' forum.³²¹ Det har også blitt funnet et fragment av en statue av en kvinnelig figur ikledd en *himation* over en *khiton* i hvit marmor, i dag utstilt på Musei dei Fori Imperiali, noe som indikerer at det også kan ha vært statuer av kvinner (som ikke var gudinner) på forumet (fig. 78). En mulig tolkning er at nisjene inne i portikkene, altså under tak, huset utelukkende statuer av *summi viri*, mens det ikke var de samme begrensende prinsipper hva angikk statuene som sto utenfor portikkenes søyler, altså strengt tatt ikke inne i selve portikkene.

Lik exedraene hadde portikkene også to etasjer. På siden vendt ut mot forumet var det over de rillede søylene i *giallo antico* med korintisk kapitel av hvit Luna-marmor og friser med naturalistiske volutter, en øvre etasje slik at portikkenes høyde samsvarte med templets høyde.³²² Attikaetasjen besto av fremoverlente kvinneskikkelser, kalt karyatider (fig. 79). Disse var kopier av karyatidene fra Erechtheion-templet på Akropolis-høyden i Athen fra 420-tallet fvt., noe som kommer fram fra en bevart signatur ved foten til en av karyatidene utstilt på Museo dei fori imperiali (fig. 80 og fig. 81).³²³ Til forskjell fra karyatidene på Erechtheion var disse ikke frittstående, men sto inntil veggen i attikaetasjen.³²⁴ Som vi har sett, forklarer Vitruvius, Augustus' samtidige, at karyatide-statuer er symboler på erobrede folk, gjennom deres opprinnelige rolle som enker etter drepte menn i den gresk-persiske krig, for alltid avbildet med klærne til gifte kvinner.³²⁵ På Augustus' forum opptrer de i to former som gjentar seg i attikaetasjen til begge portikkene. Selv om de også har en estetisk tiltalende rolle, er det sannsynlig at Augustus og hans arkitekter var fullt klar over karyatidenes opphavshistorie, slik at deres inkludering på forumet bidrar til det overordnede krigstemaet som er til stede ellers i forumet, hvis hovedattraksjon tross alt var et tempel dedikert til krigsguden Mars. Av karyatidene har det blitt funnet fragmenter på utgravninger i Augustus' forum, utstilt på Museo dei fori imperiali, inkludert en del av en høyre hånd med *patera*, offereskålen brukt i religiøse seremonier, som det også antas at kolosstatuen av *genius Augusti* holdt (fig. 82).³²⁶ Det har også blitt funnet fragmenter av karyatider på Caesars forum og på Vespasians forum, som, grunnet forænes geografiske nærhet, muligens kan opprinnelig stamme fra Augustus' forum.³²⁷

---

³²¹ For Athena Alea: Paus. 8.46.1-4. For referansen til Diana Lucifera funnet i *vadimonia* fra Puteoli: Pugliese Carratelli 1946, 383 (*Tabulae Herculanaenses* 6)

³²² Ungaro 2007, 151.

³²³ Ungaro 2007, 159, fig. 214.

³²⁴ Ungaro 2007, 152.

³²⁵ Vitr. 1.5; Plommer 1979, 97-102.

³²⁶ Ungaro 2007, fig. 209-211

³²⁷ Ungaro 207, fig. 212-213.

Mellom karyatidene på attikaetasjen i Augustus' forum var det utstilt *clipei*, skjold med teknisk avanserte motiver, som målte omtrent 2 meter i diameter (fig. 83).³²⁸ Det har blitt funnet tre forskjellige dekorative motiver; en med tre bånd utenpå det sentrale motivet, de andre to med lange sammensatte perlemønstre og blomsterdekorasjoner med *anthemion*-motiv, vekslende bånd og blomster.³²⁹ Av det sentrale motivet har det blitt funnet to variasjoner av mannlige hoder. Slike *imagines clipeata*, portretter plassert i skjold ofte med kranser eller andre former for rammer rundt, var vanlige elementer i både romerske private kontekster såvel som i offentlige monumenter, der de ofte avbilder gudommer, mytiske figurer, medlemmer i keiserfamilien, eller forfedre.³³⁰ De kan ha fungert som militære symboler, spesielt relatert til triumfer, eller så kan de ha vært knyttet til apotropeion og ktoniske guder.³³¹

Den ene variasjonen identifiseres ofte som representasjoner av Jupiter-Ammon, en guddom kombinert av Jupiter eller Zevs og hans egyptiske motpart Amun, som også var gudenes konge i det egyptiske *pantheon*. Jupiter-Ammon, som fungerte som et orakel i Siwa-oasen i Egypt, assosieres med Alexander, som under et besøk til oasen ble erklært gudens sønn.³³² Representasjoner av Jupiter-Ammon finnes fra over hele den gresk-romerske verden i antikken og kan gjenkjennes på de karakteriske bukkehornene på hver side av Jupiter-portrettet (fig. 84).

Den andre variasjonen av hoder ligner også på portretter av Jupiter, men istedenfor horn har dette hodet en *torque*, en kulehalsring under hodet, som sett hos en ung gutt i Ara Pacis' sørfrise (fig. 85). Den ble brukt av mange folkeslag som romerne hadde kontakt med, deriblant keltiske, galliske, germanske, illyriske og trakiske folk. Derfor har den ofte blitt tolket som et kjennetegn på barbarer eller barbariske representasjoner, og dens plass under gudommen på skjoldene i attikaetasjen i portikkene på Augustus' forum kan dermed symbolisere Augustus' erobring av barbariske folk, noe som samsvarer med karyatidenes rolle og oppbevaringen av gjenerobrede felttegn i Mars Ultor-templets *cella*.³³³ Men bruken av *torques* er ikke kun et barbarisk kjennetegn.³³⁴ De hadde også en militær betydning, blant annet kan de ofte ses på gravsteiner til romerske soldater.³³⁵ I tillegg opptrer *torques* i *Æneiden* som en attributt hos de

---

³²⁸ Ungaro 2004, 23, fig. 6.

³²⁹ Ungaro 2007, 152-159.

³³⁰ Ensoli 1997; Russell 2019, 225-226. Plinius den eldre (35.4.13) beskriver skjold med portretter av Aemilius Lepidus' forfedre både i hans hjem og på Basilica Aemilia.

³³¹ Winkes 1969 for førstnevnte syn; La Rocca 1995, 74-90 for sistnevnte.

³³² Plut. *Vit. Alex.* 27.3-5; Curt. 4.7.25-26

³³³ Simon (1967, 18-21) argumenterer for at de to små guttene med *camillus*-frisyrer og *torques* på Ara Pacis var barbariske gisler holdt av keiserfamilien.

³³⁴ Sande 2018, 17.

³³⁵ Maxfield 1981, 6-15.

unge guttene som deltok i de trojanske leker.³³⁶ Ifølge Dio fant disse lekene også sted som del av åpningsseremonien til Mars Ultor-templet på Augustus' forum, med Augustus' barnebarn Agrippa Postumus, Gaius' og Lucius' bror, som deltager.³³⁷ Men, som Sande påpeker, er ikke *torques* et typisk trojansk attributt i romersk kunst; de blir oftest avbildet med den frygiske luen, som Anchises har på seg i flere versjoner av Æneas-motivet fra den nordlige *exedraen* på Augustus' forum.³³⁸ Derfor er inkluderingen av *torques* på guddommen trolig ment som et militært attributt, altså et symbol på Augustus' militære seire.³³⁹

Ettersom Jupiter-Ammon var en sentral guddommelig skikkelse i Egypt, altså fra det østlige og hellenistiske Middelhavsområdet, kan det tenkes at den andre hodetypen på skjoldene med *torques* var ment å referere til den vestlige delen av Romerriket, for å symbolisere herredømme over også denne delen av riket. Det har blitt foreslått at det andre hodet kan avbilde en annen, mer vestlig Jupiter-type, en galler eller en gallisk-keltisk guddom, kanskje Cernunnos.³⁴⁰ Dermed kan det tenkes at *clipei* med Jupiter-Ammon og Cernunnos-hodene har hatt den romlige organisatoriske rollen i portikkene, altså at Cernunnos og Jupiter-Ammon var plassert over hver sin portikk på forumet, slik at de sammen symboliserte romersk (eller rettere sagt augusteisk) herredømme over både vest og øst. Denne tolkningen er riktignok kontroversiell og vi har ingen konkrete indikasjoner på at det andre hodet var ment å avbilde Cernunnos eller noen andre keltiske eller galliske guddommer.

Det er dermed trolig at hodene mer generelt skulle representere «barbarer» og barbariske folkeslag, eller mer spesifikt, erobrede folkeslag, en funksjon også karyatidene hadde i henhold til Vitruvius' fortelling, i kombinasjon med et mer generisk militært seiersbudskap.³⁴¹ Utstilling av erobring, militær seier og erobrede folk er et gjennomgående tema på forumet; i tillegg til Romulus som avbildes med *spolia opima* og felttegnene oppbevart i Mars Ultor-templets cella, hevder Velleius Paterculus at også de landene Augustus erobret og hadde militære seire i representert på forumet.³⁴² Det er usikkert hva Velleius konkret mener med dette, muligens er det en referanse til karyatidene og skjoldene som hadde vært tydeligere for folk som levde på Augustus' tid.

---

³³⁶ Verg. *Aen.* 5.558-559

³³⁷ Dio 55.10.6

³³⁸ Sande 2018, 23.

³³⁹ Sande (2018, 23) foreslår at inkluderingen av *torques* på portrettene til Lucius Caesar og Agrippa Postumus kan ha blitt tolket som et frampek på fremtidige militære seire.

³⁴⁰ Casari 1998; Verzár-Bass 2017, 153–158.

³⁴¹ Hölscher 2007, 120.

³⁴² Vell.Pat. 2.39.2.

Basert på eksisterende fragmenter av karyatider, *clipei* og andre arkitektoniske elementer fra attikaetasjen til portikkene har det blitt laget to rekonstruksjoner; den ene med Jupiter-Ammon-hodet ble satt sammen på 1940-tallet og står i dag i Casa dei Cavalieri di Rodi, den andre har hodet med *torques* og står i dag utstilt i den store hallen i Museo dei fori imperiali (fig. 86). En slik komposisjon, med vekslende *clipei* og utstående figurer, var et vanlig motiv i romerske monumenter.³⁴³ Et annet augusteisk eksempel er fasaden til portikken dedikert til Gaius og Lucius Caesar som sto utenfor Basilica Aemilia på Forum Romanum, der *clipei* var omkranset av representasjoner av fanger erobret i krig.³⁴⁴ I Puteoli har det blitt funnet fragmenter av karyatider og *clipei* og det antas at disse kopierte sammensetningen i Augustus' forum i Roma.³⁴⁵ Trolig har både formen og motivene tilknyttet skjoldene fra Augustus' forum blitt eksportert til provinsene; det finnes en rekke eksempler, med stor variasjon i i hvilke figurer de er ment å representere, blant annet gorgoner fra Bath i England og flere lokaliteter i Gallia.³⁴⁶ Men det julio-claudiske forumet i Augusta Emerita i Spania, var sannsynligvis enda likere utstillingen på Augustus' forum i Roma: der var det trolig en nærmest identisk komposisjon med vekslende karyatider og *imagines clipeatae*, hvorav de best bevarte fragmentene av portrettskjoldene identifiseres som Jupiter-Ammon og Medusa (fig. 87).³⁴⁷ Det trolig mest kjente eksempelet er fra Trajans Forum, rett vest for Augustus' forum i Roma, der barbarer, mer spesifikt dakere, i pavonazetto-marmor står ved siden av *imagines clipeatae* med portretter av historiske personer istedenfor eller i tillegg til gudommer på portikkene som går på hver side av piazzaen, akkurat som på Augustus' forum.³⁴⁸

6.1.5. Piazza og quadriga-statue

Forumets overordnede triumf-tema, vist gjennom symboler flere steder på forumet: templets akroteria i form av bevingede Niker; skjoldene og karyatidene i portikkenes attikaetasje; bildet av Romulus med erobrede standarter; oppbevaringen av de parthiske felttegnene i Mars Ultor-templets *cella*, nådde sitt høydepunkt i *quadriga*-statuen av Augustus. Dennes plassering er usikker, det eneste vi vet fra skriftlige kilder er at den sto et eller annet sted på forumet.³⁴⁹ Ettersom den ikke nevnes i forbindelse med exedraene, portikkene, templet eller kolosshallen, sto den trolig et eller annet sted på piazzaen. På bakgrunn av statuens symbolske betydning,

³⁴³ Se Goldbeck 2015 og Russell 2019, 225-228 for en rekke eksempler.

³⁴⁴ Coarelli 1985, 262-264; Lipps 2011, 148, fig. 133.

³⁴⁵ Capaldi 2022, 112-121.

³⁴⁶ Cousins 2016, 99-118.

³⁴⁷ De la Barrera 2000; Shaya 2013, 99-105; Goldbeck 2015;

³⁴⁸ Ungaro 2002, 129-133.

³⁴⁹ *Res Gestae* 35.1.

som vist gjennom dens assosiasjon til *pater patriae*-tittelen, må den ha stått på et veldig markant, synlig sted, trolig midt på piazzaen med spatiale forbindelser til templet, portikkene og exedraene, som vist i Zankers rekonstruksjon (fig. 88).³⁵⁰ Slik forbindes *quadriga*-statuen aksialt med de andre elementene på forumet (fig. 89). *Quadriga*en var trolig laget av bronse og hadde en større enn naturlig størrelse, lik ridderstatuen av Marcus Aurelius på Kapitolmuseene. Fra numismatisk materiale fra årene før Augustus' forums innvielse vet vi at det fantes flere *quadriga*-statuer av Augustus i Roma (fig. 24). Basert på disse, samt typologien til statuer av triumfvogner generelt, besto trolig også den på Augustus forum av en vogn drevet av fire hester.

Under *quadriga*en sto altså tittelen *pater patriae*, fedrelandets far, som ble gitt Augustus av senatet, ridderstanden og hele det romerske folk.³⁵¹ Om *quadriga*en spesifikt hevder Augustus at den ble reist etter senatsbeslutning.³⁵² Statuen skiller seg dermed ut fra resten av forumet som var finansiert og «forfattet» av Augustus selv. Det betyr ikke at den ikke passer inn i forumets overordenete ikonografi; Augustus' rolle for romerne, *pater patriae*, inngravert under statuen, blir dermed likestilt med Augustus' rolle i sin egen familie, *paterfamilias*. Han blir således hele Romas *paterfamilias*, og statuens forbindelse med de historiske og mytologiske elementene rundt om på forumet, symboliserer hvordan Augustus kontrollerer og passer på hele den romerske verden. Det finnes ingen arkeologiske levninger etter *quadriga*-statuen fra forumet, men det har blitt foreslått at en vogn i Vatikanmuseene, som basert på dens dekorasjon i typisk augusteisk, ny-attisk stil, er den samme som *quadriga*en på Augustus' forum (fig. 90).³⁵³ Mangelen på informasjon om *quadriga*en er problematisk ettersom dennes plassering, sannsynligvis midt på forumet, må ha vært et viktig strukturerende element i forumets spatiale organisering. Derfor trengs det, som poengtert av Geiger, mer forskning på *quadriga*-statuen, fordi «surely at least from the ideological point of view this was the crowning glory of the entire undertaking».³⁵⁴

6.1.6. *Exedrae* på forumets sørvestlige halvdel

Utover den arkeologiske dataen uthentet under utgravningene i 1998-2000 og 2004-2007, finnes ingen ytterligere informasjon om eksistensen til de sørlige, litt mindre *exedrae* som det ble funnet bevis for under de seneste arkeologiske undersøkelsene, nevnt i forrige kapittel.³⁵⁵

---

³⁵⁰ Zanker 1968, falttaffel 1; Zanker 1988, fig. 149.

³⁵¹ *Res Gestae* 35.

³⁵² *Res Gestae* 35.

³⁵³ Strocka 2009, 21-55.

³⁵⁴ Geiger 2008, 4.

³⁵⁵ La Rocca 2001, 184.

Det finnes ingen skriftlige kilder som nevner flere enn de to *exedrae* på forumets nordøstlige halvdel. Et argument for at det opprinnelig har vært fire *exedrae* kan være at Trajans forum, innviet i 113 evt., hadde fire slike strukturer, og at Trajans arkitekter kopierte dette arkitektoniske særpreget etter å ha revet den siste gjenværende *exedraen* på den sørvestlige halvdel av Augustus' forum.³⁵⁶ Også Trajaneumet i Italica i Spania og Hadrians bibliotek i Athen hadde fire *exedrae*, riktignok i mye mindre skala enn de på Augustus' forum (fig. 91).³⁵⁷

Ettersom den sørvestlige enden av forumet vender mot Caesars forum og Forum Romanum, byens viktigste og mest sentrale område, må det utvilsomt ha vært en, eller flere innganger til Augustus' forum i dette området, i tillegg til de inngangene som trolig befant seg på hver side av templet og som Tiberius senere utbedret med triumfbuer. Augustus' forum vil dermed ha vært en gjennomfartsåre fra den mer folkelige *suburra*-bydelen til Forum Romanum, trolig gjennom Caesars forum og muligens via den augusteiske *chalcidium*, nevnt i *Res Gestae*, som nylig har blitt foreslått.³⁵⁸

Det kan derfor tenkes at firspannet av Augustus ble plassert i denne nedre delen av forumet, eventuelt akkurat på forumplassens midtpunkt, fordi det trengtes en synlig plass uten konkurranse fra Mars Ultor-templet og de store skulpturgruppene av Æneas og Romulus, og på bakgrunn av dets betydning i form av *pater patriae*-inskripsjonen, samt fordi det var nødvendig å synliggjøre, og muligens også utskille, det eneste elementet på forumet gitt Augustus av senatsbeslutning. Dette indikerer at den sørvestlige halvdel av forumet, lik den nordøstlige som huset Mars Ultor-templet, også har vært av betydning, slik at det er lite trolig at dette området ikke har vært like rikt utsmykket som resten av monumentet. Dette beviser naturligvis ikke at det har vært enda et par med *exedrae* i den sørvestlige halvdel av forumet, men det viser at denne delen av forumet har vært av stor nok betydning til at Augustus' arkitekter valgte å inkludere enda et arkitektonisk element på forumet. Muligens var dette et mer subtilt element, kanskje bare i en etasje, som kan passe med Geigers antagelse om at den sørlige og den vestlige *exedraen* har inneholdt samme antall nisjer som den nordlige og østlige, med unntak av de store sentrale nisjene der statuegruppene av Æneas og Romulus var plassert.³⁵⁹ Trolig hadde disse *exedraene* en litt mindre diameter enn de to andre, noe som støtter opp under dette synspunktet.³⁶⁰ Ettersom de dermed var uten storslåtte sentrale statuegrupper kan det videre

---

³⁵⁶ Fuchs (2021, 4) hevder at de sørvestlige *exedraene* ble fjernet for å knytte Augustus' forum til Trajans og Nervas fora. Droge (2011, 91, n. 46) poengterer at Trajan imiterte utformingen til Augustus' forum med å inkludere fire *exedrae*.

³⁵⁷ Boatwright 1997, 192-217.

³⁵⁸ *Res Gestae* 19; Fuchs 2021, 1-41.

³⁵⁹ Geiger 2008, 107-108.

³⁶⁰ Carnabuci & Braccalenti 2011, 62.

tenkes at skulpturprogrammet inne i dem skilte seg fra skulpturprogrammet til Æneas- og Romulus-exedraene, med sine forfedre og *summi viri*, og at funksjonen til disse mindre, mer subtile exedraene var å huse en annen type statuer.

Selv om det altså kan anslås, basert på de seneste funnene, at forumet med noenlunde sikkerhet har hatt enda et par med exedrae i forumets sørvestlige halvdel, finnes ingen informasjon om deres utforming og utsmykning når det gjelder arkitektur, kunst, skulptur og dekorasjon. Vi vet for eksempel ikke om de har inneholdt statuer og hvem som i så fall ble avbildet der, og om det var andre regler for disse, når det gjelder både skulptur og aktiviteter enn i det andre paret med exedrae. Derfor trengs det mer forskning på dette feltet, og forhåpentligvis nye arkeologiske undersøkelser som kan lyssette dette mørke området av Augustus' forum.

6.1.7. Konklusjon: Rekonstruksjon av hele komplekset

Basert på diskusjonen over, har det blitt dannet et mer helhetlig bilde av Augustus' forum enn det som kun tillates av de arkeologiske levningene. På forumets nordøstlige ende sto Mars Ultor-templet, som var et oktastyl *peripteros sine postico*-tempel hevet på et podium 17 trappetrinn over forumets bakkenivå. På templets pediment kunne syv guddommer skimtes: en representasjon av Palatinerhøyden; Romulus; Venus; Mars; Fortuna; Roma; en representasjon av Tiberen. På hver side av pedimentet var akroteria i form av bevingede Niker i forgylt bronse. Inne i templets *cella* var det en apsis innerst med en kultstatuegruppe bestående av Mars og Venus. Her ble også de parthiske felttegn som hadde blitt gjenvunnet i 20 fvt. oppbevart sammen med andre felttegn erobret fra fiender av Roma.

På hver side av templet var det *exedrae*, store halvsirkelformede, takdekkede strukturer i to etasjer, med nisjer som huset statuer og med plater som ga besøkeren informasjon om deres navn og titler, samt en liste over de viktigste bragdene de utførte i løpet av sitt liv. I midten av hver *exedra* var det en sentral større nisje, som huset en betydningsfull statuegruppe, som var omkranset av mindre nisjer på begge sider. I den nordlige *exedraen* var dette en statuegruppe av Æneas, Anchises og Ascanius som flykter fra Troja. På hver sin side av Æneas var medlemmer av den julianske slekten og konger av Alba Longa. I den østlige *exedraen* var det en stor statue av Romulus som holdt *spolia opima*, krigsbyttet han hadde vunnet etter å ha beseiret en fiende i krig. På begge sider av Romulus var det statuer av *summi viri*, de mest eksemplariske og viktigste mennene i Romas historie.

I forumets nordlige hjørne var det et lite rom dedikert til keiserkulten, adskilt fra den nordlige portikken av to søyler dekket av lilla-hvit *pavonazetto*-marmor. Hevet på et podium

sto det her en kolossal statue av *Genius Augusti*, en representasjon for den augusteisk ånd. Dette var trolig en statue med portrettlikheter med Augustus, som holdt en offerskål, *patera*, i den ene hånden, og muligens en *lituus*, religiøs stav, eller en *cornucopia*, overflodshorn som symboliserer velstand, i den andre. Bak kolosstatuen var marmoren malt rødt og blått i bånd og border. På veggen ved siden av statuen var to berømte malerier av henholdsvis Alexander den store og Castor og Pollux. På den andre veggen var det vegetabiliske motiver i relieff, samt en avbildning av unge jenter i religiøs prosesjon.

Portikkene var hevet tre trappetrinn over nivået til forumplassen, og hadde gulvlegging i fargerik marmor i rektangulære mønstre. De dekker hele forumets nordlige og sørlige ender. I portikkene var det statuer av *summi viri* i nisjer inntil veggen, med *tituli* og *elogia* innskrevet på plater under. Det var dessuten statuer utenfor søylene som vendte ut mot forumplassen. Portikkene var også bygd i to etasjer, og i attikaetasjen var det, istedenfor søyler, kvinnefigurer, i to vekslende varianter, og skjold med portretter av gudommer. Kvinnefigurene var direkte kopier av karyatidene fra Erechtheion-templet på Akropolis-høyden i Athen. Skjoldene med portretthoder, *imagines clipeata*, avbildet trolig Jupiter-Ammon og en annen uidentifisert guddom med *torques*. Karyatidene og skjoldene symboliserte militære seire, erobring av (barbariske) folkeslag og tilføyelsen av nye provinser.

Forumplassen var en stor åpen plass foran templet og mellom portikkene. Den ble dominert av firspannet av Augustus, reist etter senatsbeslutning, som trolig sto sentralt på *piazzaen*, midt mellom portikkene og midt mellom Mars Ultor-templet og forumets sørvestlige endevegg. Fra firspannet hadde man dermed utsyn til så og si alt på forumet: alle fire *exedrae*, muligens også med innsyn til de sentrale statuegruppene med Æneas og Romulus; begge portikker med deres attikaetasjer; og Mars Ultor-templet hvis guder avbildet i pedimentet stirret ned på firspannet. Under statuen var tittelen *pater patriae*, fedrelandets far, innskrevet. Det var sannsynligvis mye folkeliv på plassen, og for å få tiden til å gå kan det tenkes at noen risset inn noen linjer på en av marmorplatene på bakken for å spille terningspill.

I forumets sørvestlige halvdel var enda et par med *exedrae*, på hver sin side av forumplassen, lik den nordlige og østlige *exedra* flanket Mars Ultor-templet på hver sin side. Disse *exedraene* var mindre enn de to andre, men inneholdt også nisjer til statuer, med unntak av den større sentrale nisjen som i de to andre *exedrae* huset statuegrupper av Romas to grunnleggere. Muligens var disse nisjene forbeholdt statuer av personer med andre kvaliteter enn de historiske bragdene og forbilledligheten til *summi viri* og de julianske forfedrene. Om *exedraene* i forumets nordøstlige halvdel og portikkene var sentrert rundt et fokus og en hyllest av fortiden, kan *exedraene* i forumets sørvestlige halvdel ha vært viet til fremtiden? Muligens

var disse to *exedraene* ment å huse statuer av framtidens *summi viri*, nærmere bestemt de yngre medlemmer av keiserfamilien og deres etterkommere, i et forsøk av Augustus på å diktere Romas fremtid. Dermed kan det tenkes at nisjene i disse *exedrae* sto tomme da forumet ble innviet; de ventet på å bli fylt med statuer av framtidens eksemplariske personligheter, først og fremst Gaius og Lucius Caesar, som Augustus hadde utpekt som arvinger. Om forumet øvrig var preget av statuer av *summi viri*, kan det tenkes at *exedraene* på forumets sørvestlige halvdel var ment til å fylles opp med *summi iuvenes*, de eksemplariske unge?

6.2. Analyse: Spatio-mnemonisk organisering av Augustus' forum

Som vist av rekonstruksjonen over, var Augustus' forum et komplekst monument inndelt i seks ulike komponenter: nordlige og østlige *exedrae*; Mars Ultor-templet; kolosshallen med statuen av *Genius Augusti*; portikkene med *summi viri*, karyatider og *clipei*; forumplassen med firspannet; sørlige og vestlige *exedrea* der muligens tomme nisjer sto klare til å huse *summi iuvenes*. Det var et særegent augusteisk visuelt uttrykk i forumets arkitektoniske, kunstneriske, skulpturelle og dekorative elementer. Alle disse komponentene var hver for seg meningsbærende, men det var først og fremst i kombinasjon med hverandre at forumets samlede meningsinnhold, dets budskap og essens, kom fram. Dette budskapet som var projisert i forumet dreide seg om Augustus' posisjon i tiden og verden, fordi alle elementene som var utstilt på forumet på ulike måter var assosiert med Augustus. Alle hendelsene, de historiske og mytiske personlighetene, gudene, og stedene knyttes til Augustus, ettersom de alle finner sted i monumentet som bærer hans navn. På en måte «fanger» han alle disse og plasserer dem i sin egen sfære, som han selv har betalt for og som finner sted på landområder han selv eier. Han fratrar disse elementene deres vilje, bevissthet og motivasjoner, og gir dem en ny rolle: han dikterer og kontrollerer hvilke budskap de skal fremme.

6.2.1. *Quadriga*-statuen og ikonologisk-romlige forhold

Alle forumets arkitektoniske elementer er sentrert rundt Augustus – bokstavelig talt, ettersom den mest logiske plasseringen til firspannet av Augustus må ha vært midt på forumplassen, midt mellom Mars Ultor-templet og forumets sørvestlige ende, samt midt mellom de to portikkene på hver side av forumet. Firspannets plassering blir dermed en manipulering av de romlige forholdene: templet, *exedraene* og portikkene står på hver sine akser til firspannet, og trolig kunne firspannet ses fra alle disse punktene på forumet. Det eneste stedet hvor firspannet var utenfor synsvidde, var kolosshallen, rommet dedikert til keiserkulten og den augusteiske ånd, og som, ikke minst, inneholdt en 11 m høy statue av en figur som utvilsomt må ha hatt mange

portrettlikheter med andre statuer av Augustus som var synlige i det romerske bybildet, eller i det minste tydelige skulpturelle familielikheter med keiserfamilien. I en slik kontekst var det kanskje ikke så farlig at firspannet ikke kunne ses. Dessuten fører firspannets sentrale plassering til at Augustus selv blir forumets sentrale fokuspunkt, men ettersom han selv ikke hadde noe å gjøre med verken statuen (gitt av senatet) eller *pater patriae*-tittelen (gitt av folket), i alle fall ifølge den offisielle versjonen, kan han trygt inneha denne posisjonen uten å bli anklaget for selvforherligelse. En slik sentral plassering vil også trolig ha gitt besøkeren en opplevelse av de andre elementenes plassering i forhold til firspannet, altså at relasjonen mellom elementene er underordnet det spatiale forholdet mellom hvert enkelt element og firspannet.

På samme måte blir også ikonologien, meningsinnholdet og symbolikken i de ulike elementene tolket ut fra hvilken relevans og betydning det har for Augustus. Avbildninger av Mars og Venus i pedimentet, som stirrer ned på firspannet av Augustus, og i *cellaen* til Mars Ultor-templet blir dermed uttrykk for at Augustus' regjeringstid er gudegitt, og at han har gudenes aksept og støtte, og at hans bragder og rolle i samfunnet som *pater patriae*-tittelen under firspannet er et manifest for, er legitimt. I tillegg er han til og med i stand til å tilby gudene husrom ettersom Mars Ultor-templet er plassert i forumkomplekset som bærer Augustus' navn, slik at det i overført betydning sidestilles med hans hus, eller i alle fall hans personlige sfære.³⁶¹ Dette var det kun Julius Caesar som hadde gjort før han, ved å huse et tempel til Venus Genetrix (stammoderen, ettersom hun var moren til Æneas og dermed stammoderen til den julianske slekt) i sitt forum. Men *Forum Iulium* ble ikke innviet av Caesar; det ble innviet av Augustus i Caesars navn, men etter hans død og etter at han hadde blitt akseptert inn i den romerske *pantheon*, som dermed gjorde Augustus til *divi Filius*, sønn av en gud.³⁶² *Forum Augustum* derimot ble innviet i 2 fvt., mens Augustus fortsatt var et menneske og ikke *Divus Augustus* som han ble kort tid etter sin død. I Augustus' forum er tilfellet dermed at Mars, krigsguden, har oppholdssted i den romlige sfæren til Augustus, sønn av en gud, riktignok kun i overført betydning som presentert i litteraturen, for eksempel hos Ovid.³⁶³

Kultstatuegruppen av Mars og Venus i templets *cella* kan ha blitt oppfattet som uttrykk for et harmonisk, kontrollert forhold mellom Augustus og Caesar – ettersom Mars hadde et tempel i Augustus' forum og Venus hadde et tempel i Caesars forum – og mellom Æneas og Romulus – Æneas var sønn av Venus og Romulus var sønn av Mars. Dermed tok Augustus kontroll og og passet på at det ikke var noen konkurranse mellom to viktige gudommer i den

---

³⁶¹ Kompleksets navn på latin, *Forum Augustum* eller *Forum Augusti*, er i genitiv form.

³⁶² *Res Gestae* 20.

³⁶³ *Ov. Fast.* 5.550-554

romerske *pantheon*, Romas to mytiske grunnleggere og han selv og Caesar. Framstillingen av Mars og Venus sammen, nærmest som et ektepar, i monumentets mest religiøse romlige sfære, kan altså ha blitt tolket som en sammenslåing av Romas to opprinnelsesmyter. Det var nærmest forhåndsbestemt at de skulle knytte bånd på denne måten, og Augustus er påpasselig med at det skjer i en sfære han selv kunne kontrollere ikonografisk. I tillegg har også avbildningen av Mars og Venus sammen i templets *cella* en ekstra dimensjon: i likhet med dedisering av templet generelt var kultstatuen ikke bare av Mars, men av *Mars Ultor*, Mars Hevneren. Mars' rolle er dermed som hevneren av Caesars mordere, altså hevner Mars seg på Venus' etterkommer.

Når det gjelder legitimitet på et mer personlige plan var Venus og Æneas viktige i Caesars mytologi ettersom han hevdet avstamning fra dem. På samme måte blir dermed Mars og Romulus viktige for Augustus, siden det er denne delen av Romas opprinnelse han valgte som sin egen, ettersom han bygget et tempel dedikert til Mars. Augustus blir dermed etterkommeren til Mars og Romulus, siden han 'grunnla Roma på ny', hans *pater patriae*-tittel hadde tross alt sin avstamning fra Romulus som var *pater urbis*.³⁶⁴ Ettersom det var Augustus som ferdigstilte Caesars forum og Venus Genetrix-templet, kan hans eget forum med Mars Ultor-templet ses på som en form for genetisk-ikonografisk videreføring og sammenslåing av monumentet som bar hans adoptivfars navn: monumentene var ikke bare knyttet sammen i bybildet, men også i minnet av deres opprinnelse siden Augustus lovet Mars Ultor-templet før han skulle hevne seg på Caesars mordere. Augustus og Caesar blir dermed knyttet sammen i mytologisk forstand.

Men symbiosene Augustus-Caesar, Æneas-Romulus og Mars-Venus kan ha blitt gjennomskuet. I den romerske mytologien var Venus gift med Vulkan og hadde et utenomekteskapelig forhold med Mars. Likevel var det disse to som sto ved siden av hverandre i cellaen i Mars Ultor-templet, noe Ovid også beretter.³⁶⁵ Det finnes rester etter kritiske oppfatninger av scenen med Mars og Venus i cellaen til Mars Ultor-templet, i form av en seksualisert graffiti funnet på en stylobat på en av søylene utenfor Mars Ultor-templet, som indikerer at besøkende til templets *cella* kan ha gjennomskuet budskapet forsøkt spredt av Augustus (fig. 92).³⁶⁶

I *exedraene* tok Augustus eierskap til to viktige verdier i det romerske samfunnet: *pietas*, fromhet og pliktfølelse, en verdi som kan knyttes til Æneas som tar vare på sin familie i flukten

---

³⁶⁴ Horats (*Carm.* 3.24.27) kalte Augustus for *pater urbium*, far til byer, som en referanse til Augustus' rolle som grunnlegger av og velgjører for andre byer enn Roma.

³⁶⁵ Ov. *Tr.* 2.295-296

³⁶⁶ Kellum 1996, 179, fig. 76.

fra Troja; og *virtus*, mannlig styrke og mot, som kan knyttes til Romulus som bærer *spolia opima* erobret fra en fiende. Ved å sidestille Æneas, *exemplum pietatis*, med Romulus, *exemplum virtutis*, i sin egen sfære, inkorporerer Augustus disse to verdiene. Dette var av betydning for ham ettersom han hadde viet mye av sin regjeringstid til å innføre moralske reformer om familieliv og bedrive kriger.³⁶⁷ Denne kontrollen av Romas turbulente fortid kan ha fått besøkeren til å tenke på freden (*Pax*), harmonien (*Concordia*) og lykken (*Fortuna*) som Augustus' styre hadde brakt med seg. Dette kunne også ses andre steder i det augusteiske urbane landskapet i Roma på tiden da Augustus' forum ble innviet: freden og Pax var selvsagt representert i *Ara Pacis Augustae*, det augusteiske fredsalter på Marsmarken; harmonien og Concordia hadde hatt et tempel på Forum Romanum som brant ned i 9 fvt., og som Tiberius bygget opp igjen og dedikerte i 10 eller 12 evt. som *Concordia Augusta*, slik at det trolig var under bygging i 2 fvt.;³⁶⁸ lykken og Fortuna var, i tillegg til å være representert på Mars Ultor-tempelets pediment ved siden av Mars, også representert i bybildet i alteret til Fortuna Redux, gitt til Augustus etter hans tilbakekomst fra Lilleasia i 19 fvt.³⁶⁹

Karyatidene og skjoldene av gudommer i portikkens attikaetasje henvendte seg ut mot forumplassen, og dermed også mot firspannet av Augustus. Disse figurene ble trolig opplevd som 'eksotiske' og utenlandske elementer på forumet, og deres relasjon til Augustus, som vist gjennom deres spatiale henvendelse til firspannet, handler dermed om Augustus' aktiviteter utenfor Italia, som i overført betydning vil si militære og diplomatiske triumfer. Antageligvis var ikke alle besøkende på forumet kjent med karyatidenes opphavsmyte fortalt av Vitruvius, og mange var nok heller ikke i stand til å identifisere guddommen med bukkehorn som Jupiter-Ammon eller guddommen med *torques* som en keltisk eller gallisk gud. Men folk oppfattet trolig at disse ikke var kjente i tradisjonelle romerske kontekster, slik at de dermed fikk en rolle som representasjoner på noe fremmed, utenlandsk, provinsielt eller barbarisk. Dette var sannsynligvis også deres ønskede funksjon, som også er mer i takt med meningsinnholdet i augusteisk kunst generelt. Framfor å komme med konkrete budskap forsøkte Augustus og hans arkitekter å appellere til de besøkendes følelser og heller la folk tolke selv, riktignok i en sterkt kontrollert kontekst. Ettersom det arkitektonisk-dekorative mønsteret med vekslende karyatider og *imagines clipeata* både fant sted fysisk innenfor denne altoverskridende augusteiske sfæren på forumet og siden de henvendte seg spatiale til firspannet, blir de underlagt Augustus. Derfor kan det tenkes at folk har oppfattet dem som representasjoner på beseirede provinser, og i

---

³⁶⁷ Zanker 1988, 203.

³⁶⁸ Om templet til Concordia Augusta, se Richardson 1992, 98-99; Claridge 1998, 80-81.

³⁶⁹ Om alteret til Fortuna Redux se Richardson 1992, 157

overført betydning som symboler på Augustus' underleggelse av provinser og utvidelse av riket, noe som sammenfaller med Velleius Paterculus' påstand om at Spania, Egypt og andre land var til stede på forumet.³⁷⁰

6.2.2. *Quadrige*-statuen og legitimitet gjennom minne

Then in song accompanied by Lydian pipes we shall sing in our father's fashion of leaders who lived their lives like true men, of Troy and Anchises and the offspring of kindly Venus.

(Horats, *Oder* 4.15.29-32)³⁷¹

Om portikkenes attikaetasje var sentrert rundt representasjoner av erobrede provinser og folkeslag må resten av Augustus' forum ha blitt oppfattet som et monument til ære for Romas fortid. I verset over oppfordrer Horats til hyllest av fortidens helter, *summi viri* og Æneas og hans familie, dermed også Augustus.³⁷² For fortiden var overalt på forumet. Utstillingen av fortiden, i form av statuer av viktige personligheter fra Romas historie – *summi viri*, Æneas, konger av Alba Longa og den julianske slekt, og Romulus – hadde ifølge Augustus én funksjon:

"I have contrived this to lead the citizens to require me, while I live, and the rulers of later times as well, to attain the standard set by those worthies of old".

(Sveton, *Divus Augustus* 31.5)³⁷³

Augustus poengterer altså at statuene av «fortidens verdige» skal stå som *exempla* for han selv som leder og for de som kommer etter ham. Dette kan knyttes til at forumets innvielse samsvarte med initieringen av *toga virilis*-ritualet til hans barnebarn, adoptiv sønn og utpekte arving Lucius Caesar. Budskapet blir dermed: «Se og lær av fortidens helter».

Selv om ikke alle var i stand til å lese og forstå alle *tituli* og *elogia* som sto under statuene på forumet, kan flere av statuene og spesielt statuegruppene med Æneas og Romulus ha vært gjenkjennbare for mange, også på bakgrunn av deres tilstedeværelse i sang og folkelige myter. Særlig motivet med Æneas, Anchises og Ascanius som flykter fra Troja er kjent fra forskjellige medier i antikken, i så stor grad at det til og med ble laget en karikatur av motivet, fra Stabiae,

---

³⁷⁰ Vell. Pat. 2.39.2

³⁷¹ Overs. N. Rudd (2002). *Horace. Odes and Epodes*. Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press.

³⁷² Hor. *Carm.* 4.15.29-32

³⁷³ Overs. J. C. Rolfe (1914). *Suetonius. Lives of the Caesars, Volume 1: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. Loeb Classical Library 31. Cambridge, MA: Harvard University Press.

som avbilder figurene med falliske og hundelignende egenskaper.³⁷⁴ Også Romulus-motivet var kjent i antikken, og det var avbildet, som nevnt, sammen med Æneas-motivet, på et veggmaleri utenfor et hus i Pompeii. Gjennom å vise fram disse velkjente motivene av Romas to grunnleggere i sin egen sfære, knyttet Augustus seg til begge mytene. Besøkende til forumet, uavhengig av hvilken inngang de entrer forumet fra, vil ha sett firspannet av Augustus og *pater patriae*-dedikasjonen, samt trolig også en dedikasjon under templets pediment, som minnet dem umiddelbart på at de nå entret et augusteisk rom. Derfor vil Augustus være fremst i folks minne når de så og opplevde statuegruppene av Æneas og Romulus. Slik manipulerer Augustus romernes kollektive minne ved å plassere seg selv i sentrum av Romas to grunnleggelsesmyter, noe han trolig også oppnådde ved at Vergil skrev inn Augustus i bok 6 av *Æneiden* når Æneas får et glimt av Romas framtid:

Here is Caesar and all the seed of Iulus destined to pass under heaven's spacious sphere. And this in truth is he whom you so often hear promised you, Augustus Caesar, son of a god, who will again establish a golden age in Latium amid fields once ruled by Saturn.

(Vergil, *Æneiden* 6.789-794)³⁷⁵

Som poengtert av Grebe, «the *Aeneid* offers two ultimate sources for the Emperor's *auctoritas* – the mythic origins of Rome and of the Roman people, on one hand, and the divine sphere on the other.»³⁷⁶ Augustus oppnår altså autoritet gjennom assosiasjon med heltene fra Romas mytiske opprinnelse og med gudene, fremfor alt Mars og Venus, som manifestert av de romlige forholdene på forumet. Dette var i prinsippet ikke noe nytt Augustus kom med; de gamle tradisjonene, *mores maiorum*, og forfedrenes bragder var en sentral del av romersk politisk tenkning, spesielt i republikken. Spesielt viktig var det å kunne vise til Romas opprinnelse, som Arendt påpeker: «All authority derives from this foundation, binding every act back to the sacred beginning of Roman history, adding, as it were, to every single moment the whole weight of the past».³⁷⁷ Framstillingen av Æneas og Romulus i hver sin *exedra* fremstår dermed som den mest effektive måten for Augustus å vise sin legitimitet på. De romlige forholdene legemliggjør dette: ved at firspannet er på akse med Æneas- og Romulus-*exedraene* påvirkes folks minne til å assosiere Augustus med Romas to grunnleggere.

³⁷⁴ Kellum 1996, 176-177, fig. 74.

³⁷⁵ Overs. H. R. Fairclough (1916) *Virgil. Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. Loeb Classical Library 63. Cambridge, MA: Harvard University Press.

³⁷⁶ Grebe 2004, 36.

³⁷⁷ Arendt 1961, 123.

Når det gjelder *summi viri* er det verdt å diskutere hva slags utvelgingsprosesser som kan ha vært i spill. For, som Zanker poengterer, «the criteria used in selecting the greatest figures of Roman history made it possible to eliminate certain periods better forgotten, especially those of internal conflict, and to present a consistently harmonious picture».³⁷⁸ Dermed kunne Augustus presentere et sammenhengende narrativ av romersk historie, der tidligere fiender sto samlet på rad og rekke i portikkene mens de så utover forumplassen der firspannet av Augustus sto sentralt plassert. Det var virkelig, som Geiger formulerer det, en «Hall of Fame».³⁷⁹

6.2.3. *Quadriga*-statuen av Augustus: Nåtiden?

Som vist av gjennomgangen over er det altså åpenbart at *Forum Augustum* var et monument som hyllet fortiden. Statuene av Æneas, Romulus og *summi viri* er tydelige indikasjoner på dette. Er *quadriga*-statuen av Augustus dermed nåtidens representasjon på forumet?

Fra et spatialt perspektiv presenteres besøkeren for fortiden i form av *exedraene* og portikkene. Disse hadde, sammen med Mars Ultor-templet de dominerende plassene på forumet. Men nåtiden, altså den augusteiske nåtid, var også plassert på forumet, i tre romlige kontekster: kolosshallen med kolosstatuen av *Genius Augusti*, den augusteiske (tids)ånd; oppbevaringen av erobrede felttegn i *cellaen* til Mars Ultor-templet; firspannet av Augustus med *pater patriae*-inskripsjonen under. Av disse tre var det kun firspannet som hadde en markant posisjon som kunne sees fra de fleste steder på forumet. Både kolosshallen og *cellaen* i Mars Ultor-templet var plassert i utkanter på forumet og adskilt fra resten av monumentet av søyler og dører. Dessuten var de sterkt religiøse rom, og hadde dermed andre funksjoner ettersom hovedsakelig religiøse aktiviteter fant sted i de romlige forholdene. Firspannet, derimot, var et sekulært monument, reist etter senatsbeslutning, og *pater patriae*-tittelen ble gitt Augustus av det romerske folk. Trolig hadde Augustus avslått *pater patriae*-tittelen ved en rekke anledninger tidligere, på bakgrunn av en sensitivitet mot denne tittelens monarkiske assosiasjoner, noe som også ble normen blant keiserne som fulgte ham.³⁸⁰ Men det virker som at innvielsen av Mars Ultor-templet samtidig som han etablerte et dynasti foran offentligheten i romlig forstand gjennom å utføre *toga virilis*-ritualet til Lucius Verus på forumet, var en strategisk anledning for å motta tittelen.

Ettersom firspannet ikke nevnes i andre kilder enn *Res Gestae*, Augustus' selvbiografi, finnes ingen informasjon om hvorvidt det foregikk spesifikke aktiviteter ved eller knyttet til

---

³⁷⁸ Zanker 1988, 211.

³⁷⁹ Geiger 2008, 2.

³⁸⁰ Stevenson 2007, 120.

firspannet. Først og fremst var det et triumfmonument, hvis funksjon var å hylle Augustus' militære bragder. Dermed deler det delvis samme funksjon som avbildningene av karyatider og skjold med guddommer i attikaen til portikkene, som også dreier seg om militære aktiviteter, men der med fokus på fremmede folkeslag og erobring av provinser. Representasjonene i attikaen ville muligens besøkeren ha assosiert med hendelser friskt i minne, som for eksempel tilbakeleveringen av de parthiske felttegn, som skjedde 18 år før forumets innvielse. Om det skulpturelle motivet i portikkenes attikaetasje hadde som funksjon å minne folk om militære bragder mot fremmede folkeslag og underleggelsen av nye provinser, kan firspannet ha vært et mer generelt uttrykk for militære seire? Kanskje den til og med har hatt som funksjon å referere til militær aktivitet og slag som fant sted under borgerkrigen på slutten av 40-tallet og 30-tallet fvt.? Det er vanskelig å finne bevis for dette ettersom *pater patriae*-inskripsjonen ikke finnes og vi dermed ikke vet hva slags annen informasjon den inneholdt, eller om den også var utformet på samme måte som *tituli* med navn og *cursus honorum* med en lengre *elogium* under. En indikasjon på det kan være at Augustus hevdet selv at han lovet å bygge et tempel til Mars Ultor hvis Mars hjalp han i å beseire Caesars mordere i Filippi i 42 fvt., altså et slag mot andre romerske borgere framfor en fremmed makt. Det var også tilfellet i to andre kriger, henholdsvis mot Sextus Pompeius i Naulochos 36 fvt. og mot Antonius og Kleopatra i Actium i 31 fvt., slaget som var Augustus' avgjørende seier i borgerkrigen. Begge disse slagene nevner Augustus i *Res Gestae*, men på en subtil måte: *mare pacavi a praedonibus*, «jeg frigjorde havet fra pirater».³⁸¹ Augustus nevner ingen av sine romerske fiender ved navn i *Res Gestae*; de forblir navnløse i historien om hans liv, men hans narrativ av militære bragder og seire fortelles likevel. Kanskje nettopp firspannet, et kjent triumfmotiv, og et passivt et sådan, kunne tilby de passende romlige forholdene for å la seg hylle for bragder, altså seire mot romerske medborgere, som det ikke fantes andre medier eller motiver for på forumet?

Fra dette perspektivet er det dermed også et monument som viser til fortiden, eller kanskje utvalgte deler av fortiden, hendelser og bragder som kunne karakterisere Augustus som militær leder. Men ettersom Augustus i høyeste grad levde da firspannet ble oppført er det også et monument som hyller nåtiden. Om kolosshallen var dedikert til *Genius Augusti*, den augusteisk ånd, var dermed firspannet en representasjon av den augusteiske tidsalder, eller *aetas Augusti*, som Horats kalt den.³⁸²

---

³⁸¹ *Res Gestae* 25.

³⁸² Hor. *Carm.* 4.15.4.

6.2.4. Sørvestlige *exedrae* og framtiden: *Summi iuvenes*?

Vi har dermed slått fast at Augustus' forum er et legitimitetsmonument der Augustus får anerkjennelse gjennom assosiasjon til fortiden, i form av mytiske grunnleggere og eksemplariske personligheter fra Romas historie, og nåtiden, i form av religiøse, som vist i kolosshallen, og, framfor alt, militære egenskaper og bragder, i form av representasjoner på erobrede provinser, altså karyatidene og clipei med skjold av guddommer, og firspannet som representerer Augustus' triumfer. Men ettersom dette var et monument med dynastiske konnotasjoner, på bakgrunn av at *pater patriae*-tittelen fremstilte Augustus som hele Romerrikets far, og det faktum at en del av forumets innvielse var *toga virilis*-ritualet til Augustus' arving Lucius Caesar, må også framtiden ha spilt en rolle på forumet. Framtiden er vanskelig å avbilde arkitektonisk, kunstnerisk, eller skulpturelt siden den er ukjent og usikker, men i Augustus' tilfelle, i alle fall i propagandaversjonen han serverte til folket sitt på forumet, var den sikker.

Når Æneas, som må ha levd over tusen år før Augustus, reiser til underverdenen for å oppsøke sin nylig avdøde far, møter han sin etterkommer Augustus, som han får vite kommer til å skape en gylden tidsalder i Latium.³⁸³ I en søken etter fortiden blir Æneas altså introdusert til framtiden. Noe lignende fant sted på Augustus' forum i Roma, men til forskjell fra Vergils epos, skjedde dette i arkitektonisk form, og det foregikk i sikre, trygge, forutbestemte omgivelser. Ved å kontrollere fortiden og knytte de viktigste personlighetene i Romas historie til seg selv, og gjennom en framstilling av nåtiden som et resultat av sine egne militære egenskaper, dikterer Augustus også framtiden. Derfor opptok han konsulembetet for siste gang i løpet av sitt liv i 2 fvt. for å introdusere Lucius til senatet, noe han også gjorde med Gaius tre år tidligere. Med introduksjonen av Lucius til senatet og utførelsen av *toga virilis*-ritualet har Augustus altså sikret framtiden til sitt dynasti, selv om dette skulle vise seg å være kortvarig ettersom begge de unge arvingene døde få år senere. At Augustus fikk anledning til offentlig å proklamere varigheten til sitt dynasti må ha vært et sterkt budskap. Det kan ses på som endepunktet i en prosess som startet med Augustus' såkalte gjenoprettelse av republikken og mottagelse av tittelen *Augustus* i 27 fvt., noe som i praksis betød at Augustus var Romas enehersker. Allerede på denne tiden, mens han fortsatt var i tredveårene begynte han å planlegge sin arverekke og bygde et enormt mausoleum på Marsmarken for å huse sine avdøde familiemedlemmer, som trolig sto ferdig i 23 fvt. Om dynastiet ble etablert i den forbindelse, ble det vist fram for offentligheten med innvielsen av *Ara Pacis Augustae* i 9 fvt., der hele

---

³⁸³ Verg. *Aen.* 6.789-694

keiserfamilien er avbildet i religiøs prosesjon. Dermed kan innvielsen av Augustus' forum i 2 fvt. ses på som kulminasjonen av denne dynastiske prosessen: forumet ble etablert som et monument som hyllet fortiden, men dikterte framtiden.

Riktignok var ikke alle romerske borgere til stede under innvielsen av forumet, og *toga virilis*-seremonien var bare én av mange ulike aktiviteter som fant sted på forumet, slik at det dynastiske aspektet og framtids-dimensjonen til forumet vanskelig kan ha blitt forstått av forumets brukere. Derfor argumenteres det her for at framtiden var representert i statueform, eller kanskje rettere sagt, i mangel av statueform.

De sørlige og nordlige *exedrae*, som nylig har blitt oppdaget gjennom utgravning på forumet og som ikke nevnes av skriftlige kilder, kan ha spilt en sentral rolle her. Ettersom Mars Ultor-templet representerte Augustus' guddommelige støtte, *exedraene* på forumets nordøstlige halvdel og portikkene representerte fortiden, og firspannet av Augustus representerte nåtiden, kan det tenkes at *exedraene* på forumets sørvestlige halvdel var dedikert til framtiden. Siden Gaius og Lucius var Augustus utpekte arvinger kan det tenkes at de har vært representert i statueform som representasjoner på fremtidige ledere i denne delen av forumet. Dette kan passe med Augustus' beskrivelse av funksjonen til framstillingen av *summi viri* på forumet, nemlig å opptre som *exempla* for framtidige ledere. Dermed kan den sørlige og vestlige *exedra* ha vært forbeholdt *summi iuvenes*, de mest eksemplariske unge menn. Det kan også tenkes at Agrippa Postumus fikk en statue her ettersom han deltok i de trojanske lekene som fant sted som del av åpningsseremonien til forumet og ble adoptert som arving av Augustus sammen med Tiberius i 5 evt.³⁸⁴ Selv om han ved forumets innvielse allerede hadde fylt 40 år, kan det tenkes at også Tiberius ble hedret med en statue her, kanskje spesielt etter at han ble adoptert av Augustus. Andre potensielle unge familiemedlemmer i keiserfamilien som kunne fått statuer i disse *exedraene* kan ha vært Germanicus, som ble adoptert som arving av Tiberius, og Tiberius' sønn Drusus, som det har blitt funnet fragmenter av statue, *tituli* og *elogia* av på forumet. Det kan tenkes at også de framtidige keiserne Claudius og Caligula ble avbildet i statueform, selv om sistnevnte bare kan ha blitt inkludert etter Augustus' død ettersom han ble født kun to år før. Kanskje også Galba, som ifølge Sveton var godt likt av Livia, fikk en statue i *exedraene*, fordi Augustus skal ha sagt til ham at «du også vil få en smakebit av min makt», selv om han ikke var en del av keiserfamilien.³⁸⁵

Det er vanskelig å bedømme hvem som kan ha blitt utvalgt til å bli hedret med statuer i disse *exedraene*, men om vi skal følge Augustus' generelle dynastiske tendens er det logisk at

---

³⁸⁴ Riktignok ble Postumus senere sendt i eksil av Augustus, og var nok aldri tiltenkt som arving.

³⁸⁵ Svet. *Galb* 5.2; Svet. *Galb*. 4.1.

det kun var unge mannlige medlemmer av keiserfamilien. Av disse var det ikke mange andre enn Gaius og Lucius Caesar på tiden da forumet ble innviet. Tiberius var på ingen måte noen ung mann og heller ikke opptatt som arving på den tiden. Germanicus og Drusus fremstår som mer sannsynlige alternativer, trolig ikke Claudius på bakgrunn av at hans svake helse som barn kan ha fjernet han fra den dynastiske planleggingen.³⁸⁶ Dermed står vi igjen med fire potensielle statuer. Om vi anslår, som Geiger postulerer, at den vestlige og sørlige *exedraen* inneholdt samme antall nisjer som den nordlige og østlige, altså syv på hver side av den sentrale statuegruppen, som arkeologien i den nordlige *exedraen* beviser, med unntak av den sentrale statuegruppen ettersom de nylige oppdagede *exedraene* hadde en litt mindre dybde, står vi igjen med fjorten nisjer i hver *exedra*.³⁸⁷ Det betyr altså 28 nisjer i begge *exedraene* totalt, 56 hvis også disse *exedraene* hadde to etasjer, slik som den nordlige og den østlige. Dermed er det altså 24, potensielt 52, manglende statuer som må gjøres rede for.

En mulig forklaring kan være at disse nisjene bevisst har stått tomme da forumet ble innviet. Deres funksjon kan dermed ha vært å stå klare til å ta imot framtidens *summi viri*. Det kan argumenteres for at dette er ulogisk med tanke på at Augustus ville diktere framtiden gjennom å kontrollere fortiden på en romlig måte i forumet, altså at tomme nisjer symboliserer en usikker framtid. Derimot, vil jeg hevde at disse tomme nisjene sto innenfor en symboltung augusteisk patriarkalsk sfære: han var *pater patriae* i sitt forum i likhet med *pater urbis* for byen Roma og *paterfamilias* for keiserfamilien. Derfor vil ikke tomme nisjer uten statuer ha symbolisert usikkerhet, snarere tvert imot. Ved å huse disse nisjene under sitt eget tak knytter han framtidens ledere til seg. På samme måte som han romlig «fanger» og dermed kontrollerer opprinnelsesmytene til Roma, samt fortidens eksemplariske personligheter, blir også framtiden plassert i en utelukkende augusteisk kontekst. Statuer av framtidige ledere vil for alltid stå innenfor monumentet med hans navn, og vil dermed bli assosiert med Augustus. Disse *exedraenes* romlige plassering i forhold til firspannet av Augustus forsterker denne effekten: statuen av en triumferende Augustus på akse med tomme nisjer som venter på å bli fylt av framtidens ledere ville ha vært et sterkt uttrykk for kontroll av framtiden. På samme måte som Augustus legitimerer sin makt og posisjon i nåtiden gjennom romlige referanser til gudene og fortiden, etablerer han en romlig forbindelse mellom seg selv og sine etterkommere, hvis rolle på forumet dikteres og kontrolleres av ham, også fysisk på bakgrunn av nærheten mellom firspannet og *exedraene*. På denne måten kontrollerer og dikterer Augustus fortiden, nåtiden og framtiden på Augustus' forum, og et besøk på forumet må ha blitt opplevd som en nøye

---

³⁸⁶ Svet. *Claud.* 2.2.

³⁸⁷ Geiger 2008, 107-108.

koreografert reise i tid: først til fortiden og Romas to grunnleggere, Æneas og Romulus; så til den gyldne nåtiden og firspannet av Augustus som proklamerte hans status som *pater patriae*; til slutt framtiden og de tomme nisjene som ventet å bli fylt med *summi iuvenes*.

7. Konklusjon: Fortid, nåtid og framtid i Augustus' forum

Denne oppgaven har demonstrert kompleksiteten tilknyttet Augustus' forum som et augusteisk monument. Det er nesten slik at alle dets arkitektoniske elementer har sitt eget narrativ og sine egne motivasjoner: de nordligøstlige *exedrae* forteller om Æneas og Romulus, Romas to grunnleggere og mytiske helter; Mars Ultor-templet bringer Mars Hevneren (Ultor) og Venus Stammoderen (Genitrix) sammen, og dermed også Æneas og Romulus, og Augustus og Caesar; kolosshallen demonstrerer storheten i den augusteiske ånd (*genius*), legemliggjort i en statue i kolossale proporsjoner med portrettlikheter til Augustus; portikkene viser fram Romas *summi viri*, de viktigste, fremfor alt militære, ledere opp gjennom tidene, i kombinasjon med representasjoner i attikaetasjene av militære seire i form av erobrede provinser; firspannet viser Augustus som triumferende vender hjem fra militære suksesser for å motta *pater patriae*-tittelen; og til slutt, de sørvestlige *exedrae* er et manifest på at den gyldne tidsalderen, *saeculum aureum*, etablert av Augustus er kommet for å bli i form av nisjer som venter på å bli fylt med *summi iuvenes*. Dermed er fortiden, nåtiden og framtiden representert på forumet. Sammen bidrar representasjonene av fortid, nåtid og framtid til å legitimere Augustus' makt, og kanskje enda viktigere, makten til dynastiet, gjennom å appellere til folks minne, både det kollektive og det kulturelle. Dette foregår i en prosess der ikonologiske uttrykk og romlige forhold manipuleres, slik at skillet mellom fortiden, nåtiden og framtiden nærmest viskes helt ut.

Forskningshistorikken til Augustus' forum viser at dette er et komplisert monument å studere, ettersom de første større arkeologiske utgravninger på forumet fant sted i en prosess der Italias fascistiske regjering, framfor alt lederen Benito Mussolini, forsøkte å legitimere sin ideologi gjennom å hente aksept fra den gyldne tidsalderen under Augustus. Utgravningen av Augustus' forum og de andre keiserforaene ble et viktig ledd i denne prosessen, som kulminerte i åpningen av Via dell'Impero som knyttet antikkens Roma til samtidens. Men det betydde ikke at antikkens områder skulle brukes og oppleves av folket: Forum Romanum, Augustus' forum og de andre keiserforaene ble utstillingsvinduer langs denne veien. Denne sensitive delen av historien til Augustus' forum formet videre forskning på monumentet og, i tillegg til å komplisere arkeologiske tolkninger av det, bidro til andre perspektiver på å studere antikke monumenter som uttrykk for (keiserlig) ideologi.

I kapitlene om legitimitet og minne, og ikonologi og spatialitet, ble det forsøkt vist hvordan bevisst bruk og manipulering av ikonografiske og ikonologiske uttrykk i en kontrollert romlig sfære bidro til at spesielt utvalgte idéer, eller ideologier, og mnemoniske narrativer ble overført på besøkern av forumet. Ved å benytte meg av den ikonologiske metoden har jeg

forsøkt å diskutere, ikke bare symbolikken og meningsinnholdet i alle forumets elementer, men deres viktigere underliggende betydning, altså hvilke overordnede roller og funksjoner elementene har hatt fra et visuelt perspektiv. Med andre ord, hva besøkeren på forumet har tenkt og følt, framfor alt underbevisst, når hun eller han har blitt presentert for forumets ikonografi. Den spatiale metoden ble brukt for å forstå hvordan ikonografien i de ulike elementene opptrådte i kombinasjon med hverandre, nærmest som et slags samarbeid for å formidle utvalgte budskap, og for å påvirke besøkerens følelser til å akseptere og ta del i Augustus' *saeculum aureum*. I denne prosessen står legitimitet sentralt, ettersom Augustus trengte å legitimere sin posisjon i samfunnet ved å appellere til folks følelser. Og det mennesker ofte har mest følelser knyttet til, er minne. Forumet var dermed en romlig sfære som utstilte sentrale narrativer fra Romas kollektive, kulturelle minne, men det var også et sted der minner ble laget, og der framtidens minner ble framsatt og vedtatt. For minne handler ikke bare om fortiden; det er essensielt for hvordan vi oppfatter nåtiden og for hvordan vi ser fram mot tidene som skal komme. Gjennom å legemliggjøre i arkitektur og skulptur hva som var Romas offiselle kulturelle og kollektive minne dikterte Augustus både sin egen samtid og framtiden.

I oppgavens innledning stilte jeg spørsmålet «hvordan er arkitekturen i Augustus' forum uttrykk for den augusteisk ideologi?». Diskusjonen av forumet har vist at dette er en ekstremt kompleks og mangefasettert problemstilling. Sentralt står i hvert fall idéen om legitimitet gjennom minne. Ved å manipulere samfunnets kollektive minne gjennom arkitektoniske og kunstneriske framstillinger på forumet legitimerte Augustus sin ideologi, altså de (falske) ideene som bidrar til å opprettholde det dominerende styresettet i samtiden. I tillegg er også ikonologi og spatialitet sentralt. Augustus' forum var en romlig sfære der Augustus' hadde full kontroll: han bestemte hva som ble utstilt og hvor de ulike elementene var plassert. Gjennom en manipulering av de romlige forholdene, kontrollerte Augustus hvilke assosiasjoner de ulike elementene på forumet må ha brakt fram hos besøkerne. Ettersom at å forstå meningsinnholdet i et kunstverk eller en bygning ofte er en essensiell og personlig prosess, forsøkte Augustus å få tilgang til folks underbevissthet. Gjennom å plassere firspannet med *pater patriae*-inskripsjonen på akse med Æneas- og Romulus-*exedraene*, Mars Ultor-templet med guder på pedimentet og inne i *cellaen*, portikkene med statuer av *summi viri* med *elogia* og karyatider og *imagines clipeata* i attikaetasjen, samt *exedraene* på forumets sørvestlige halvdel som kan ha stått tomme i påvente av framtidens *summi viri*, blir hele monumentet sentrert rundt Augustus' selv. Dette kunne han gjøre ettersom firspannet og *pater patriae*-tittelen var gitt ham av senatet og folket, slik at det ikke åpenlyst var et selvforherligende monument. Dette samsvarer med retorikken i *Res Gestae*, der Augustus framstiller seg som en subtil,

pliktoppfyllende og gavmild leder som nærmest ofrer sin egen frihet til fordel for den romerske stat. En av grunnene til at forumet ble bygget var mangelen på offentlige rom, og Augustus finansierer byggingen av monumentet egenhendig, plasserer det på sin egen eiendom og bygger det til og med usymmetrisk for å ikke tvinge folk ut av hjemmene sine. Trolig var mange i Roma på Augustus' tid bevisst det faktum at finansieringen kun var mulig som resultat av flere langvarige og blodige kriger, og at Augustus sannsynligvis hadde tvangsflyttet store mengder mennesker for å kjøpe opp landområdet der han senere skulle bygge Augustus' forum. Men disse stemmene har ikke blitt overført etter to tusen år; det var Augustus' propagandaversjon som seiret. Men kanskje kan det tenkes at de som tegnet en grov graffiti av seksuell art på Mars Ultor-templet, eller at de som malte Æneas, Anchises og Ascanius som hunder med overdrevne falloser, eller at de som risset inn noen streker og tegn på bakken i den flotteste hvite Luna-marmoren for å spille terningspill på forumplassen så gjennom og ikke lot seg påvirke av ideologien i arkitekturen.

Helt til slutt vil jeg returnere til hypotesen presentert i innledningen om at forumet var organisert fra et spatio-mnemonisk perspektiv. Diskusjonen av Augustus' forum har vist at fysiske manifestasjoner på de viktigste hendelsene og personlighetene i Romas kollektive minne, historie og mytologi, var organisert basert på et prinsipp om spatialitet, nemlig at firspannet av Augustus var på akse med alle representasjonene av fortiden og gudene. Augustus' styre blir legitimt ettersom det i romlig forstand er både gudegitt og forhåndsbestemt, som også vist i Æneiden.³⁸⁸ Augustus' og hans arkitekter benyttet seg dermed av en spatio-mnemonisk metode i utformingen av forumet; det var ment å oppleves som en nøye koreografert tidsreise. Denne reisen begynte med Æneas og Romulus i fortiden, og Mars og Venus i himmelen, via Augustus i nåtiden, og sluttet med en sikker framtid diktert av Augustus.

---

³⁸⁸ Verg. *Aen.* 6.789-794.

APPENDIX 1: Utvalgte antikke tekster relevant for Augustus' forum

Under følger et utvalg antikke tekster referert til i oppgaven som enten direkte nevner Augustus' forum eller som, på forskjellige måter, kan knyttes til forumet. Alle utgaver det siteres fra er hentet fra Loeb Classical Library (LCL). De inneholder originaltekst og oversettelse, og hver utgave har sitt eget spesifikke nummer som det referes til (se bibliografi for fullstendig liste). For enkelthets skyld, og for å være konsekvent, benyttes kun engelske oversettelser, siden ikke alle de siterte tekstene finnes i norske oversetteler.

1. Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*

1.1. *Res Gestae* 21

In privato solo Martis Ultoris templum [f]orumque Augustum [ex mani]biis feci. Theatrum ad aede Apollinis in solo magna ex parte a p[r]i[v]atis empto feci, quod sub nomine M. Marcell[i] generi mei esset. Don[a e]x manibiis in Capitolio et in aede divi Iu[l]i et in aede Apollinis et aede Vestae et in templo Martis Ultoris consecravi, quae mihi constiterunt HS circiter milliens.

On my own ground I built the temple of Mars Ultor and the Augustan Forum from the spoils of war. On ground purchased for the most part from private owners I built the theatre near the temple of Apollo which was to bear the name of my son-in-law Marcus Marcellus. From the spoils of war I consecrated offerings on the Capitol, and in the temple of the divine Julius, and in the temple of Apollo, and in the temple of Vesta, and in the temple of Mars Ultor, which cost me about one hundred million sesterces. (overs. F. W. Shipley (1924), LCL 152)

1.2. *Res Gestae* 34

In consulatu sexto et septimo, b[ella ubi civil]ia extinxeram per consensum universorum [potitus rerum omn]ium, rem publicam ex mea potestate in senat[us populique Romani a]rbitrium transtuli. Quo pro merito meo senatu[s consulto Augustus appe]llatus sum et laureis postes aedium mearum v[estiti publice corona]que civica super ianuam meam fixa est. [§ clupeusque aureu]s in curia Iulia positus, quem mihi senatum [populumque Romanu]m dare virtutis clemen[entia]e iustitua[e pietatis causa testatum] est pe[r e]ius clupei [inscription]em.

In my sixth and seventh consulships, when I had extinguished the flames of civil war, after receiving by universal consent the absolute control of affairs, I transferred the republic from my own control to the will of the senate and the Roman people. For this service on my part I was given the title of Augustus by decree of the senate, and the doorposts of my house were covered with laurels by public act, and a civic crown was fixed above my door, and a golden shield was placed in the Curia Julia whose inscription testified that the senate and the Roman people gave me this in recognition of my valour, my clemency, my justice, and my piety.

(overs. F. W. Shipley (1924), LCL 152)

1.3. *Res Gestae* 35

Tertium dec[im]um consolatu[m cum gerebam, senatus et equ]ester ordo populusq[ue] Romanus universus [appellavit me patrem p]atriae idque in vestibulo a]edium mearum inscriben[dum esse atque in curia e]t in foro Aug. sub quadrig[i]s, quae mihi [ex] s.c. pos[ita]e sunt, decrevit. Cum scri]psi haec, annum agebam septuagensu[mum sextum].

While I was administering my thirteenth consulship the senate and the equestrian order and the entire Roman people gave me the title of Father of my Country, and decreed that this title should be inscribed upon the vestibule of my house and in the senate-house and in the Forum Augustum beneath the quadriga erected in my honour by decree of the senate. At the time of writing this I was in my seventy-sixth year.

(overs. F. W. Shipley (1924), LCL 152)

2. Cassius Dio, *Historia Romana*

2.1. Dio 53.16.6-8

[6] ἔλαβε: καὶ διὰ τοῦτο κἂν ἄλλοθί που ὁ αὐτοκράτωρ καταλύη, τὴν τοῦ παλατίου ἐπίκλησιν ἢ καταγωγὴν αὐτοῦ ἴσχει. ἐπεὶ δὲ καὶ τῷ ἔργῳ αὐτὰ ἐπέτελεσεν, οὕτω δὴ καὶ τὸ τοῦ Αὐγούστου ὄνομα καὶ παρὰ τῆς βουλῆς καὶ παρὰ τοῦ δήμου ἐπέθετο. [7] βουλευθέντων γὰρ σφῶν ἰδίως πως αὐτὸν προσεῖπεν, καὶ τῶν μὲν τὸ τῶν δὲ τὸ καὶ ἐσηγομένων καὶ αἰρουμένων, ὁ Καῖσαρ ἐπεθύμει μὲν ἰσχυρῶς Ῥωμύλος ὀνομασθῆναι, αἰσθόμενος δὲ ὅτι ὑποπιέυεται ἐκ τούτου τῆς βασιλείας [8] ἐπιθυμεῖν, οὐκέτ' αὐτοῦ ἀντεποιήσατο, ἀλλὰ Αὐγούστος ὡς καὶ πλεῖόν τι ἢ κατὰ ἀνθρώπους ὦν ἐπεκλήθη: πάντα γὰρ τὰ ἐντιμότερα καὶ τὰ ἱερώτατα αὐγούστα προσαγορεύεται. ἐξ οὗπερ καὶ σεβαστὸν αὐτὸν καὶ ἐλληνίζοντές πως, ὥσπερ τινὰ σεπτόν, ἀπὸ τοῦ σεβάζεσθαι, προσεῖπον.

[6] Hence, even if the emperor resides somewhere else, his dwelling retains the name of Palatium. And when Caesar had actually carried out his promises, the name Augustus was at length bestowed upon him by the senate and by the people. [7] For when they wished to call him by some distinctive title, and men were proposing one title and another and urging its selection, Caesar was exceedingly desirous of being called Romulus, but when he perceived that this caused him to be suspected of desiring the kingship, [8] he desisted from his efforts to obtain it, and took the title of “Augustus”, signifying that he was more than human; for all the most precious and sacred objects are termed *augusta*. Therefore they addressed him also in Greek as Sebastos, meaning an *august* personage, from the passive of the verb *sebazo*, “to revere”.

(overs. E. Cary & H. B. Foster (1917), LCL 83)

2.2. Dio 55.10.2-6

[2] ... Ἄρει, ἑαυτὸν δὲ καὶ τοὺς ἐγγόνους, ὅσάκις ἂν ἐθελήσωσι, τοὺς τε ἐκ τῶν παίδων ἐξιόντας καὶ ἐς τοὺς ἐφήβους ἐγγραφομένους ἐκέϊσε πάντως ἀφικνεῖσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τὰς ἐκδήμους [3] στελλομένους ἐκεῖθεν ἀφορμᾶσθαι, τὰς τε γνώμας τὰς περὶ τῶν νικητηρίων ἐκεῖ τὴν βουλὴν ποιεῖσθαι, καὶ τοὺς πέμψαντας αὐτὰ τῷ Ἄρει τούτῳ καὶ τὸ σκῆπτρον καὶ τὸν στέφανον ἀνατιθέναι, καὶ ἐκείνους τε καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς τὰς ἐπινικίους τιμὰς λαμβάνοντας ἐν τῇ ἀγορᾷ χαλκοῦς [4] ἴστασθαι, ἂν τέ ποτε σημεῖα στρατιωτικὰ ἐς πολέμιους ἀλόντα ἀνακομισθῆ, ἐς τὸν ναὸν αὐτὰ τίθεσθαι, καὶ πανήγυριν τινα πρὸς τοῖς ἀναβασμοῖς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀεὶ ἰλαρχούντων ποιεῖσθαι, ἥλόν τε αὐτῷ ὑπὸ τῶν τιμητευσάντων [5] προσπήγνυσθαι, καὶ τὴν τε παράσχεσιν τῶν ἵππων τῶν ἐς τὴν ἵπποδρομίαν ἀγωνιουμένων καὶ τὴν τοῦ ναοῦ φυλακὴν καὶ βουλευταῖς ἐργολαβεῖν ἐξεῖναι, καθάπερ ἐπὶ τε τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἐπὶ τοῦ Διὸς τοῦ Καπιτωλίου ἐνενομοθέτητο. [6] ἐπὶ μὲν τούτοις τὸ μέγαρον ἐκεῖνο ὁ Αὐγουστος ἐθείωσε, καίτοι τῷ τε Γαῖῳ καὶ τῷ Λουκίῳ πάντα καθάπαξ τὰ τοιαῦτα ἱεροῦν ἐπιτρέψας ὑπατικῇ τινι ἀρχῇ κατὰ τὸ παλαιὸν χρωμένοις. καὶ τὴν γε ἵπποδρομίαν αὐτοὶ τότε διέθεσαν, τὴν τε Τροίαν καλουμένην οἱ παῖδες οἱ πρῶτοι μετὰ τοῦ.

[2] ... to Mars, and that he himself and his grandsons should go there as often as they wished, while those who were passing from the class of boys and were being enrolled among the youths of military age should invariably do so; that those who were sent out to commands abroad should make that their starting-point; [3] that the senate should take its votes there in regard to the granting of triumphs, and that the victors after celebrating them should dedicate to this Mars their sceptre and their crown; that such victors and all others who receive triumphal honours should have their statues in bronze erected in the Forum; [4] that in case military standards

captured by the enemy were ever recovered they should be placed in the temple; that a festival should be celebrated besides the steps of the temple by the cavalry commanders of each year; that a nail should be driven into it by the censors at the close of their terms; [5] and that even senators should have the right of contracting to supply the horses that were to compete in the Circensian games, and also to take general charge of the temple, just as had been provided by law in the case of the temples of Apollo and of Jupiter Capitolinus. [6] These matters settled, Augustus dedicated this temple of Mars, although he had granted to Gaius and Lucius once for all the right to consecrate all such buildings by virtue of a kind of consular authority that they exercised in the time-honoured manner. And they did, in fact, have the management of the Circensian games on this occasion, while their brother Agrippa took part along with the boys of the first families in the equestrian exercise called “Troy”.

(overs. E. Cary & H. B. Foster (1917), LCL 83)

2.3. Dio 60.5.3

[3] οὕτω δὲ δὴ τοὺς πατέρας ἀποσεμνύνας αὐτὸς οὐδὲν ἔξω τῶν ὀνομάτων τῶν ἐς τὴν ἀρχὴν φερόντων ἐδέξατο· ἐν γὰρ δὴ τῇ τοῦ Αὐγούστου νομηνίᾳ, ἐν ἣ ἔγεννητο, ἠγωνίζοντο μὲν ἵπποι, οὐ δι' ἐκεῖνον δὲ ἀλλ' ὅτι ὁ τοῦ Ἄρεως ναὸς ἐν ταύτῃ καθιέρωτο καὶ διὰ τοῦτο ἐτησίους ἀγῶσιν ἐτετίμητο.

But, though he paid such reverence to his ancestors, he would accept nothing for himself beyond the titles belonging to his office. It is true that on the first day of August, which was his birthday, there were equestrian contests, but they were not given on his account; it was rather because the temple of Mars had been dedicated on that day and this event had been celebrated thereafter by annual contests.

(overs. E. Cary & H. B. Foster (1924), LCL 175)

2.4. Dio 68.10.2

[2] Τραϊανὸς δὲ τὰ τε νικητήρια ἤγαγε καὶ Δακικὸς ἐπωνομάσθη, ἐν τε τῷ θεάτρῳ μονομάχους συνέβαλε 'καὶ γὰρ ἔχαιρεν αὐτοῖς', καὶ τοὺς ὀρχηστὰς ἐς τὸ θέατρον ἐπανήγαγε 'καὶ γὰρ ἐνὸς αὐτῶν τοῦ Πυλάδου ἦρά, οὐ μέντοι, οἷα πολεμικὸς ἀνὴρ, τᾶλλα ἤττον διῆγεν ἢ καὶ ἤττον ἐδίκαζεν, ἀλλὰ τοτὲ μὲν ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Αὐγούστου, τοτὲ δ' ἐν τῇ στοᾷ τῇ Λιουία ὀνομασμένη, πολλάκις δὲ καὶ ἄλλοθι ἔκρινεν ἐπὶ βήματος.

[2] Trajan celebrated a triumph and was given the title of Dacicus; in the theatre he held contests of gladiators, in whom he delighted, and he brought the dancers of pantomimes back into the

theatre, being enamoured of Pylades, one of their number. He did not, however, as might have been expected of a warlike man, pay any less attention to the civil administration nor did he dispense justice any the less; on the contrary, he conducted trials, now in the Forum of Augustus, now in the Portico of Livia, as it was called, and often elsewhere on a tribunal.

(overs. E. Cary & H. B. Foster (1925), LCL 176)

3. Cicero

3.1. Cicero, *In Catilinam*

3.1.1. Cic. *Cat* 1.29

(...) Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret.

(...) If I judged it best, gentlemen, to punish Catiline with death, I would not have given that cut-throat another hour to live. If our leading men and most distinguished citizens have been honoured rather than besmirched by the blood of Saturninus, the Gracchi, Flaccus, and of many before them, I certainly had no call to fear that any wave of unpopularity would flood over me because I had executed this murderer of citizens. (overs. C. Macdonald (1976), LCL 324)

3.2. Cicero, *Epistulae*

3.2.1. Cic. *Epist. Fr.* 3.7. (*Nonius* 32.17)

'Monumenti' proprietatem a monendo M. Tullius exprimendam putavit ad Caesarem epistula II: sed ego quae monumenti ratio sit nomine ipso admoneor; ad memoriam magis spectare debet posteritatis quam ad praesentis temporis gratiam.

M. Tullius thought that the meaning of monumentum is to be derived from monendo ('reminding'); Letter to Caesar, Book II: But what a monument is about, I am admonished by the word itself. It should pay regard to the memory of posterity rather than the approval of the present day. (overs. D. R. Shackleton Bailey (2002), LCL 462)

3.3. Cicero, *De Republica*

3.3.1. Cic. *Rep.* 5.1

Moribus antiquis res stat Romana virisque,³⁸⁹ quem quidem ille versum vel brevitare vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent, aut fundare aut tam diu tenere potuissent tantam et tam fusa lateque imperantem rem publicam. itaque ante nostram memoriam et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri.

The commonwealth of Rome is founded firm on ancient customs and on men of might. Our poet seems to have obtained these words, so brief and true, from an oracle. For neither men alone, unless a State is supplied with customs too, nor customs alone, unless there have also been men to defend them, could ever have been sufficient to found or to preserve so long a commonwealth whose dominion extends so far and wide. Thus, before our own time, the customs of our ancestors produced excellent men, and eminent men preserved our ancient customs and the institutions of their forefathers. (overs. C. W. Keyes (1928), LCL 213)

4. Curtius, *Historiae Alexandri*

4.1. Curt. 4.7.25-26

[25] *Ac tum quidem regem propius adeuntem maximus natu e sacerdotibus filium appellat, hoc nomen illi parentem Iovem reddere affirmans. Ille se vero et accipere ait et agnoscere, humanae sortis oblitus.* [26] *Consuluit deinde an totius orbis imperium fati sibi destinaretur. Vates, a que in adulationem compositus, terrarum omnium rectorem fore ostendit.*

[25] At the time we are describing, as the king drew near, the eldest of the priest called him son, declaring that his father Jupiter gave him that name. Alexander indeed said that he accepted and acknowledged it, forgetful of his human condition. [26] He then asked whether the rule of the whole world was destined for him by the fates. The prophet, still disposed to flattery, answered that he would be the ruler of all lands. (overs. J. C. Rolfe (1946), LCL 368)

---

³⁸⁹ Cicero siterer her Ennius, se Cole 2006, 532-533.

5. *Historia Augusta*

5.1. *Hist. Aug. Alex. Sev. 28.6*

[6] *Statuas colossas vel pedestres nudas vel equestres divis imperatoribus in foro Divi Nervae, quod Transitorium dicitur, locavit omnibus cum titulis et columnisaereis, quae gestorum ordinem continerent, exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo e marmore conlocavit additis gestis.*

In the Forum of Nerva (which they call the Forum Transitorium) he set up colossal statues of the deified emperors, some on foot and nude, others on horseback, with all their titles and with columns of bronze containing lists of their exploits. He did this following the example of Augustus, who erected in his forum marble statues of the most illustrious men, together with the record of their achievements. (overs. D. Magie, red. D. Rohrbacher (2022), LCL 140)

5.2. *Hist. Aug. Hadr. 19.10*

Romae instauravit Pantheum, Saepta, Basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, Forum Augusti, Lavacrum Agrippae; eaque omnia propriis auctorum nominibus consecravit.

At Rome he restored the Pantheon, the Saepta, the Basilica of Neptune, very many temples, the Forum of Augustus, and the Baths of Agrippa, and they were all dedicated in the names of their original builders. (overs. D. Magie, red. D. Rohrbacher (2022), LCL 139)

6. Horats, *Carmina*

6.1. *Hor. Carm. 3.24.25-32.*

*O quisquis volet impias
caedis et rabiem tollere civicam,
si quaeret PATER URBIUM
subscribi statuis, indomitam audeat
refrenare licentiam,
clarus postgenitis: quatenus—heu nefas!—
virtutem incolumem odimus,*

sublatam ex oculis quaerimus invidi.

Whoever wants to get rid of unholy bloodshed and the madness of civic strife, if he aspires to having Father of Cities inscribed on his statues, oh let him have the courage to curb lawless license. He will be a famous man in future generations; for (shame on us!) we reject virtue when it is alive; then, when it's removed from our sight, we long to have it back, jealous creatures that we are. (overs. N. Rudd (2002), LCL 33)

6.2. Hor. Carm. 4.15.4-8

*Tua, Caesar, aetas
fruges et agris rettulit uberes,
et signa nostro restituit Iovi
derepta Parthorum superbis*

Your age, Caesar, has brought back rich harvests to the fields, and restored to our Jove the standards torn down from the proud doorposts of the Parthian.

(overs. N. Rudd (2002), LCL 33)

6.3. Hor. Carm. 4.15.29-32

*virtute functos more patrum duces
Lydis remixto carmine tibiis
Troiamque et Anchisen et almae
progeniem Veneris canemus.*

Then in song accompanied by Lydian pipes we shall sing in our father's fashion of leaders who lived their lives like true men, of Troy and Anchises and the offspring of kindly Venus.

(overs. N. Rudd (2002), LCL 33)

7. Livius, *Ab Urbe Condita*

7.1. Liv. 22.10.9

[9] *Tum lectisternium per triduum habitum decemviris sacrorum curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuerunt, Iovi ac Iunoni unum, alterum Neptuno ac Minervae, tertium Marti ac Veneri, quartum Apollini ac Dianae, quintum Volcano ac Vestae, sextum Mercurio et Cereri.*

A *lectisternium* was then celebrated during three days under the supervision of the decemvirs who had charge of sacrifices. Six couches were displayed: one for Jupiter and Juno, a second for Neptune and Minerva, a third for Mars and Venus, a fourth for Apollo and Diana, a fifth for Vulcan and Vesta, a sixth for Mercury and Ceres. (overs. B. O. Foster (1929), LCL 233)

7.2. Liv. 40.5.7

Ibi cum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatae neque publicus neque privatis locis, alii singulos principum eluderent, iuvenis incautus et amore nominis Romani et certamine adversus fratrem omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminis faciebat.

Then, when some would poke fun at their manners and customs, others at their achievements, others at the appearance of the city itself, which was not yet made beautiful in either its public or its private sections, others at individual leaders, the young man, being off his guard both because of his love for the Roman people and because of his rivalry with his brother, by defending the Romans in everything made himself suspicious in his father's eyes and a fair target for attack. (overs. B. O. Foster (1929), LCL 233)

8. Lukian, *Zeuxis aut Antiochus*

8.1. Luk. Zeux. 3-4

πλὴν ἀλλὰ τὴν γε εἰκόνα τῆς εἰκόνοσ εἶδον, καὶ αὐτὸς ὑμῖν, ὡς ἂν οἴός τε ᾧ, δείξω τῷ λόγῳ, οὐ μὰ τὸν Δία γραφικός τις ᾧν, ἀλλὰ πάνυ μέμνημαι οὐ πρὸ πολλοῦ ἰδῶν ἔν τινος τῶν γραφέων Ἀθήνησι. καὶ τὸ ὑπερθαυμάσαι τότε τὴν τέχνην τάχ' ἂν μοι καὶ νῦν πρὸς τὸ σαφέστερον δηλῶσαι συναγωνίσαιτο. [4] ἐπὶ χλόης εὐθαλοῦς ἡ Κένταυρος αὐτῆ πεποιήται ὅλη μὲν τῇ ἵππῳ χαμαὶ κειμένη, καὶ ἀποτέτανται εἰς τοῦπίσω οἱ πόδες, τὸ δὲ γυναικεῖον ὅσον αὐτῆς ἡρέμα ἐπεγήγερται καὶ ἐπ' ἀγκῶνός ἐστιν, οἱ δὲ πόδες οἱ ἔμπροσθεν οὐκέτι καὶ οὔτοι ἀποτάδην, οἷον ἐπὶ πλευρὰν κειμένης, ἀλλ' ὁ μὲν ὀκλάζοντι ἔοικεν ὧν καμπύλος ὑπεσταλμένη τῇ ὀπῇ, ὁ δὲ ἔμπαλιν ἐπανάσταται καὶ τοῦ ἐδάφους ἀντιλαμβάνεται, οἷοί εἰσιν ἵπποι πειρώμενοι ἀναπηδᾶν. τοῖν νεογνοῖν δὲ τὸ μὲν ἄνω ἔχει αὐτῆ ἐν ταῖς ἀγκάλαις καὶ τρέφει ἀνθρωπικῶς ἐπέχουσα τὸν γυναικεῖον μαστόν, τὸ δ' ἕτερον ἐκ τῆς ἵππου θηλάζει ἐς τὸν πωλικὸν τρόπον. ἄνω δὲ τῆς εἰκόνοσ οἷον ἀπὸ τινος σκοπῆς Ἴπποκένταυρός τις, ἀνὴρ ἐκείνης δηλαδὴ τῆς τὰ βρέφη ἀμφοτέρωθεν

τιθηνουμένης, ἐπικύπτει γελῶν οὐχ ὄλος φαινόμενος, ἀλλ' ἐς μέσον τὸν ἵππον, λέοντος σκύμνον ἀνέχων τῇ δεξιᾷ καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν αἰωρῶν, ὡς δεδίξαιτο σὺν παιδιᾷ τὰ βρέφη.

(...) However that may be, I saw the copy of the painting and will describe it to you as far as I can, though I am certainly no artist. I remember it quite well, as I saw it not long ago in the house of a painter in Athens. The intense admiration I felt at the time for the craftsmanship will perhaps help me in my endeavour to give you a full description.

The Centaur herself is depicted lying on fresh young grass with all the horse part of her on the ground. Her feet are stretched behind her. The human part is slightly raised up on her elbows. Her fore-feet are not now stretched out, as you might expect with one lying on her side; one foot is bent with the hoof drawn under like one who kneels, while the other on the other hand is beginning to straighten and is taking a grip on the ground, as is the case with horses striving to spring up. She holds one of her offspring aloft in her arms, giving it the breast in human fashion; the other she suckles from her mare's teat like an animal. Towards the top of the picture, apparently on some vantage point, is a Hippocentaur, clearly the husband of her who is feeding her children in two ways. He is leaning down and laughing. He is not completely visible, but only to a point halfway down his horse body. He holds aloft in his right hand a lion's whelp, suspending it above his head to lighten the children in his fun.

(overs. K. Kilburn (1959), LCL 430)

9. Macrobius, *Saturnalia*

9.1. Macrobius, *Sat.* 2.4.9

[9] *Cum multi Severo Cassio accusante absolverentur, et architectus fori Augusti expectationem operis diu traheret, ita iocatus est: "Vellem Cassius et meum forum accuset".*

[9] Since many of those who were prosecuted by Severus Cassius got off, but the architect of the Forum of Augustus kept putting off the completion of the work, the emperor jestingly remarked: "I could wish that Cassius would prosecute my Forum too – and get it off my hands."

(overs. R. A. Kaster (2011), LCL 510)

10. Martial, *Epigrammata*

10.1. Mart. *Epigr.* 8.44.4-8

[4] *sed omne limen conteris saluator et mane sudas urbis osculis udus, foroque triplici sparsus ante equos omnes aedemque Martis et colosson Augusti curris per omnes tertiasque quintasque.*

[4] You polish every threshold with your calls and sweat in the early morning, damp with the kisses of the town; and scattering your presence over the three Forums, in front of all the horses and Mars' temple and Augustus' colossus, you keep on the go through every third hour and every fifth. (D. R. Shackleton Bailey (1993), LCL 95)

11. Ovid

11.1. Ovid, *Fasti*

11.1.1. Ov. *Fast.* 1.587-590

*Idibus in magni castus Iovis aede sacerdos
semimaris flammis viscera libat ovis;
redditaque est omnis populo provincia nostro,
et tuus Augusto nomine dictus avus*

On the Ides the chaste priest offers in the flames the bowels of a gelded ram in the temple of great Jove. On that day too, every province was restored to our people, and thy grandsire received the title of Augustus. (overs. J. G. Frazer (1931), LCL 253)

11.1.2. Ov. *Fast.* 3.1.71-72

*Iam, modo quae fuerant silvae pecorumque recessus,
urbs erat, aeternae cum pater urbis ait (...).*

And now what of late had been woods and pastoral solitudes was a city, when thus the father of the eternal city spake (...). (overs. J. Frazer (1931), LCL 253)

11.1.3. Ov. *Fast.* 5.545-598

[545] *Sed quid et Orion et cetera sidera mundo*

cedere festinant, noxque coartat iter?
quid solito citius liquido iubar aequore tolli
candida, Lucifero praeveniente, dies?
fallor, an arma sonant? Non fallimur, arma sonabant:
 [550] *Mars venit et veniens bellica signa dedit.*
Ultor ad ipse suos caelo descendit honores
templaque in Augusto conspicienda foro.
et deus est ingens et opus: debebat in urbe
non aliter nati Mars habitare sui.
 [555] *digna Giganteis haec sunt delubra tropaeis:*
hinc fera Gradivum bella movere decet,
seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset,
seu quis ab occiduo sole domandus erit.
prospicit armipotens operis fastigia summi
 [560] *et probat invictos summa tenere deos.*
prospicit in foribus diversae tela figurae
armaque terrarum milite victa suo.
hinc videt Aenan oneratum pondere caro
et tot Iuleae nobilitatis avos:
 [565] *hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem,*
claraque dispositis acta subesse viris.
spectat et Augusto praetextum nomine templum,
et visum lecto caesar maius opus.
voverat hoc iuventis tunc, cum pia sustulit arma:
 [570] *a tantis Princeps incipiendus erat.*
ille manus tendens, hinc stanti milite iusto,
hinc coniuratis, talia dicta dedit:
“si mihi bellandi pater est Vestaque sacerdos
Auctor, et ulcisci numen utrumque paro:
 [575] *Mars, ades et satia scelerato sanguine ferrum,*
stetque favor causa pro meliore tuus.
templa feres et, me victore, vocaberis Ultor.”
voverat et fuso laetus ab hoste redit.
nec satis est meruisse semel cognomina Marti:

[580] *persequitur Parthi signa retenta manu.*
gens fuit et campis et equis et tuta sagittis
et circumfusus invia fuminibus.
addiderant animos Crassorum funera genti,
cum periit miles signaque duxque simul.

[585] *signa, decus belli, Parthus Romana tenebat,*
Romanaeque aquilae signifer hostis erat.
isque pudor mansisset adhuc, nisi fortibus armis
Caesaris Ausoniae protegerentur opes.
ille notas veteres et longi dedecus aevi

[590] *sustulit: agnorunt signa recepta suos.*
quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae,
quid loca, quid rapidi profuit usus equi,
Parthe? refers aquilas, victos quoque porrigis arcus:
pignora iam nostri nulla pudoris habes.

[595] *rite deo templumque datum nomenque bis ulto,*
et meritis voti debita solvit honor.
sollemnes ludos Circo celebrate, Quirites!
Non visa est fortem scaena decere deum.

[545] But why do Orion and the other stars haste to withdraw from the sky? And why does night shorten her course? Why does the bright day, heralded by the Morning Star, raise its radiant light faster than usual from the watery main? Do I err, or was there a clash of arms? I err not, there was a clash of arms. Mars comes, and at his coming he gave the sign of war. The Avenger descends himself from heaven to behold his own honours and his splendid temple in the forum of Augustus. The god is huge, and so is the structure: no otherwise ought Mars to dwell in his son's city. That shrine is worthy of trophies won from giants; from it might the Marching God fitly open his fierce campaigns,

whether an impious foe shall assail us from the eastern world or whether another will have to be vanquished where the sun goes down. The god of arms surveys the pinnacles of the lofty edifice, and approves that the highest places should be filled by the unconquered gods. He surveys on the doors weapons of diverse shapes, and arms of lands subdued by his soldiery. On this side he sees Æneas laden with his dear burden, and many an ancestor of the noble Julian line. On the other side he sees Romulus carrying on his shoulders the arms of the conquered leader, and their famous deeds inscribed beneath the statues arranged in order. He beholds, too, the name of Augustus on the front of the temple; and the building seems to him still greater, when he reads the name of Caesar. Augustus had vowed it in his youth at the time when he took up arms in duty's cause. Deeds so great were worthy to inaugurate a prince's reign. While the loyal troops stood on the one side, and the conspirators on the other, he stretched forth his hands and spoke these words: "If my father, Vesta's priest, is my warrant for waging war, and I do now prepare to avenge both his divinity and hers, come, Mars, and glut the sword with knavish blood, and grant thy favour to the better cause. Thou shalt receive a temple, and shalt be called Avenger, when victory is mine." So he vowed, and returned rejoicing from the routing of the foe. Nor is he content to have earned once for all the surname of Avenger for Mars: he tracks down the standards detained by the hands of the Parthians. These were a nation whom their plains, their horses, and their arrows rendered safe, and surrounding rivers made

inaccessible. The pride of the nation had been fostered by the deaths of Crassus and his son, when soldiers, general, and standards perished together. The Parthians kept the Roman standards, the glory of war, and a foe was the standard-bearer of the Roman eagle. That shame would have endured till now, had not Ausonia's empire been guarded by Caesar's powerful arms. He put an end to the old reproach, to the disgrace of the whole generation: the recovered standards knew their true owners again. What now availed thee, thou Parthian, the arrows thou art wont to shoot behind thy back? What availed thy deserts? What the use of the fleet steed? Thou bringest back the eagles; thou tenderest, too, thy conquered bows. Now thou hast no tokens of our shame. Justly have the temple and the title of Avenger been given to the god, who has earned that title twice over; and the well-deserved honour has paid the debt incurred by the vow. Quirites, celebrate the solemn games in the Circus: the stage seems little to befit a valiant god. (overs. J. G. Frazer (1931), LCL 253)

11.2. Ovid, *Tristia*

11.2.1. Ov. *Tr.* 2.291-6

[291] *proxima adoranti Iunonis templa subibit,
paelicibus multis hanc doluisse deam.
Pallade conspecta, natum de crimine virgo
sustulerit quare, quaeret, Erichthonium.*
[295] *venerit in magni templum, tua munera, Martis,
stat Venus Ultori iuncta, vir ante fores.*

[291] As she worships in the neighbouring temple of Juno, the thought will come upon her that many

rivals have caused this goddess wrath. When she has looked on Pallas, she will ask why the virgin brought up Erichthonius, the child of sin. [295] If she enters the temple of mighty Mars, thine own gift, Venus stands close to the Avenger, in the guise of a man before the door. (L. A. Wheeler (1924), LCL 151)

12. Pausanias, *Graeciae descriptio*

12.1. Paus. 8.46.1-4

XLVI. τῆς δὲ Ἀθηνᾶς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀλέας τὸ ἀρχαῖον, σὺν δὲ αὐτῇ καὶ υἱὸς τοῦ Καλυδωνίου τοὺς ὀδόντας ἔλαβεν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς Αὐγούστος, Ἀντώνιον πολέμῳ καὶ τὸ Ἀντωνίου νικήσας συμμαχικόν, ἐν ᾧ καὶ οἱ Ἀρκάδες πλὴν Μαντινέων ἦσαν οἱ ἄλλοι. [2] φαίνεται δὲ οὐκ ἄρξας ὁ Αὐγούστος ἀναθήματα καὶ ἔδη θεῶν ἀπάγεσθαι παρὰ τῶν κρατηθέντων, καθεστηκότι δὲ ἐκ παλαιοῦ χρησάμενος. Ἰλίου τε γὰρ ἀλούσης καὶ νεμομένων τὰ λάφυρα Ἑλλήνων, Σθενέλῳ τῷ Καπανέω τὸ ζῶανον τοῦ Διὸς ἐδόθη τοῦ Ἑρκείου: καὶ ἔτεσιν ὕστερον πολλοῖς Δωριέων ἐς Σικελίαν ἐσοικιζομένων, Ἀντίφημος ὁ Γέλας οἰκιστὴς πόλισμα Σικανῶν Ὀμφάκην πορθήσας μετεκόμισεν ἐς Γέλαν ἄγαλμα ὑπὸ Δαιδάλου πεποιημένον. [3] βασιλέα τε τῶν Περσῶν Ξέρξην τὸν Δαρείου, χωρὶς ἢ ὅσα ἐξεκόμισε τοῦ Ἀθηναίων ἄστεως, τοῦτο μὲν ἐκ Βραυρῶνος καὶ ἄγαλμα ἴσμεν τῆς Βραυρωνίας λαβόντα Ἀρτέμιδος, τοῦτο δὲ αἰτίαν ἐπενεγκὼν Μιλησίοις, ἐθελοκακῆσαι σφᾶς ἐναντία Ἀθηναίων ἐν τῇ Ἑλλάδι ναυμαχήσαντας, τὸν χαλκοῦν ἔλαβεν Ἀπόλλωνα τὸν ἐν Βραγχίдайς: καὶ τὸν μὲν ὕστερον ἔμελλε χρόνῳ Σέλευκος καταπέμψειν Μιλησίοις, Ἀργείοις δὲ τὰ ἐκ Τίρυνθος ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ τὸ μὲν παρὰ τῇ Ἥρᾳ ζῶανον, τὸ δὲ ἐν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστιν ἀνακείμενον τοῦ Λυκίου: [4] Κυζικηνοὶ τε, ἀναγκάσαντες πολέμῳ Προκοννησίους γενέσθαι σφίσι συνοίκους, Μητρὸς Δινδυμήνης ἄγαλμα ἔλαβον ἐκ Προκοννήσου: τὸ δὲ ἄγαλμά ἐστι χρυσοῦ, καὶ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον ἀντὶ ἐλέφαντος ἵππων τῶν ποταμίων ὀδόντες εἰσὶν εἰργασμένοι. βασιλεὺς μὲν δὴ Αὐγούστος καθεστηκότα ἐκ παλαιοῦ καὶ ὑπὸ τε Ἑλλήνων νομιζόμενα καὶ βαρβάρων εἰργάσατο: Ῥωμαίοις δὲ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀλέας ἐς τὴν ἀγορὰν τὴν ὑπὸ Αὐγούστου ποιηθεῖσαν, ἐς ταύτην ἐστὶν ἰόντι. [5] τοῦτο μὲν δὴ ἐνταῦθα ἀνάκειται ἐλέφαντος διὰ παντὸς πεποιημένον, τέχνη δὲ Ἐνδοίου: τοῦ δὲ υἱὸς τῶν ὀδόντων κατεᾶχθαι μὲν τὸν ἕτερόν φασιν οἱ ἐπὶ τοῖς θαύμασιν, ὁ δ' ἔτι ἐξ αὐτῶν λειπόμενος ἀνέκειτο ἐν βασιλέως κήποις ἐν ἱερῷ Διονύσου, τὴν περίμετρον τοῦ μήκους παρεχόμενος ἐς ἡμισυ μάλιστα ὀργυιᾶς.

XLVI. The ancient image of Athena Alea, and with it tusks of the Calydoian boar, were carried away by the Roman emperor Augustus after his defeat of Antonius and his allies, among whom were all the Archadians except the Mantineans. It is clear that Augustus was not the first to carry away from the vanquished votive offerings and images of gods, but was only following an old precedent. For when Troy was taken and the Greeks were dividing up the spoils, Sthenelus the son of Capaneus was given the wooden image of Zeus Herceius (*Of the Courtyard*); and many years later, when Dorians were migrating to Sicily, Antiphemus the founder of Gela after the sack of Omphace, a wotn of the Sicanians, removed to Gela an image made by Daedalus. Xerxes, too, the son of Dareius, the king of Persia, apart from the spoil he carried away from the city of Athens, took besides, as we know, from Brauron the image of Brauronian Artemis, and furthermore, accusing the Milesians of cowardice in a naval engagement against the Athenians in Greek waters, carried away from them the bronze Apollo at Branchidae. This it was to be the lot of Seleucus afterwards to restore to the Milesians, but the Argives down to the present still retain the images they took from Tiryns; one, a wooden image, is by the Hera, the other is kept in the sanctuary of Lycian Apollo. Again, the people of Cyzicus, compelling the people of Proconnesus by war to live at Cyzicus, took away from Proconnesus an image of Mother Dindymene. The is of gold, and its face is made hippopotamus' teeth instead of ivory. So the emperor Augustus only followed a custom in vogue amonge the Greeks and barbarians fromold. The image of Athena Alea at Rome is as you enter the Forum made by Augustus. Here then it has been set up, made throughout of ivory, the work of Endoeüs. Those in charge of the curiosities say that one of the boar's tusks has broken off; the remaining one is kept in the gardens of the emperor, in a sanctuary of Dionysus, and is about half a fathom long. (overs. W. H. S. Jones (1935), LCL 297)

13. Plinius den eldre, *Naturalis Historia*

13.1. Plin. HN. 35.10.27

X. *Sumper omnis divus Augustus in foro suo celeberrima in parte posuit tabulas duas, quae Belli faciem pictam habent et Triumphum, item Castores ac Victoriam.*

X. His late lamented Majesty Augustus went beyond all others, in placing two pictures in the most frequented part of his forum, one with a likeness of War and Triumph, and one with the Castors and Victory. (overs. H. Rackham (1952), LCL 394)

13.2. Plin. HN. 35.4.13

IV. *post eum M. Aemilius collega in consulatu Quinti Lutatii non in basilica modo Aemilia, verum et domi suae posuit (...)*

After him Marcus Aemilius, Quintus Lutatius's colleague in the consulship, set up portrait-shields not only in the Basilica Aemilia but also in his own home.

(overs. H. Rackham (1952), LCL 394)

13.3. Plin. HN 36.24.101-102

XXIV. [101] *Verum et ad urbis nostrae miracula transire conveniat DCCCque annorum dociles scrutari vires et sic quoque terrarum orbemvictum ostendere. quod accidisse totiens paene, quot referentur miracula, apparebit; universitate vero acervata et in quendam unum cumulum coiecta non alia magnitudo exurget quam si mundus alius quidam in uno loco narretur. [102] nec ut circum maximum a Caesare dictatore exstructum longitudine stadiorum trium, latitudine unius, sed cum aedificiis iugerum quaternum, ad sedem CCL, inter magna opera dicamus: non inter magnifica bausicam Pauli columnis e Phrygibus mirabilem forumque divi Augusti et templum Pacis Vespasiani Imp. Aug., pulcherrima operum quae umquam vidit orbis?*

XXIV. But this is indeed the moment for us to pass on to the wonders of our own city, to review the resources derived from the experiences of 800 years, and to show that here too in our buildings we have vanquished the world; and the frequency of this occurrence will be proved to match within a little the number of marvels that we shall describe. If we imagine the whole agglomeration of our buildings massed together and placed on one great heap, we shall see such grandeur towering above us as to make us think that some other world were being described, all concentrated in one single place. Even if we are not to include among our great achievements the Circus Maximus built by Julius Caesar, three furlongs in length and one in breadth, but with nearly three acres of buildings and seats for 250,000, should we not mention among our truly noble buildings the Basilica of Paulus, so remarkable for its columns from Phrygia, or the Forum of Augustus of Revered Memory or the Temple of Peace built by his Imperial Majesty the Emperor Vespasian, buildings the most beautiful the world has ever seen?

(overs. D. E. Eichholz (1962), LCL 419)

14. Plutark

14.1. Plutark, *Moralia, De sera numinis vindicta*

14.1.1. Plut. *Mor. De sera* 559

Οὐ μὴν ἀλλὰ γε τὰ δημόσια τῶν πόλεων μηνίματα τὸν τοῦ δικαίου λόγον ἔχει πρόχειρον. Ἐν γάρ τι πρᾶγμα καὶ συνεχὲς ἡ πόλις ὥσπερ ζῶον οὐκ ἐξιστάμενον αὐτοῦ 1 ταῖς καθ' ἡλικίαν μεταβολαῖς οὐδ' ἕτερον ἐξ ἑτέρου τῷ χρόνῳ γιγνόμενον, ἀλλὰ συμπαθὲς: ἀεὶ καὶ οἰκεῖον αὐτῷ, καὶ πᾶσαν ὧν πράττει κατὰ τὸ κοινὸν ἢ ἔπραξεν αἰτίαν καὶ χάριν ἀναδεχόμενον, μέχρι ἂν ἡ ποιούσα 2 καὶ συνδέουσα ταῖς ἐπιπλοκαῖς κοινωνία τὴν ἐνότητα διαφυλάττη. τὸ δὲ πολλὰς πόλεις διαιροῦντα τῷ χρόνῳ ποιεῖν μᾶλλον δ' ἀπείρους, ὅμοιόν ἐστι τῷ πολλοῦς τὸν ἕνα ποιεῖν ἄνθρωπον, ὅτι νῦν πρεσβύτερός ἐστι πρότερον δὲ νεώτερος ἀνωτέρω δὲ μειράκιον ἦν.

Nevertheless, the visitations of entire cities by divine wrath are readily justified. A city, like a living thing, is a united and continuous whole. This does not cease to be itself as it changes in growing older, nor does it become one thing after another with the lapse of time, but is always at one with its former self in feeling and identity, and must take all blame or credit for what it does or has done in its public character, so long as the association that creates it and binds it together with interwoven strands preserves it as a unity. To create a multiplicity, or rather an infinity, of cities by chronological distinctions is like creating many men out of one because the man is now old, but was in his prime before, and yet earlier was a lad.

(overs. P. H. De Lacy og B. Einarson (1959), LCL 405)

14.2. Plutark, *Vitae Parallelae, Alexander*

14.2.1. Plut. *Vit. Alex.* 27.3-5

ἐπεὶ δὲ διεξελθὼν τὴν ἔρημον ἤκεν εἰς τὸν τόπον, ὁ μὲν προφήτης αὐτὸν ὁ Ἄμμωνος ἀπὸ τοῦ θεοῦ χαίρειν, ὡς ἀπὸ πατρὸς, προσεῖπεν ὁ δὲ ἐπήρετο μὴ τις αὐτὸν εἶη διαπεφευγὼς τῶν τοῦ πατρὸς φονέων. [4] εὐφημεῖν δὲ τοῦ προφήτου κελεύσαντος, οὐ γὰρ εἶναι πατέρα θνητὸν αὐτῷ, μεταβαλὼν ἐπυνθάνετο, τοὺς Φιλίππου φονεῖς εἰ πάντας εἶη τετιμωρημένος εἶτα περὶ τῆς ἀρχῆς, εἰ πάντων αὐτῷ δίδωσιν ἀνθρώπων κυρίῳ γενέσθαι, χρήσαντος δὲ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦτο δίδοναι καὶ Φίλιππον ἀπέχειν ἔκπλεω τὴν δίκην, ἔδωρεῖτο τὸν θεὸν ἀναθήμασι λαμπροῖς καὶ χρήμασι τοὺς ἀνθρώπους. [5] ταῦτα περὶ τῶν χρησμῶν οἱ πλεῖστοι γράφουσιν αὐτὸς δὲ Ἀλέξανδρος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν μητέρα φησὶ γεγονέναι τινὰς αὐτῷ μαντείας ἀπορρήτους, ἃς αὐτὸς ἐπανελθὼν φράσει πρὸς μόνην ἐκείνην. ἔνιοι δὲ φασὶ τὸν μὲν προφήτην Ἑλληνιστὶ βουλόμενον προσεπειθῆναι

μετά τινος φιλοφροσύνης ‘ὦ παιδίον,’ ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν φθόγγων ὑπὸ βαρβαρισμοῦ πρὸς τὸ σίγμα ἐξενεχθῆναι καὶ εἰπεῖν, ‘ὦ παιδίος,’ ἀντὶ τοῦ νῦ τῷ σίγμα χρησάμενον, ἀσμένῳ δὲ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸ σφάλμα τῆς φωνῆς γενέσθαι καὶ διαδοθῆναι λόγον ὡς παῖδα Διὸς αὐτὸν τοῦ θεοῦ προσειπόντος.

When Alexander had passed through the desert and was come to the place of the oracle, the prophet of Ammon gave him salutation from the god as from a father; whereupon Alexander asked him whether any of the murderers of his father had escaped him. [4] To this the prophet answered by bidding him be guarded in his speech, since his was not a mortal father. Alexander therefore changed the form of his question, and asked whether the murderers of Philip had all been punished; and then, regarding his own empire, he asked whether it was given to him to become lord and master of all mankind. The god gave answer that this was given to him, and that Philip was fully avenged. Then Alexander made splendid offerings to the god and gave his priests large gifts of money. [5] This is what most writers state regarding the oracular responses; but Alexander himself, in a letter to his mother, says that he received certain secret responses, which he would tell to her, and to her alone, on his return. And some say that the prophet, wishing to show his friendliness by addressing him with “O paidion”, or *O my son*, in his foreign pronunciation ended the words with ‘s’ instead of ‘n’, and said, “O paidios”, and that Alexander was pleased at the slip in pronunciation, and a story became current that the god had addressed him with “O pai Dios”, or *O son of Zeus*. (overs. B. Perrin (1919), LCL 99)

15. Strabon, *Geographica*

15.1. Strab. 5.3.8

[8] ταῦτα μὲν οὖν ἢ φύσις τῆς χώρας παρέχεται τὰ εὐτυχήματα τῇ πόλει, προσέθεσαν δὲ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἐκ τῆς προνοίας. τῶν γὰρ Ἑλλήνων περὶ τὰς κτίσεις εὐστοχῆσαι μάλιστα δοξάντων, ὅτι κάλλους ἐστοχάζοντο καὶ ἐρμυνότητος καὶ λιμένων καὶ χώρας εὐφουῶς, οὗτοι προῦνόησαν μάλιστα ὧν ὀλιγώρησαν ἐκεῖνοι, στρώσεως ὁδῶν καὶ ὑδάτων εἰσαγωγῆς καὶ ὑπονόμων τῶν δυναμένων ἐκκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως εἰς τὸν Τίβεριν. ἔστρωσαν δὲ καὶ τὰς κατὰ τὴν χώραν ὁδοῦς, προσθέντες ἐκκοπὰς τε λόφων καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἀρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: οἱ δ’ ὑπόνομοι συννόμῳ λίθῳ κατακαμφθέντες ὁδοῦς ἀμάξαις χόρτου πορευτὰς ἐνίας ἀπολελοίπασιν. τοσοῦτον δ’ ἐστὶ τὸ εἰσαγώγιμον ὕδωρ διὰ τῶν ὑδραγωγίων, ὥστε ποταμοὺς διὰ τῆς πόλεως καὶ τῶν ὑπονόμων ῥεῖν, ἅπασαν δὲ οἰκίαν σχεδὸν δεξαμενὰς καὶ σίφωνας καὶ κρουνοὺς ἔχειν ἀφθόνους, ὧν πλείστην ἐπιμέλειαν ἐποίησατο Μάρκος Ἀγρίππας,

πολλοῖς καὶ ἄλλοις ἀναθήμασι κοσμήσας τὴν πόλιν. ὡς δ' εἶπεῖν, οἱ παλαιοὶ μὲν τοῦ κάλλους τῆς Ῥώμης ὀλιγόρουν, πρὸς ἄλλοις μείζοσι καὶ ἀναγκαιοτέροις ὄντες: οἱ δ' ὕστερον καὶ μάλιστα οἱ νῦν καὶ καθ' ἡμᾶς οὐδὲ τούτου καθυστέρησαν, ἀλλ' ἀναθημάτων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπλήρωσαν τὴν πόλιν. καὶ γὰρ Πομπήιος καὶ ὁ θεὸς Καῖσαρ καὶ ὁ Σεβαστὸς καὶ οἱ τούτου παῖδες καὶ οἱ φίλοι καὶ γυνὴ καὶ ἀδελφὴ πᾶσαν ὑπερεβάλλοντο σπουδὴν καὶ δαπάνην εἰς τὰς κατασκευάς.

So much, then, for the blessings with which nature supplies the city; but the Romans have added still others, which are the result of their foresight; for if the Greeks had the repute of aiming most happily in the founding of cities, in that they aimed at beauty, strength and position, harbours, and productive soil, the Romans had the best foresight in those matters which the Greeks made but little account of, such as the construction of roads and aqueducts, and of sewers that could wash out the filth of the city into the Tiber. Moreover, they have so constructed also the roads which run throughout the country, by adding both cuts through hills and embankments across valleys, that their wagons can carry boat-loads; and the sewers, vaulted with close-fitting stones, have in some places left room enough even for wagons loaded with hay to pass through them. And water is brought into the city through the aqueducts in such quantities that veritable rivers flow through the city and the sewers; and almost every house has cisterns, and service-pipes, and copious fountains—with which Marcus Agrippa concerned himself most, though he also adorned the city with many other structures. In a word, the early Romans made but little account of the beauty of Rome, because they were occupied with other, greater and more necessary, matters; whereas the later Romans, and particularly those of to-day and in my time, havenot fallen short in this respect either—indeed, they have filled the city with many beautiful structures. In fact, Pompey, the Deified Caesar, Augustus, his sons and friends, and wife and sister, have outdone all others in their zeal for buildings and in the expense incurred. (Overs. H. L. Jones (1923). LCL 50)

16. Sveton, *De vita Caesarum*

16.1. Sveton, *Divus Augustus*

16.1.1. Svet. *Aug.* 7

[1] *Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam maiorum originis, vel quod regione Thurina recens eo nato pater Octavius adversus fugitivos rem prospere gesserat. (...) Sed et a M. Antonio in epistulis per contumeliam saepe Thurinus appellatur et ipse nihil amplius quam*

mirari se rescribit pro obprobrio sibi prius nomen obici. [2] Postea Gai Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur, ab auctu vel ab avium gestu gustuve, sicut etiam Ennius docet scribens: "Augusto augurio postquam incluta condita Roma est".

In his infancy he was given the surname Thurinus in memory of the home of his ancestors, or else because it was near Thurii that his father Octavius, shortly after the birth of his son, had gained his victory over the runaway slaves. (...) Furthermore, he is often called Thurinus in Mark Antony's letters by way of insult; to which Augustus merely replied that he was surprised that his former name was thrown in his face as a reproach. [2] Later he took the name of Gaius Caesar and then the surname Augustus, the former by the will of his great-uncle, the latter on the motion of Munatius Plancus. For when some expressed the opinion that he ought to be called Romulus as a second founder of the city, Plancus carried the proposal that he should rather be named Augustus, on the ground that this was not merely a new title but a more honourable one, inasmuch as sacred places too, and those in which anything is consecrated by augural rites are called "august" (augusta), from the increase (auctus) in dignity, or front movements or feeding of the birds (avium gestus gustuve), as Ennius also shows when he writes: "After by augury august illustrious Rome had been founded".

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.2. Svet. Aug. 25.4

[4] *Nihil autem minus perfecto duci quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa iactabat: σπεῦδε βραδέως· ἀσφαλῆς γάρ ἐστ' ἀμείνων ἢ θρασύς στρατηλάτης et: "sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene."*

He thought nothing less becoming in a well-trained leader than haste and rashness, and, accordingly, favourite sayings of his were: "Make haste slowly"; "Better a safe commander than a bold"; and "That is done quickly enough which is done well enough."

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.3. Svet. Aug. 28.3

[3] *Urbem neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam excoluit adeo, ut iure sit gloriatus marmoream se reliquere, quam latericiam accepisset. Tutam uero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum praestitit.*

Since the city was not adorned as the dignity of the empire demanded, and was exposed to flood and fire, he so beautified it that he could justly boast that he had found it built of brick and left it in marble. He made it safe too for the future, so far as human foresight could provide for this.

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.4. Svet. Aug. 29

[1] *Publica opera plurima exstruxit, e quibus vel praecipua: forum cum aede Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, aedem Tonantis Iovis in Capitolio. Fori exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere; itaque festinatius necdum perfecta Martis aede publicatum est cautumque, ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicum fierent. [2] Aedem Martis bello Philippensi pro ultione paterna suscepto voverat; sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur senatus, provincias cum imperio petituri hinc deducerentur, quique victores redissent, huc insignia triumphorum conferrent.*

He built many public works, in particular the following: his forum with the temple of Mars the Avenger, the temple of Apollo on the Palatine, and the fane of Jupiter the Thunderer on the Capitol. His reason for building the forum was the increase in the number of the people and of cases at law, which seemed to call for a third forum, since two were no longer adequate. Therefore it was opened to the public with some haste, before the temple of Mars was finished, and it was provided that the public prosecutions be held there apart from the rest, as well as the selection of jurors by lot. [2] He had made a vow to build the temple of Mars in the war of Philippi, which he undertook to avenge his father; accordingly he decreed that in it the senate should consider wars and claims for triumphs, from it those who were on their way to the provinces with military commands should be escorted, and to it victors on their return should bear the tokens of their triumphs.

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.5. Svet. Aug. 31.5

[5] *Proximum a dis immortalibus honorem memoriae ducum praestiti, qui imperium p. R. ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque manentibus titulis restituit et statuas*

omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicavit, professus et edicto: commentum id se, ut ad illorum vitam velut ad exemplar etipse, dum viveret, et insequentium aetatium principes exigerentur a civibus.

Next to the immortal gods he honoured the memory of the leaders who had raised the estate of the Roman people from obscurity to greatness. Accordingly he restored the works of such men with their original inscriptions, and in the two colonnades of his forum dedicated statues of all of them in triumphal garb, declaring besides in a proclamation: “I have contrived this to lead the citizens to require me, while I live, and the rulers of later times as well, to attain the standard set by those worthies of old”. (overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.6. Svet. Aug. 56.2

[2] *Forum angustius fecit non ausus extorquere possessoribus proximas domos. Numquam filios suos populo commendavit ut non adiceret: “Si merebentur”.*

He made his forum narrower than he had planned, because he did not venture to eject the owners of the neighbouring houses. He never recommended his sons for office without adding “If they be worthy of it”. (overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.1.7. Svet. Aug. 58.1-2

[1] *Patris patriae cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei: prima plebs legatione Antium missa; dein, quia non recipiebat, ineunti Romae spectacula frequens et laureata; mox in curia senatus, neque decreto neque adclamatione, sed per Valerium Messalam. [2] Is mandantibus cunctis: “Quod bonum,” inquit, “faustumque sit tibi domuique tuae, Caesar Auguste! Sic enim nos perpetuam felicitatem rei p. et laeta huic precari existimamus: senatus te consentiens cum populo R. consalutat patriae patrem.” Cui lacrimans respondit Augustus his verbis — ipsa enim, sicut Messalae, posui —: “Compos factus votorum meorum, p. c., quid habeo aliud deos immortales precari, quam ut hunc consensum vestrum ad ultimum finem vitae mihi perferre liceat?”*

[1] The whole body of citizens with a sudden unanimous impulse proffered him the title of Father of his Country: first the commons, by a deputation sent to Antium, and then, because he declined it, again at Rome as he entered the theatre, which they attended in throngs, all wearing laurel wreaths: the senate afterwards in the House, not by a decree or by acclamation, but

through Valerius Messala. [2] He, speaking for the whole body, said: “Good fortune and divine favour attend thee and thy house, Caesar Augustus; for thus we feel that we are praying for lasting prosperity for our country and happiness for our city. The senate in accord with the people of Rome hails thee Father of thy Country.” Then Augustus with tears in his eyes replied as follows (and I have given his exact words, as I did those of Messala): “Having attained my highest hopes, Fathers of the Senate, what more have I to ask of the immortal gods than that I may retain this same unanimous approval of yours to the very end of my life.”

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 31)

16.2. Sveton, *Divus Claudius*

16.2.1. Svet. *Claud.* 33.1.

[1] *Cibi vini que quocumque et tempore et loco appetentissimus, cognoscens quondam in Augusti foro ictusque nidore prandii, quod in proxima Martis aede Saliis apparabatur, deserto tribunali ascendit ad sacerdotes unaque decubuit.*

He was eager for food and drink at all times and in all places. Once when he was holding court in the forum of Augustus and had caught the savour of a meal which was preparing for the Salii in the temple of Mars hard by, he left the tribunal went up where the priests were, and took his place at their table.

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 38)

16.3. Sveton, *Galba*

16.3.1. Svet, *Galb.* 4.1

Constat Augustum puero adhuc, salutanti se inter aequales, apprehensa buccula dixisse: καὶ σὸν τέκνον τῆς ἀρχῆς ἡμῶν παρατρώζει.

It is well known that when he was still a boy and called to pay his respects to Augustus with others of his age, the emperor pinched his cheek and said in Greek: “Thou too, child, wilt have a nibble at this power of mine.”

(overs. J. C. Rolfe (1914), LCL 38)

17. Tacitus, *Annales*

17.1. Tac. *Ann.* 2.64

LXIV. *Simul nuntiato regem Artaxian Armeniis a Germanico datum, decrevere patres ut Germanicus atque Drusus ovantes urbem introirent. Structi et arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Caesarum, laetiore Tiberio quia pacem sapientia firmaverat quam si bellum per acies confecisset.*

As news had come at the same time that Germanicus had presented the throne of Armenia to Artaxias, the senate resolved that he and Drusus should receive an ovation upon entering the capital. In addition, arches bearing the effigy of the two Caesars were erected on each side of the temple of Mars the Avenger; while Tiberius showed more pleasure at having kept the peace by diplomacy than if he had concluded a war by a series of stricken fields.

(overs. C. H. Moore & J. Jackson (1931), LCL 249)

17.2. Tac. Ann. 4.15

Idem annus alio quoque luctu Caesarem adficit alterum ex geminis Drusi liberis extinguendo, neque minus morte amici. is fuit Lucilius Longus, omnium illi tristium laetorumque socius unusque e senatoribus Rhodii secessus comes. ita quamquam novo homini censorium funus, effigiem apud forum Augusti publica pecunia patres decrevere (...)

The same year brought still another bereavement to the emperor, by removing one of the twin children of Drusus, and an equal affliction in the death of a friend. This was Lucilius Longus, his comrade in evil days and good, and the one member of the senate to share his isolation at Rhodes. Hence, in spite of his modest antecedents, a censorian funeral and a statue erected in the Forum of Augustus at the public expense were decreed to him by the Fathers (...)

(overs. J. Jackson (1937), LCL 312)

18. Varro, De Lingua Latina

18.1. Varro, Ling. 6.49

49. Meminisse a memoria, cum [in] in quod remansit in mente rursus movetur: quae a manendo ut manimoria potest esse dicta. Itaque Salii quod cantant: Mamur Veturi, significant memoriam veterem. Ab eodem monere, quod is qui monet, proinde sit ac memoria; sic monimenta quae in sepulcris, et ideo secundum viam, quo praeteruntis admoneant et se fuisse et illos esse mortalis. Ab eo cetera quae scripta ac facta memoriae cause monimenta dicta.

Meminisse ‘to remember’, from *memoria* ‘memory’, when there is again a motion toward that which *remansit* ‘has remained’ in the *mens* ‘mind’: and this may have been said from *manere* ‘to remain’, as though *manimoria*. Therefore the Salii, when they sing “O Mamurius Veterius” indicate a *memoria vetus* ‘memory of olden times’. From the same is *monere* ‘to remind’ because he who *monet* ‘reminds’, is just like a memory. So also the *monimenta* ‘memorials’ which are on tombs, and in fact alongside the highway, that they may *admonere* ‘admonish’ the passers-by that they themselves were mortal and that the readers are too. From this, the other things that are written and done to preserve their *memoria* ‘memory’ are called *monimenta* ‘monuments’.

(overs. R. G. Kent (1938), LCL 333)

19. Velleius Paterculus, *Historia Romana*

19.1. Vell. Pat. 2.39.2

[2] (...) *Divus Augustus praeter Hispanias aliasque gentis, quarum titulis forum eius praenitet, paene idem facta Aegypto stipendaria, quantum pater eius Galliis, in aerarium reditus contulit.*

Besides Spain and other countries whose names adorn his Forum, Augustus made Egypt tributary, thereby contributing nearly as much revenue to the treasury as his father had brought to it from the Gauls.

(overs. Shipley (1924), LCL 152)

19.2. Vell. Pat 2.100.2

At in urbe eo ipso anno, quo magnificentissimis gladiatorii muneris naumachiaeque spectaculis divus Augustus abhinc annos triginta se et Gallo Caninio consulibus, dedicato Martis templo animos oculosque populi Romani repleverat, foeda dictu memoriaque horrenda in ipsius domo tempestas erupit.

But in the city, in the very year in which Augustus, then consul with Gallus Caninius (thirty years ago), had sated to repletion the minds and eyes of the Roman people with the magnificent spectacle of a gladiatorial show and a sham naval battle on the occasion of the dedication of the temple of Mars, a calamity broke out in the emperor’s own household which is shameful to narrate and dreadful to recall.

(overs. Shipley (1924), LCL 152)

20. Vergil, *Aeneis*

20.1. Verg. Aen. 1.272-4

[274] *hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.*

Here then for thrice a hundred years unbroken shall the kingdom endure under Hector's race,
until Ilia, a royal priestess, shall bear to Mars her twin offspring.

(overs. H. R. Fairclough (1916), LCL 63)

20.2. Verg. Aen. 6.777-8

[777] *Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
educet.*

Naymore, a child of Mars shall join his grandsire, even Romulus, whom his mother Ilia shall
bear of the blood of Assaracus.

(overs. H. R. Fairclough (1916), LCL 63)

20.3. Verg. Aen. 6.788-97

[788] *huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuod. hic Caesar et omnis Iuli
progenies, magnum caeli ventura sub axem.
hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet
Saecula qui rursus Latium regata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
Proferet imperium (iacet extra sidera tellus,
Extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
Axem umero torquet stellis ardentibus aptum).*

“Turn hither now your two-eyed gaze, and behold this nation, the Romans that are yours. Here is Caesar and all the seed of Iulus destined to pass under heaven's spacious sphere. And this in truth is he whom you so often hear promised you, Augustus Caesar, son of a god, who will again establish a golden age in Latium amid fields once ruled by Saturn; he will advance his empire beyond the Garamants and Indians to a land which lies beyond our stars, beyond the

path of year and sun, where sky-bearing Atlas wheels on his shoulders the blazing star-studded sphere.” (overs. H. R. Fairclough (1916), LCL 63)

20.4. Verg. *Aen.* 10.400-1

[400] *hoc spatium tantumque morae fuit Ilo.*
Ilo namque procil validam derexerat hastam (...)

Thus much respite, thus much delay Ilos gained: for at Ilos he had launched from afar his strong spear. (overs. H. R. Fairclough (1918), LCL 64)

21. Vitruvius, *De Architectura*

21.1. Vitruv. *Praef.* 2

[2] *Cum vero adtenderem te non solum de vita communi omnium curam publicaeque rei constitutionem habere sed etiam de opportunitate publicorum aedificiorum, ut civitas per te non solum provinciis esset aucta, verum etiam ut maiestas imperii publicorum aedificiorum egregias haberet auctoritates.*

But I observed that you cared not only about the common life of all men, and the constitution of the state, but also about the provision of suitable buildings; so that the state was not only made greater through you by its new provinces, but the majesty of the empire also was expressed through the eminent dignity of its public buildings.

(overs. F. Granger (1931), LCL 251)

21.2. Vitruv. 1.5

[5] *Historias autem plures novisse oportet, quod multa ornamenta saepe in operibus architecti designant, de quibus argumentis rationem, cur fecerint, quaerentibus reddere debent. Quemadmodum si quis statuas marmoreas muliebres stolatas, quae cariatides dicuntur, pro columnis in opere statuerit et insuper mutulos et coronas conlocaverit, percontantibus ita reddet rationem. Caria, civitas Peloponnensis, cum Persis hostibus contra Graeciam consensit. Postea Graeci per victoriam gloriose bello liberati communi consilio Cariatibus bellum indixerunt. Itaque oppido capto, viris interfectis, civitate declarata matronas eorum in servitutem abduxerunt, nec sunt passi stolas neque ornatus matronales deponere, non uti una triumpho ducerentur, sed aeterno, servitutis exemplo gravi contumelia pressae poenas pendere*

viderentur pro civitate. Ideo qui tunc architecti fuerunt aedificiis publicis designaverunt earum imagines oneri ferendo conlocatas, ut etiam posteris nota poena peccati Cariatium memoriae traderetur.

Architects ought to be familiar with history because in their works they often design many ornaments about which they ought to render an account to inquirers. For example, if anyone in his work sets up, instead of columns, marble statues of long-robed women which are called caryatids, and places mutules and cornices above them, he will thus render an account to inquirers. Caria, a Peloponnesian state, conspired with the Persian enemy against Greece. Afterwards the Greeks, gloriously freed from war by their victory, with common purpose went on to declare war on the inhabitants of Caria. The town was captured: the men were killed; the state was humiliated. Their matrons were led away into slavery and were not allowed to lay aside their draperies and ornaments. In this way, and not at one time alone, were they led in triumph. Their slavery was an eternal warning. Insult crushed them. They seemed to pay a penalty for their fellow-citizens. And so the architects of that time designed for public buildings figures of matrons placed to carry burdens; in order that the punishment of the sin of the Cariatid women might be known to posterity and historically recorded.

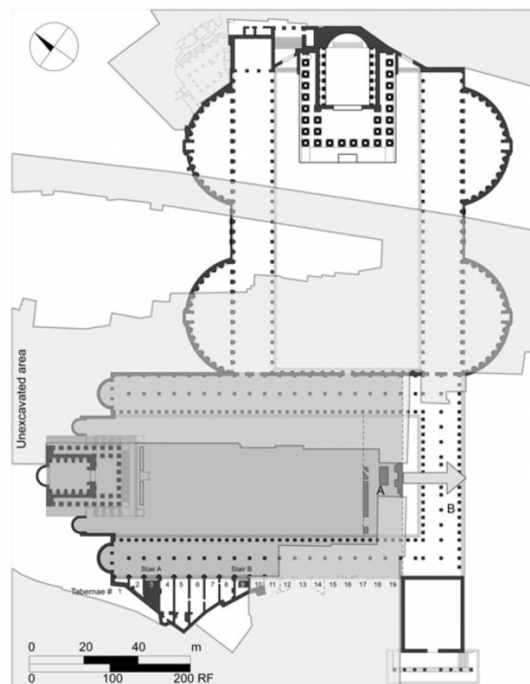
(overs. F. Granger (1931), LCL 251)

APPENDIX 2: Figurer

Alle fotografier er tatt av forfatteren med mindre noe annet er oppgitt.

Figur 1 Augustus' forum sett fra sør.

Figur 2 Plantegning av Augustus' forum (øverst) og Caesars forum (nederst). Curia Julia er nederst til høyre. Utgravde områder er i markert lyst grått. A markerer den opprinnelige lengden til Caesars forum, B markerer tillegg av Augustus. Fra Fuchs 2021, fig. 21.

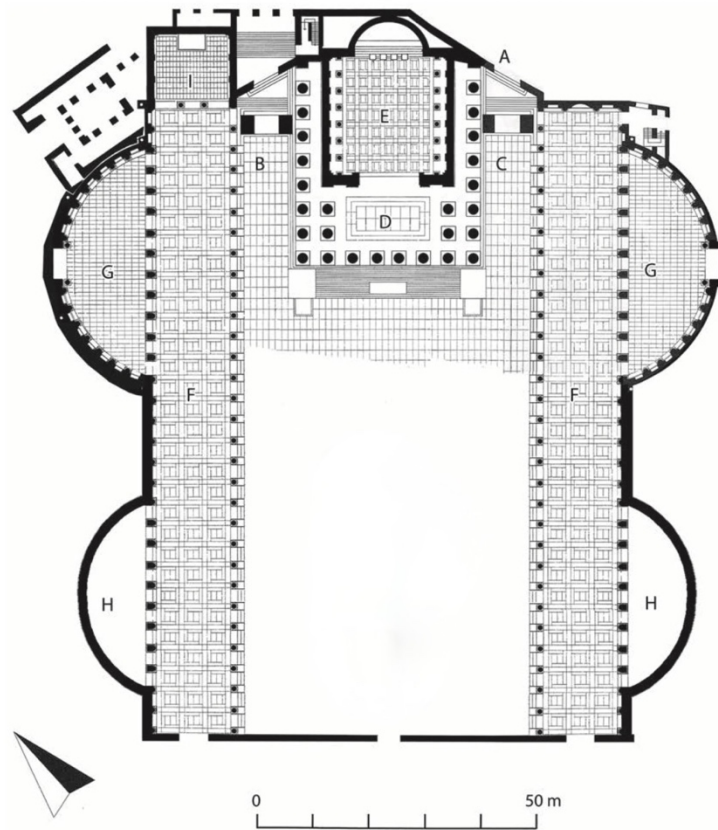

Figur 3 Augustus' forums, markert med gul sirkel, plassering i det augusteiske Roma. Fra Haselberger et al. 2002, også tilgjengelig digitalt: www.digitalaugustanrome.org.

Figur 4 Brannmuren bak Mars Ultor-tempelet på Augustus' forum fra forumets sørvestlige halvdel. Til venstre er middelalderbygningen Casa dei Cavalieri di Rodi, bygd over forumets nordlige exedra.

Figur 5 Plantegning av Augustus forum: A, Arco dei Pantani; B, Drususbuen; C, Germanicusbuen; D Mars Ultor-templets pronaos; Mars Ultor-templets cella; F, portikker; G, nordlige og østlige exedrae, H, vestlige og sørlige exedrae; I, kolosshallen. Fra Meneghini & Santangeli Valenziani 2007, fig. 32.

Figur 6 Korintisk kapitel i hvit Luna-marmor fra den eksterne søyleorden til Mars Ultor-templet.

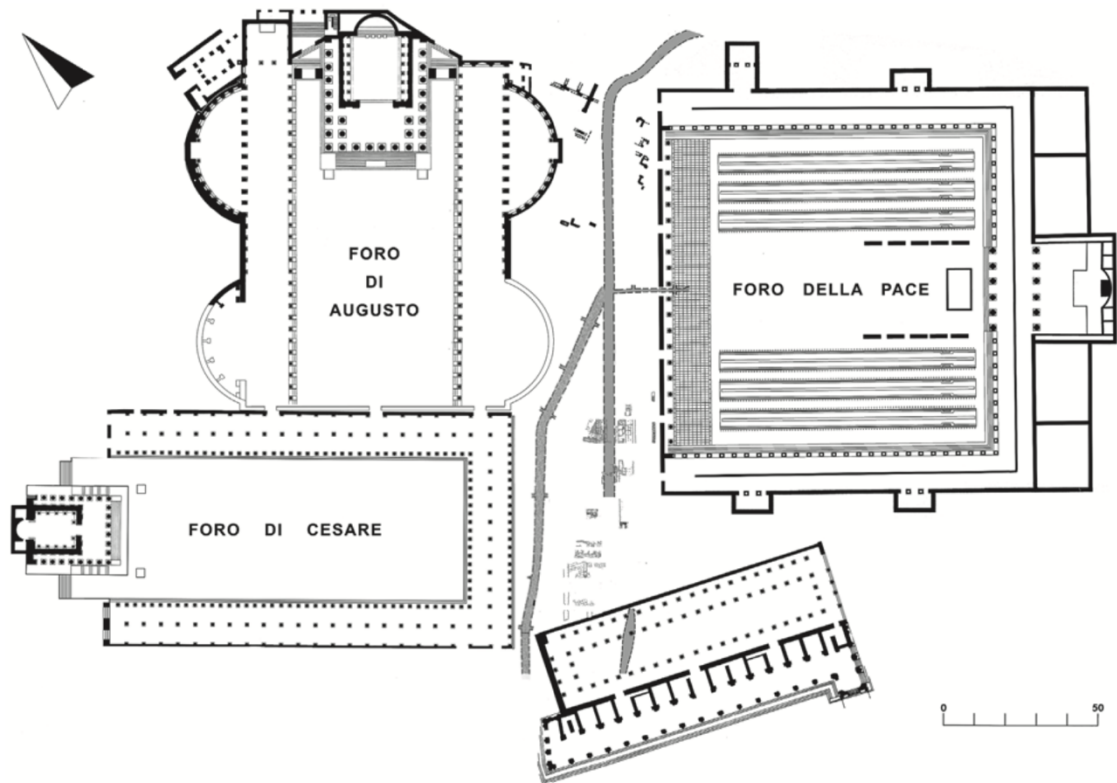

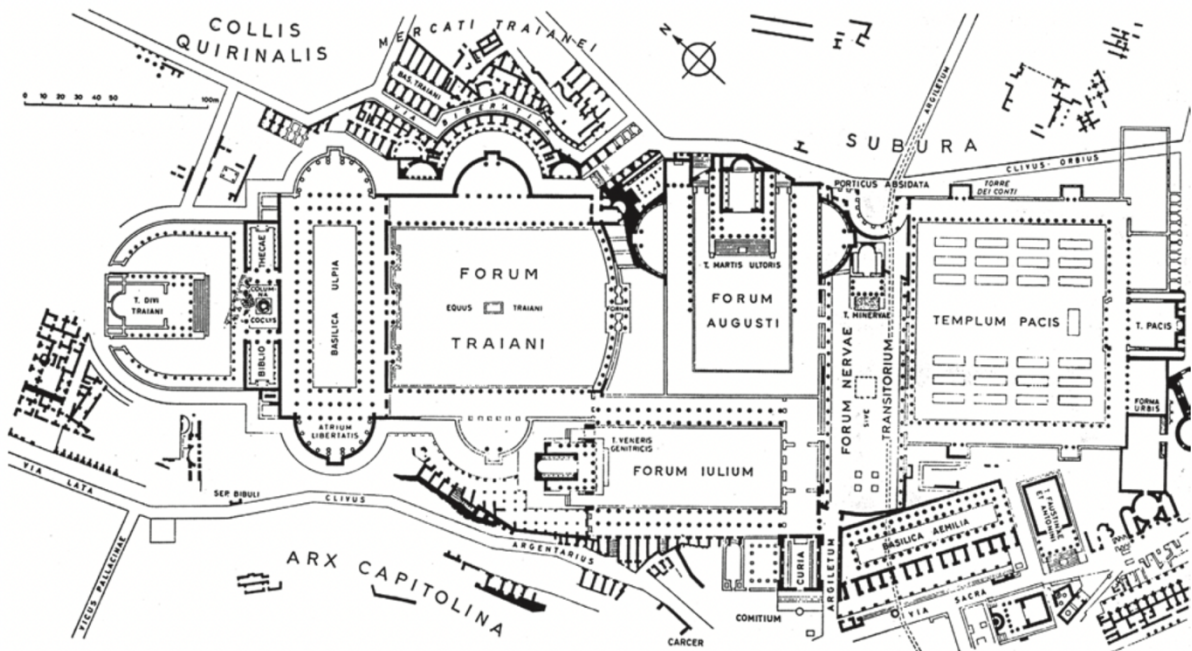
Figur 7 Brystplaten på marmorstatuen av Augustus' fra Prima Porta. Det sentrale motivet avbilder en parther som leverer tilbake de tapte romerske felttegnene. Vatikanmuseene, Braccio Nuovo, Museo Chiaramonti, inventarnr. MV.2290.

Figur 8 Denarii fra 19-16 fvt. med Mars Ultor-legender i revers som avbilder felttegn inne i et rundt tholos-tempel. a) RIC I² 507; b) RIC I² 39a; c) RIC I² 69a; d) RIC I² 103; e) RIC I² 108a. Fra Györi 2015, fig. 1.

Figur 9 Plantegning av keiserforaene før byggingen av Nervas forum (Forum Transitorium) og den antatte rivingen av den sørlige exedraen på Augustus' forum. Illustrasjon av L. Braccalenti, fra Carnabuci og Braccalenti 2011, fig. 8.

Figur 10 Plantegning av keiserforaene etter byggingen av Trajans forum og rivingen av de to nedre exedrae. Fra Zanker 1968, falttafel B.

Figur 11 Den nordlige exedraen med seks nisjer på Augustus' forum. Casa dei cavalieri di Rodi over.

Figur 12 Den østlige exedraen med fire nisjer på Augustus' forum.

Figur 13 Gulvlegging i polykrom marmor fra den sørlige portikken: to plater rød-svart africano, innenfor et indre bånd av rød-gul giallo antico, med et ytre bånd av blå-grå bardiglio som forbinder rektanglene med hverandre.

Figur 14 Gulvlegging i polykrom marmor fra den nordlige exedraen: plater uten grensekanter i rød-svart africano og gul-rød giallo antico.

Figur 15 Korintiske søyler med entablatur, alt i hvit Luna-marmor, fra den eksterne søyleorden til Mars Ultor-templet.

Figur 16 Søylefragmenter og 17 trappetrinn opp til Mars Ultor-templets podium. Fragment av rosettetak i forgrunnen.

Figur 17 Hevet podium med fem trappetrinn i cellaen i Mars Ultor-templet.

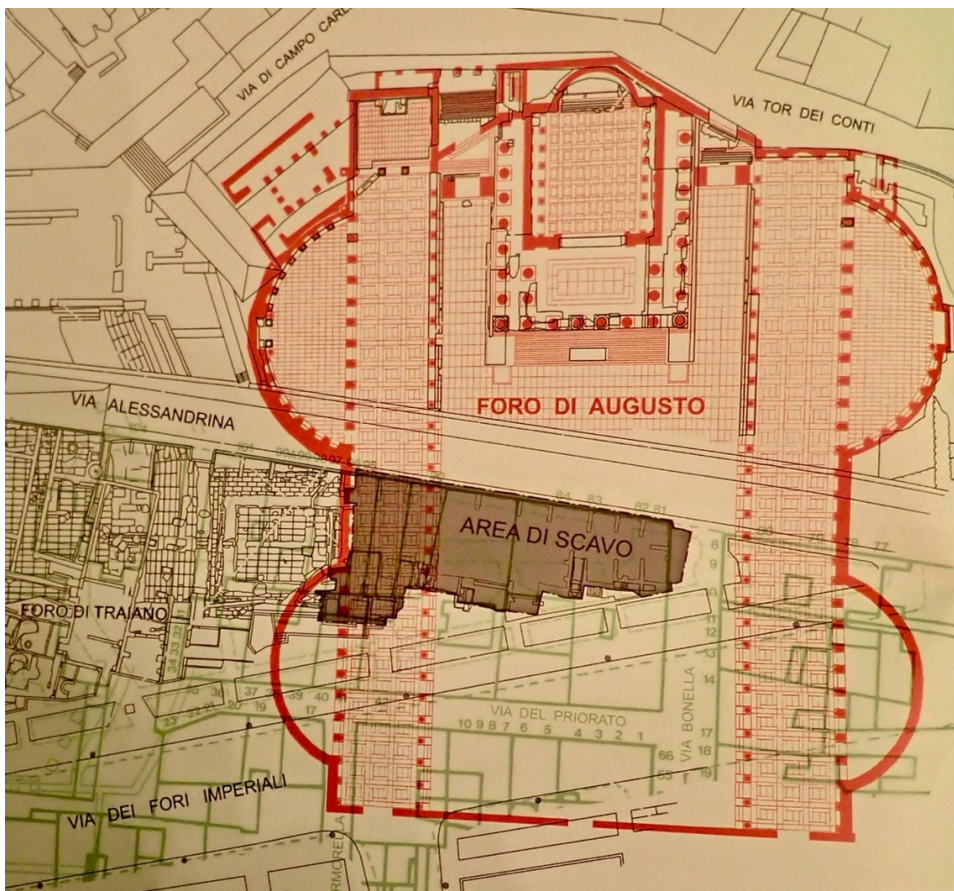

Figur 18 Søylefragmenter i lilla-hvit pavonazzetto ved inngangen til kolosshallen.

Figur 19 Kolosshallen: podium; rester etter pillastre i lilla-hvit pavonazzetto med korintiske kapitel i hvit Luna-marmor; dekorasjon med motiver preget av palmetter og lotusblomster; gulvlegging i giallo antico og pavonazzetto.

Figur 20 Augustus' forum. En rekonstruksjon av forumets opprinnelig utforming er markert i rødt over moderne bebyggelse. Det svarte feltet markerer utgravningsområdet under utgravningene i 2004-2006. Fra Meneghini 2009, fig. 78.

Figur 21 Mars Ultor-tempelet sett fra vest.

Figur 22 Sørlig porticus. Nisjer i portikkens ende. Til høyre er den østlige exedra, til venstre er Arco dei Pantani. Marmorgulvleggingen består rektangulære mønstre av to plater med rød-svart africano innenfor et indre bånd av rød-gul giallo antico, med et ytre bånd av blå-grå bardiglio som forbinder all rektanglene med hverandre.

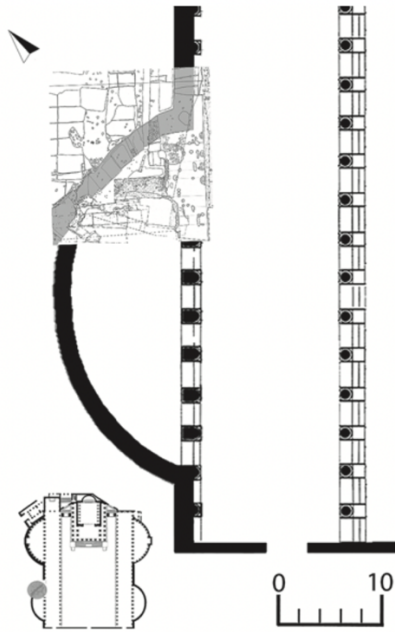

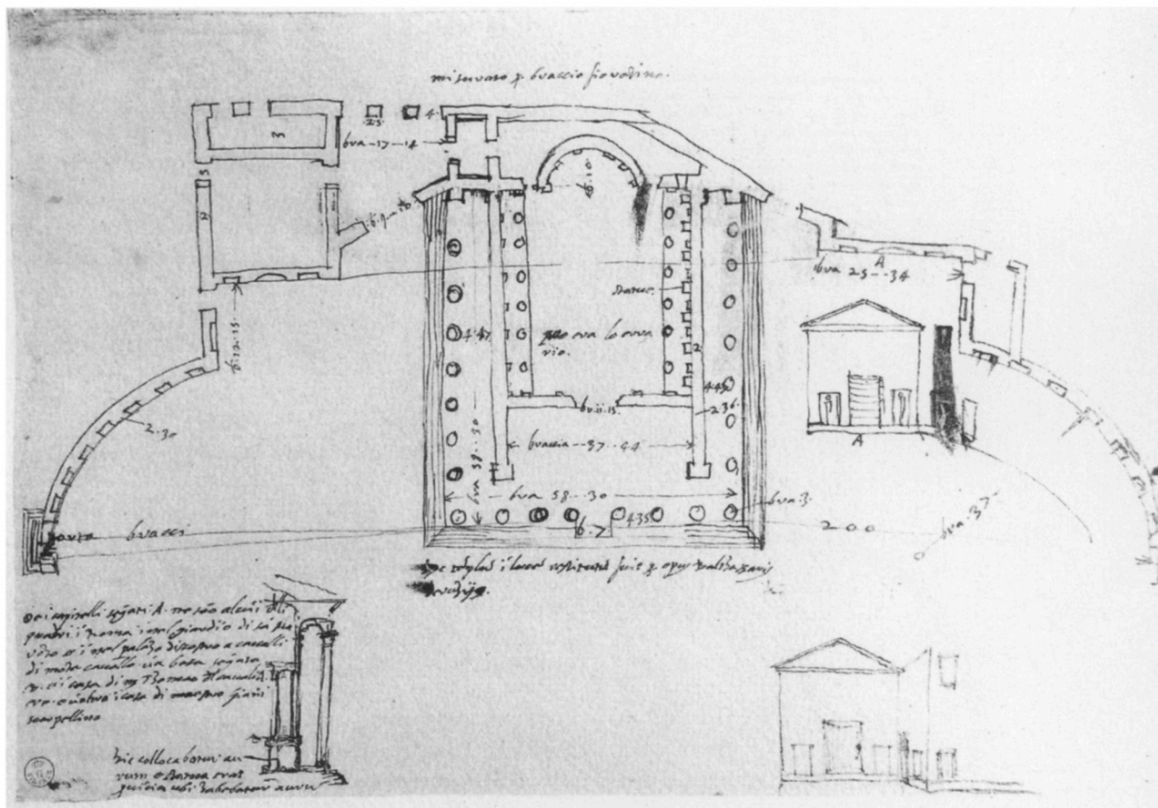
Figur 23 Forumplassen. Lite område foran Mars Ultor-templet.

Figur 24 Denarius av Augustus. Obvers: Augustus med laurbærkrans. Revers: quadriga med fire hester og aquila-felttegn. RIC P 110.

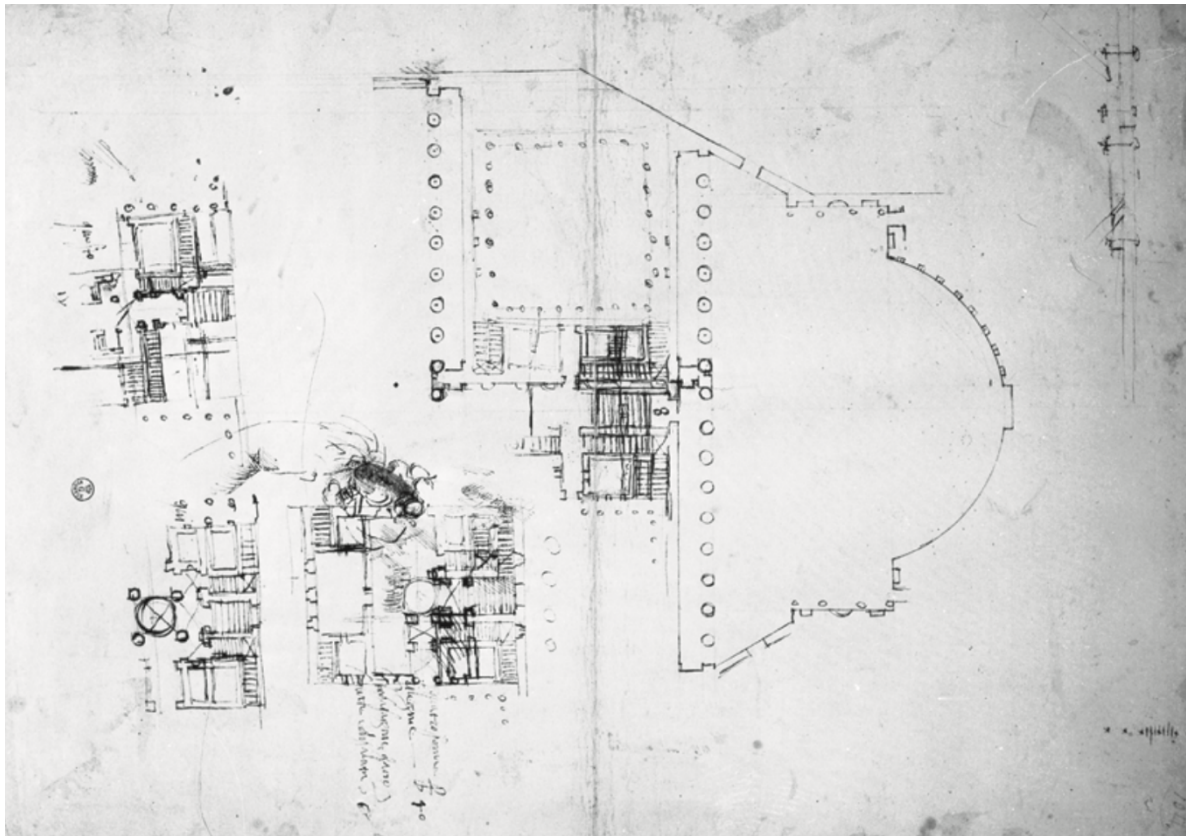

Figur 25 Rekonstruert plantegning av den sørlig exedra, med plassering på forumet, basert på funn gjort under utgravninger i 2004-2007. Illustrasjon av L. Braccalenti, fra Carnabuci og Braccalenti 2011, fig. 13.

Figur 26 Plantegning av Augustus' forum og Mars Ultor-templet av Sallustio Peruzzi. Fra Huppert 2008, fig. 9. (Firenze, Uffizi, Gabinetto Disegni e Stampe, UA 67r).

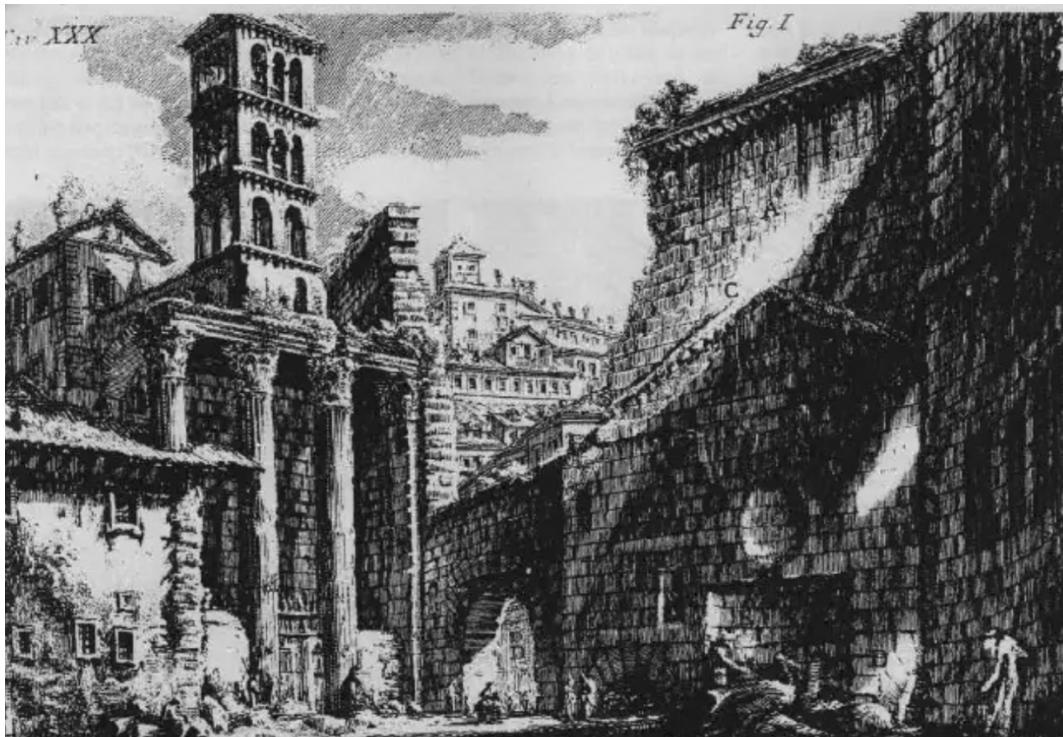

Figur 27 Plantegning av Augustus forum av Antonio da Sangallo den yngre. Mars Ultor-tempelet og den nordøstlige exedra. Fra Beccati 2014, fig. 5 (Firenze, Uffizi, Gabinetto segreti e stampe, UA 1283).

Figur 28 Plantegning av Roma av Pirro Ligorio. Augustus' forum i midten, med rundt Mars Ultor-tempel. Fra Beccati 2014, fig. 9.

Figur 29 Skisse av Giovanni Battista Piranesi med senere bygninger på Mars Ultor-templet. Fra *Abbondanza* 2015, fig. 17.

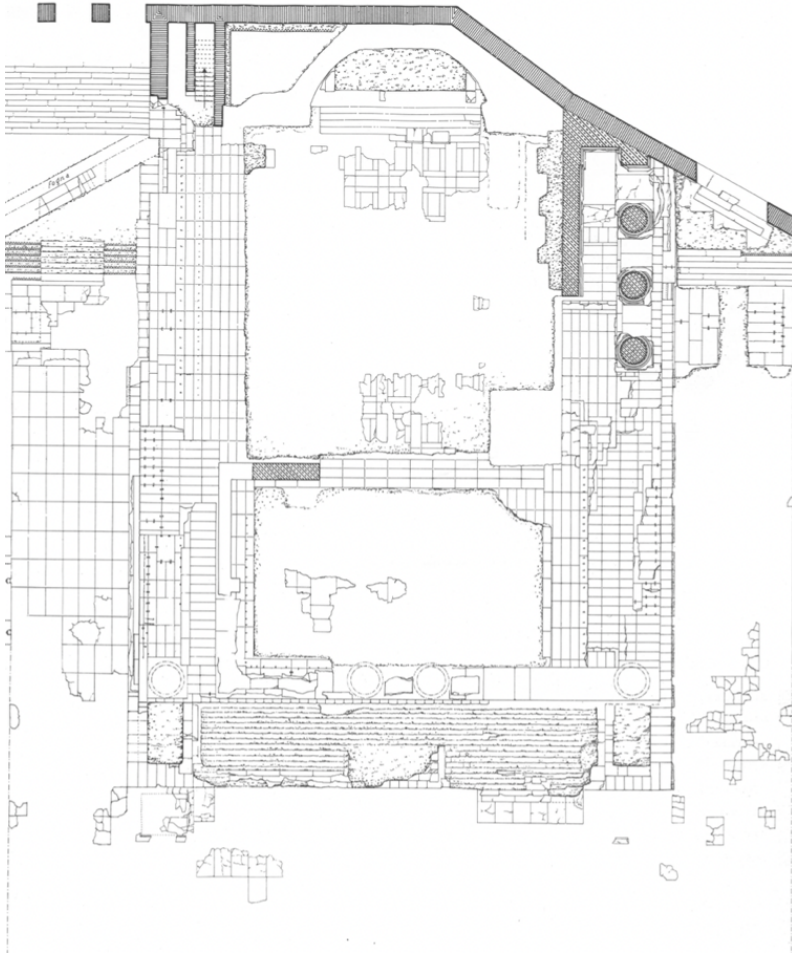

Figur 30 Augustus' forum 1925. Utgravning på podiet til Mars Ultor-templet. Fra *Ungaro* 2015, fig. 1.

Figur 33 Plantegning av Augustus' forum av Italo Gismoni fra 1930-1931. Fra Buzzetti, Virgili & Santi 1985, fig. 49b.

Figur 34 Modell av Augustus' forum av Italo Gismondi fra 1937. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2499.

Figur 35 Augustus' forum. Fundament for den vestlige exedraen funnet under utgravningene 2004-2007. Fra Carnabucci & Braccalenti 2011, fig. 14.

Figur 36 Augustus' forum, forumplassen. Åttetallsformede symboler i regulære linjer og ruter på steinblokk. Mulig overflate for spill, eventuelt terningspill. a) plassering foran templet; b) nærbilde.

Figur 37 Ara Pacis Augustae. Frise på vestveggen. Æneas avbildet med capite velato i det han utfører et offer. Museo dell'Ara Pacis

Figur 38 Karyatide i pentelisk marmor fra Erechtheion-templet på den athenske Akropolis. British Museum, inventarnr. 1816,0610.128.

Figur 39 Ara Pietatis Augustae. a) relieffets nåværende plassering i fasaden til Villa Medici; b) gipskopi utstilt på Museo dell'Ara Pacis. Guddommer på templets pediment fra venstre til høyre: representasjon av Palatiner-høyden; Romulus; Venus; Mars; Fortuna; Roma; representasjon av Tiberen.

Figur 40 Fragment av Forma Urbis som viser den østlige enden av Augustus' forum. Fra Meneghini 2006, fig. 3.

Figur 41 Augustus' forum, nordlige exedra. Arkitektoniske detaljer.

Figur 42 Augustus' forum, østlige exedra. Tre nisjer gjenstår i den øvre etasjen.

Figur 43 Mars Ultor-templet. Fragment av betongvegg dekket av hvit marmor som skiller cella fra pronaos på templets podium.

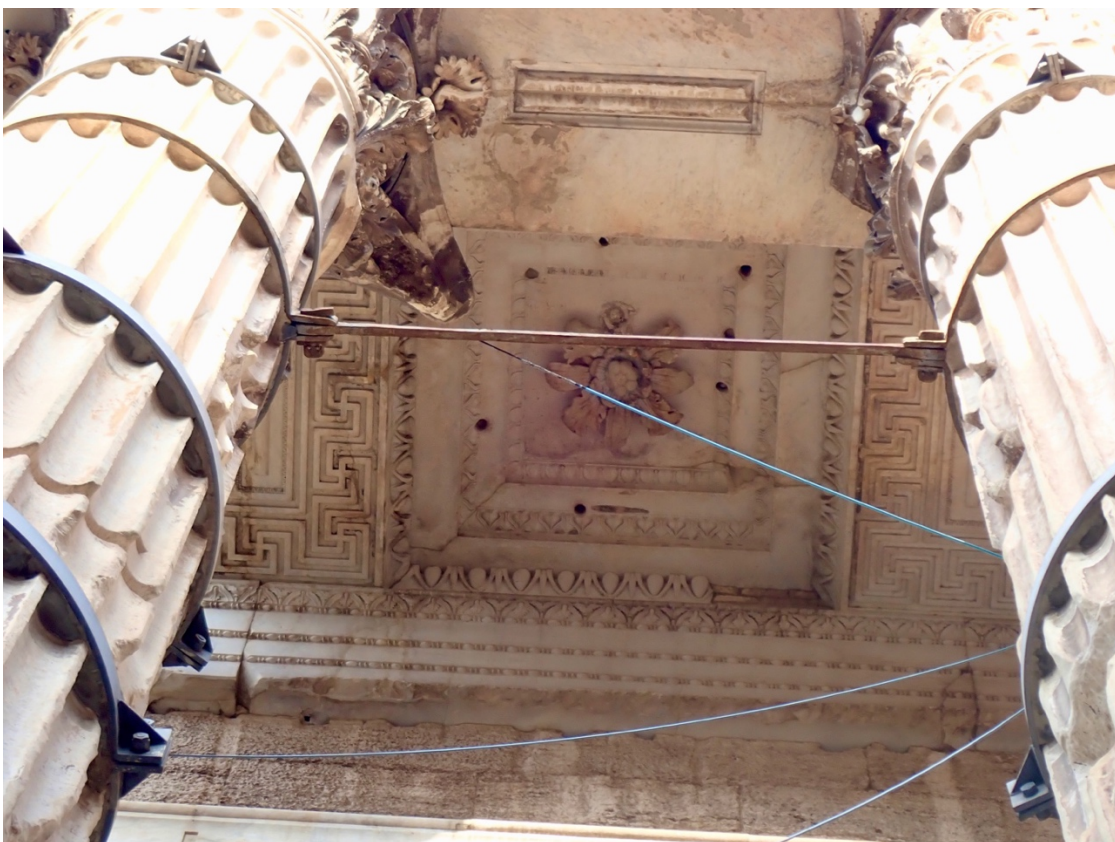

Figur 44 Mars Ultor-templet, cella. Gulvlegging i polykrom marmor :rektangulære plater av lilla-hvit pavonazzetto innrammet av bånd av rød-svart africano innenfor felt av pavonazzetto med en kvadratisk plate av gul-rød giallo antico i midten.

Figur 45 Mars Ultor-templet, rester av den eksterne søyleorden i korintisk stil.

Figur 46 Mars Ultor-templet, eksteriør. Kassettetak i form av utskårne ruter med rosetter i midten.

Figur 47 Kolosshallen, podium. Polykrom gulvlegging i rektangulære plater av giallo antico og pavonazetto.

Figur 48 Augustus' forum, nordlige portikk. Tre trappetrinn dekket av hvit marmor leder opp til portikken. Arkitektoniske elementer ute av kontekst.

Figur 49 Forumplassen, området mellom templet og den nordlige portikken. Gulvlegging i hvit Luna-marmor.

Figur 50 Rekonstruksjon av statuegruppen med Æneas, Anchises og Ascanius i den nordlige exedraen av Augustus' forum. Gipskopier av statuefragmenter fra Augustus-forumet i Augusta Emerita: Anchises' hode og arm (inventarnr. FA 2489); Æneas' hofte (inventarnr. FA 2490); Ascanius' kropp (inventarnr. FA 2488). Museo dei fori imperiali.

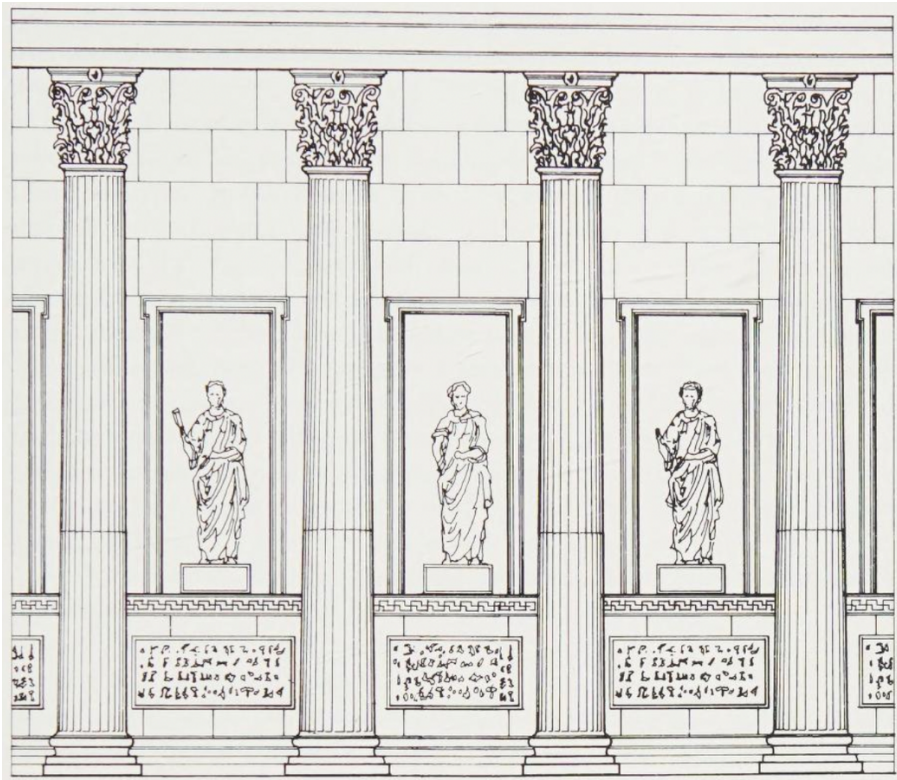

Figur 51 Gipskopi av marmorfragment av mannsstatue med kyrass fra Cordoba, identifisert som Romulus. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2492.

Figur 52 Akvarell-rekonstruksjon av den nordlige exedra på Augustus' forum. Statuer av Julii og konger av Alba Longa med tituli og elogia på hver sin side av den sentrale statuegruppen av Æneas, Anchises og Ascanius. Fra Ungaro 2007, fig. 215.

Figur 53 Rekonstruksjon av statuer av summi viri fra Augustus' forum, med elogia under. Fra Favro 1996, fig. 96.

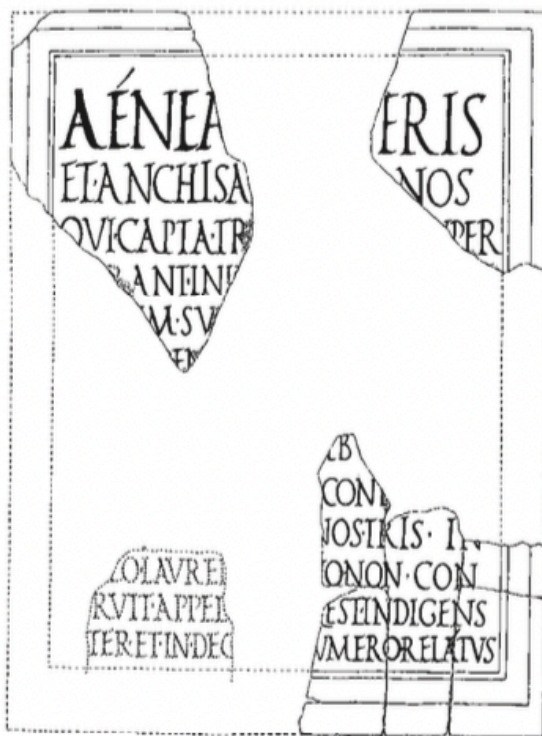

Figur 54 Statuefragment med inskripsjon til Drusus, sønn av Tiberius, funnet på Augustus' forum. Museo dei fori imperiali, inventarnr. 1195 a-e.

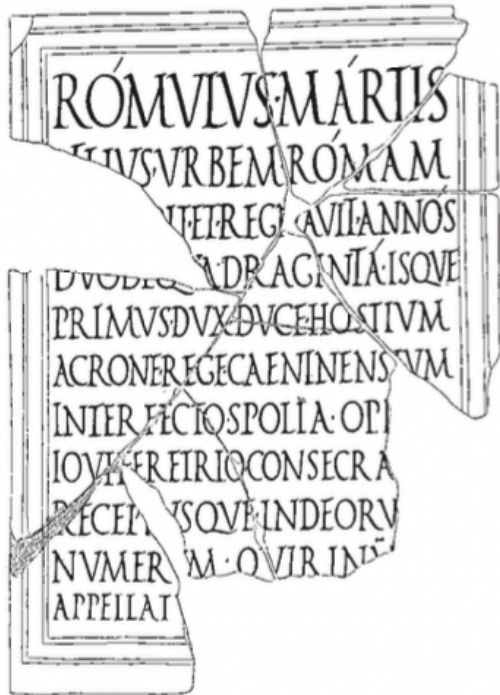

Figur 55 Fragment av statuebase med inskripsjon til Æneas funnet på Augustus' forum. Basert på sammenligning med inskripsjonen fra Eumachia-bygningen i Pompeii leste denne delen av inskripsjonen: Aen[e]a[s primus] / Latin[orum rex] / regnavi[it annos III]. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 1197.

Aénea[s, Ven]eris | et Anchisa[e f(i)lius), Troia]nos, | qui
 capta Tr[oi]a bello s]uper | [fue]rant in It[alia]m adduxit. |
 Bell]um suscepit -- --]en[-- --]bu[-- --] oppidum Lavi-
 nium] cond[idi]t | et ibi regnavit an]nos tris. In | [bel?]lo Lau-
 ren]ti subi]to non con | [pa]ruit appel[latus]q[ue] est Indigens |
 [pa]ter et in deo[rum n]umero relátus.

Figur 56 Elogium til Æneas fra Eumachia-bygningen i Pompeii. Fra Shaya 2013, fig. 9.

*Rómulus, Mártis [f]ilius, urbem Rómam [condi]dit et re-
gnavit annós duodequadrágintá isque primus dux duce hostium
Acrone, rege Caeninensium, interfecto spolia opi[ma] Iovi
Feretrío consecra[vit] receptusque in deoru[m] numerum
Quirinu[s] appellatu[s] est.*

Figur 57 *Elogium* til Romulus fra Eumachia-bygningen i Pompeii. Fra Shaya 2013, fig. 10.

Figur 58 Pompeii, Eumachiabygningen. Fasade med dekorasjon i augusteisk ikonografisk stil.

Figur 59 Terracotta-figurin fra Pompeii av motivet med Æneas, Ascanius og Anchises som flykter fra Troja. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 110338

Figur 60 Akvarell av veggmaleri fra fasaden til huset til Fabius Ululitremulus i Pompeii (IX.XIII.5). Æneas, Anchises og Ascanius som flykter fra Troja. Fra Spinazzola 1953, tav. XVII.

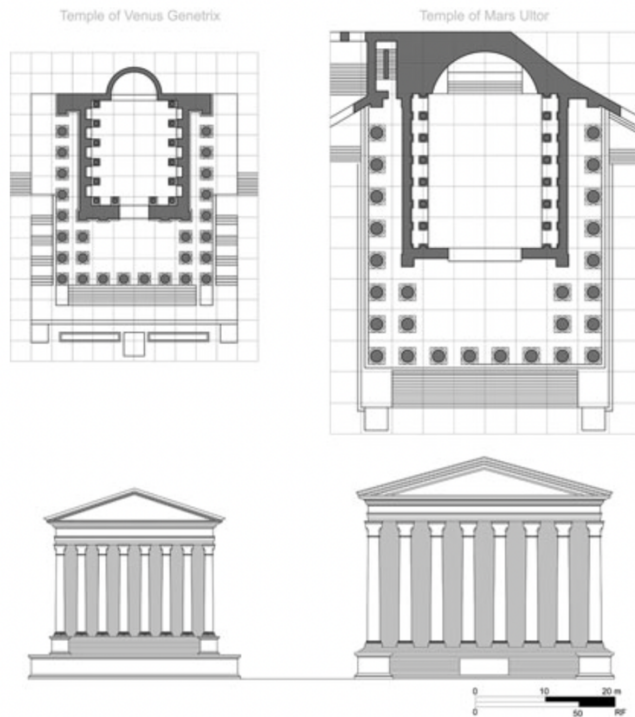

Figur 61 Akvarell av veggmaleri fra fasaden til huset til Fabius Ulitremulus i Pompeii (IX.XIII.5). Romulus som bærer spolia opima. Fra Spinazzola 1953, tav. XVII.

Figur 62 Karikatur av Æneas-gruppen fra Stabiae. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 9089.

Figur 63 Sammenligning av Mars Ultor-templet på Augustus' forum (rutenett på 15 romerske fot) og Venus Genetrix-templet på Caesars forum (rutenett på 10 romerske fot). Fra Fuchs 2021, fig. 7.

Figur 64 Skisse av cellaen i Mars Ultor-templet med kultstatuene av Mars og Venus. Fra Ungaro 2007, fig. 174.

Figur 65 Statuegruppe av Marcus Aurelius og Faustina avbildet som Mars (Ares Broghese-typen) og Venus (Capua-typen). Musei Capitolini, inventarnr. MC652.

Figur 66 Relieff fra Algiers som kan avbilde kultstatuegruppen i Mars Ultor-templet. Figurene blir ofte identifisert som Venus Genetrix, Mars Ultor, og en augusteisk prins eller Divus Julius. Fra Zanker 1968, fig. 47.

Figur 67 Kolosstatue av Mars (Ultor), muligens en kopi av kultstatuen i Mars Ultor-templet på Augustus' forum. Musei Capitolini, inventarnr. S 58.

Figur 68 Templet til Fortuna Augusta i Pompeii.

Figur 69 Fragment av høyre fot i forgylt bronse funnet på Augustus' forum. Trolig tilhører den en Nike. Museo dei fori imperiali, FA 1119.

Figur 70 Akvarell-rekonstruksjon av Mars Ultor-templet og Augustus' forum. Fra Ungaro 2007, fig. 144.

Figur 71 Akvarell-rekonstruksjon av kolosshallen med kolosstatuen av Genius Augusti. Fra Ungaro 2007, fig. 188.

Figur 72 Kolossportrett muligens av Augustus. Omfattende restaturering på 1700-tallet. Vatikanmuseene, Cortile della Pigna, inventarnr. 5137.

Figur 73 Skulpturfragmenter fra kolosstatuen på Augustus' forum i hvit parisk marmor: a) venstre bakhånd; b) venstre underarm, finger på høyre hånd. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 181b, FA 182a-d, FA 181a.

Figur 74 Statue av Augustus som pontifex maximus. Palazzo Massimo alle Terme, inventarnr. 56230

Figur 75 Bronse-figurin i stilen til Lares Augusti, med cornucopia og patera. Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, FR 2122.

Figur 76 Statue av Genius Augusti, kraftig restaurert. Vatikanmuseene, Museo Pio Clementino, inventarnr. 259

Figur 77 Statue av Genius Augusti med portrettlikheter til Lucius Caesar. Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, inventarnr. S157.

Figur 78 Fragment av statue av en stående kvinnelig figur i hvit marmor. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2578 a.

Figur 79 Rekonstruksjon av attikaetasjen i portikkene på Augustus' forum. Karyatider og skjold med gudehoder. Karyatiden er en gipskopi av karyatiden i Villa Corsini i Firenze. Resten er basert på marmorfragmenter fra Augustus' forum. Museo dei fori imperiali.

Figur 80 Erechtheion-templet på Akropolishøyden i Athen. Kopier av originale karyatider fra 400-tallet fvt.

Figur 81 Nedre del av føtter tilhørende en karyatide fra Augustus' forum. Inskripsjon med skulptørens nav, (Gaius Vibius Rufus) ses mellom føttene. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 3204a

Figur 82 Patera, offerskål, funnet på Augustus' forum. Trolig tilhørt en karyatide. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2510 a-b

Figur 83 Clipeus med hode av Jupiter-Ammon fra Augustus' forum. Museo dei fori imperiali, inventarnr. FA 2513

Figur 84 Clipeus med hode av Jupiter-Ammon fra Pompeii. Museo archeologico nazionale di Napoli, inventarnr. 109288.

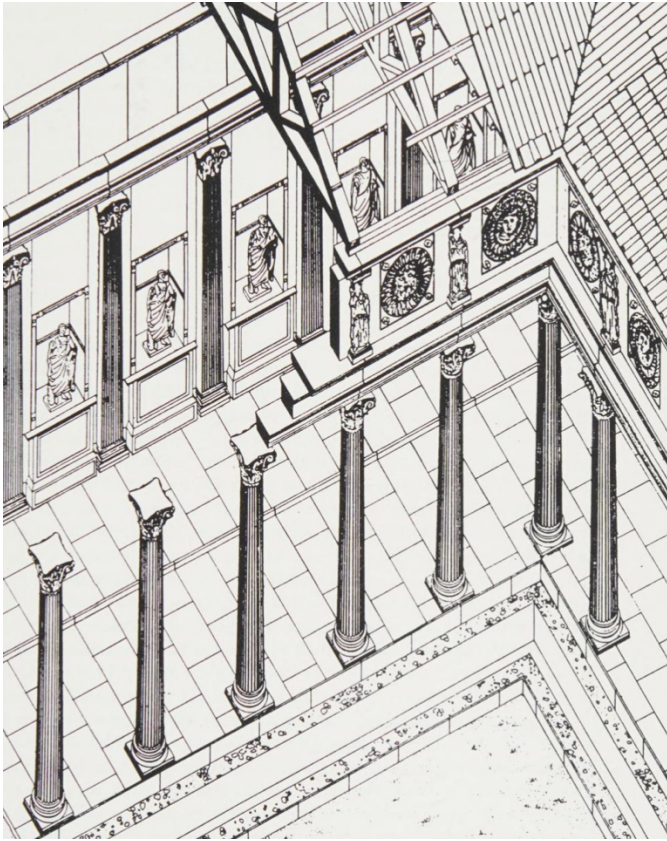

Figur 85 Ara Pacis Augustae, sørfrise. Ung gutt med torque rundt halsen. Museo dell'Ara Pacis.

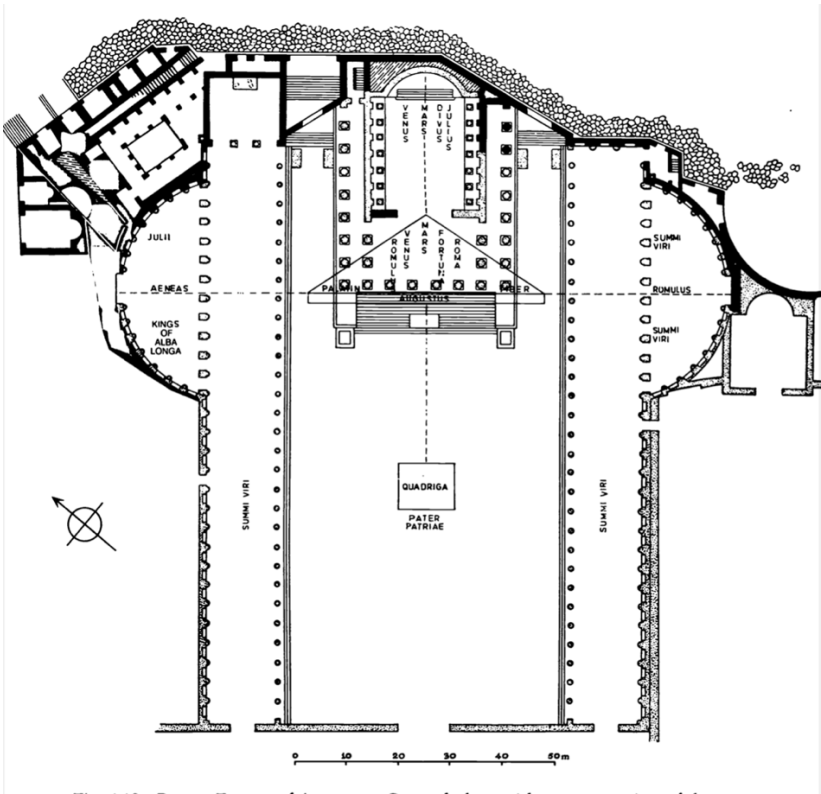

Figur 86 Rekomposisjon av attikkaetasjen fra portikkene på Augustus' forum i Casa dei cavalieri di Rodi. Karyatider på hver side av clipeus med Jupiter-Ammon. Ungaro 2007, fig. 202.

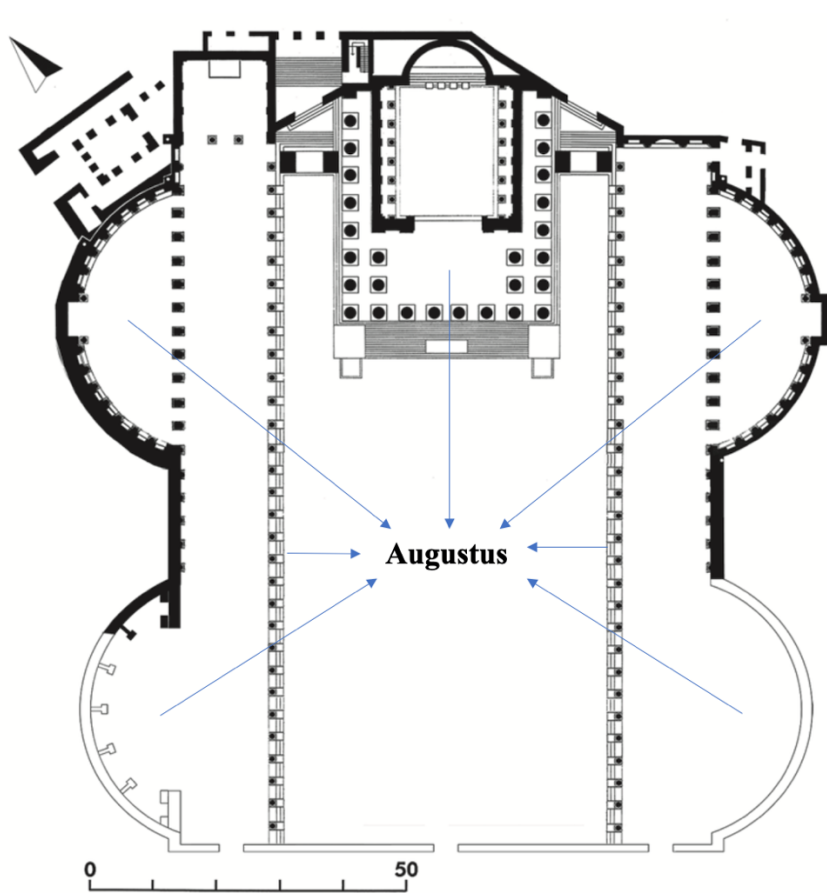

Figur 87 Rekonstruksjon av forumet i Augusta Emerita. Fra Favro 1996, fig. 99

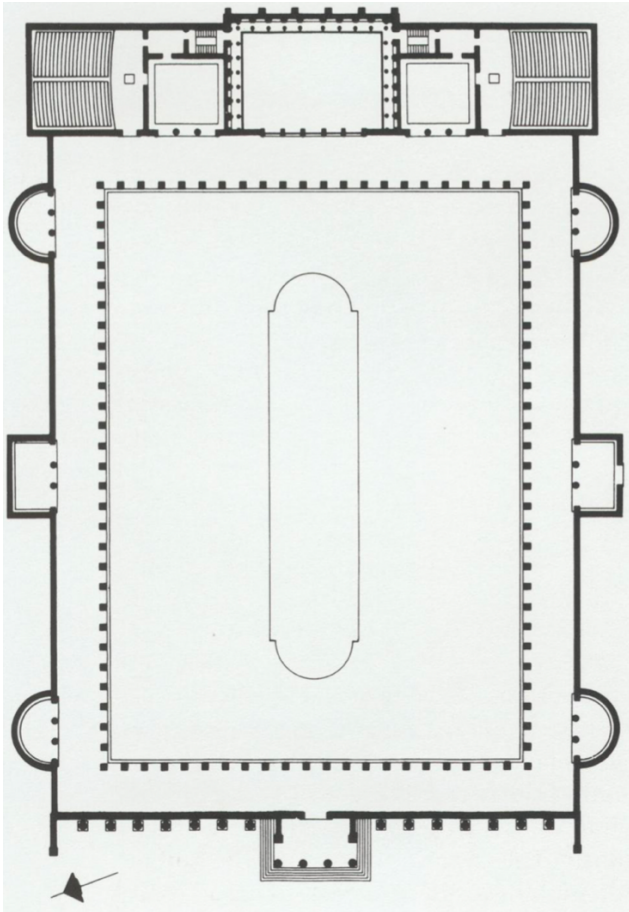
Figur 88 Augustus' forum. Plantegning. Fra Zanker 1968, falttafel 1

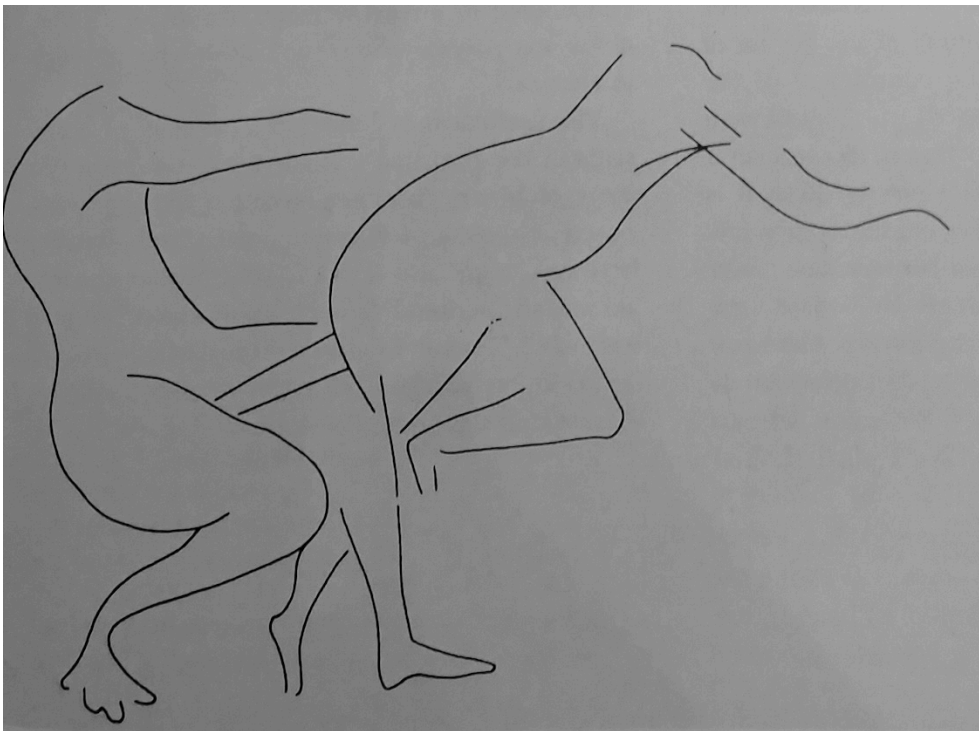
Figur 89 Augustus' forum. Plantegning. Utarbeidet etter Carnabucci & Braccalenti 2011, fig. 1.

Figur 90 Vogn, biga, fra Vatikanmuseene, med ikonografiske likheter til augusteisk kunst. Fra Strocka 2009, abb. 6.

Figur 91 Hadrians bibliotek i Athen. Fire exedrae, men mindre enn på Augustus' forum i Roma. Fra Boatwright 1997, fig. 5.

Figur 92 Tegning av en graffito fra en stylobat på en av søylene utenfor Mars Ultor-templet på Augustus' forum. Fra Kellum 1996, 179.

Bibliografi

Antikke tekster

Alle utgaver inneholder tekst både på originalspråk og oversettelse.

Augustus, *Res Gestae Divi Augusti*

Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti. Oversatt av F. W. Shipley (1924).
Loeb Classical Library 152, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cassius Dio, *Historia Romana*

Dio Cassius. *Roman History, Volume VI: Books 51-55*. Oversatt av E. Cary & H. B. Foster. (1917). Loeb Classical Library 83. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dio Cassius. *Roman History, Volume VII: Books 56-60*. Oversatt av E. Cary & H. B. Foster. (1924). Loeb Classical Library 175. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dio Cassius. *Roman History, Volume VIII: Books 61-70*. Oversatt av E. Cary & H. B. Foster. (1925). Loeb Classical Library 176. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero, *Epistulae*

Cicero. *Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*. Oversatt og redigert av D. R. Shackleton Bailey (2002).
Loeb Classical Library 462. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero, *De Republica*

Cicero. *On the Republic. On the Laws*. Oversatt av C. W. Keyes (1928). Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero, *In Catilinam*

Cicero X. *In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*. Oversatt av C. Macdonald (1976). Loeb Classical Library 324. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Curtius, *Historiae Alexandri*

Quintus Curtius. *History of Alexander, Volume I: Books 1-5*. Oversatt av J. C. Rolfe (1946). Loeb Classical Library 368. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Historia Augusta

Historia Augusta, Volume I. Oversatt av D. Magie. Redigert av D. Rohrbacher (2022).
Loeb Classical Library 139. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Historia Augusta, Volume II.* Oversatt av D. Magie, revidert av D. Rohrbacher (2022). Loeb Classical Library 140. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Horats, *Carmina*
 Horace. *Odes and Epodes.* Oversatt av N. Rudd (2002). Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Livius, *Ab Urbe Condita*
 Livy. *History of Rome, Volume V: Books 21-22.* Oversatt og redigert av B. O. Foster (1929). Loeb Classical Library 233. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lukian, *Zeuxis sive Antiochus*
 Lucian. *How to Write History. The Dipsads. Saturnalia. Herodotus or Aetion. Zeuxis or Antiochus. A Slip of the Tongue in Greeting. Apology for the "Salaried Posts in Great Houses." Harmonides. A Conversation with Hesiod. The Scythian or The Consul. Hermotimus or Concerning the Sects. To One Who Said "You're a Prometheus in Words." The Ship or The Wishes.* Oversatt av K. Kilburn (1959). Loeb Classical Library 430. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Macrobius, *Saturnalia*
 Macrobius. *Saturnalia, Volume 1: Books 1-2.* Oversatt og redigert av R. A. Kaster (2011). Loeb Classical Library 510. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Martial, *Epigrammata*
 Martial. *Epigrams, Volume II: Books 6-10.* Oversatt og redigert av D. R. Shackleton Bailey (1993). Loeb Classical Library 95. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ovid, *Fasti*
 Ovid. *Fasti.* Oversatt av J. G. Frazer, revidert av G. P. Goold (1931). Loeb Classical Library 253. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ovid, *Tristia*
 Ovid. *Tristia. Ex Ponto.* Oversatt av A. L. Wheeler, revidert av G. P. Goold (1924). Loeb Classical Library 151. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pausanias, *Graeciae descriptio*
 Pausanias. *Description of Greece, Volume IV: Books 8.22-10 (Arcadia, Boetia, Phocis and Ozolian Locri).* Oversatt av W. H. S. Jones (1935). Loeb Classical Library 297. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plinius den eldre, *Naturalis Historia*
 Pliny. *Natural History, Volume IX: Books 33-35.* Oversatt av H. Rackham (1952). Loeb Classical Library 394. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pliny. *Natural History, Volume X: Books 36-37*. Oversatt av D. E. Eichholz (1962). Loeb Classical Library 419. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Plutark, *Moralia, De sera numinis vindicta*

Plutarch. *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*. Oversatt av P. H. De Lacy og B. Einarson (1959). Loeb Classical Library 405. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Plutark, *Vitae Parallelae, Alexander*

Plutarch. *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*. Oversatt av B. Perrin (1919). Loeb Classical Library 99. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Strabon, *Geographica*

Strabo. *Geography, Volume II: Books 3-5*. Oversatt av H. L. Jones (1923). Loeb Classical Library 50. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sveton, *De vita Caesarum*

Suetonius. *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. Oversatt av J. C. Rolfe (1914). Loeb Classical Library 31. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Suetonius. *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*. Oversatt av J. C. Rolfe (1914). Loeb Classical Library 38. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tacitus, *Annales*

Tacitus. *Histories: Books 4-5. Annals: Books 1-3*. Oversatt av C. H. Moore & J. Jackson (1931). Loeb Classical Library 249. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tacitus. *Annals: Books 4-6, 11-12*. Oversatt av J. Jackson (1937). Loeb Classical Library 312. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Varro, *De lingua latina*

Varro. *On the Latin Language, volume I: Books 5-7*. Oversatt av R. G. Kent (1938). Loeb Classical Library 333. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.

Velleius Paterculus, *Historia Romana*

Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti. Oversatt av F. W. Shipley (1924).
Loeb Classical Library 152, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vergil, *Aeneis*

Virgil. *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. Oversatt av H. R. Fairclough, revidert
av G. P. Goold (1916). Loeb Classical Library 63. Cambridge, MA: Harvard University
Press.

Virgil. *Aeneid: Books 7-12. Appendix Vergiliana*. Oversatt av H. R. Fairclough, revidert
av G. P. Goold (1918). Loeb Classical Library 64. Cambridge, MA: Harvard University
Press.

Vitruvius, *De Architectura*

Vitruvius. *On Architecture, Volume I: Books 1-5*. Oversatt av F. Granger (1931). Loeb
Classical Library 251. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Litteraturliste

Abbondanza, L. (2015). 'La Casa dei Cavalieri di Rodi: Storia dell'edificio'. *Bullettino Della
Commissione Archeologica Comunale Di Roma*, 116, s. 109-132.

Arendt, H. (1961) *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. New York:
The Viking Press.

Assman, J. (2008). 'Communicative and Cultural Memory'. I: A. Erll & A. Nünning (red.),
Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. Berlin: De
Gruyter, s. 109-118.

Bauer, H. (1985). 'Ricerche sul muro perimetrale e sul portico del Foro di Augusto.' I: A. M.
Bietti Sestieri et al. (red.), "Roma: Archeologia nel centro", *Lavori e studi di archeologia 6
(pubblicata dalla soprintendenza archeologica di Roma)*. Roma: De Luca Editore, s. 229-240

Bauer, H. (1987). 'Nuove ricerche sul Foro di Augusto'. *L'Urbs: espace urbain et histoire (Ier
siècle av. J.-C. – Ier siècle ap. J.-C.)*, Actes du colloque international organisé par le Centre

national de la recherche scientifique et l'Ecole française de Rome (Rome, 8-12 mai 1985).
Roma: Ecole française de Rome, s. 763-70.

Beard, M., North, J. og Price, S. (1998) *Religions of Rome, Volume I: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Becatti, G. (2014). 'L'identificazione del tempio di Marte Ultore nel XVI secolo: Dall'Incendio di Borgo' di Raffaello a Palladio.' *Bollettino d'arte*, serie VII (21), s. 23-38.

Beck, D. (2022). 'Use, Aesthetics and Semantics of Coloured Marble Columns in the Western Mediterranean during the Late Republic and Early Roman Empire.' I: A. Haug, Hielscher, A og M. T. Lauritsen (red.), *Materiality in Roman Art and Architecture*. Berlin/Boston: De Gruyter, s. 95-112.

Beckmann, M. (2016). 'Trajan's Column and Mars Ultor.' *The Journal of Roman Studies* 106, s. 124-146.

Beetham, D. (1991a). *The legitimation of power*. London: Macmillan.

Beetham, D. (1991b). 'Max Weber and the Legitimacy of the Modern State'. *Analyse & Kritik* 13, s. 34-45.

Benjamin, W. (2014). 'Om historiebegrepet'. Overs. Robert Bjørnøy Norseng. I: A. Linneberg (red.), *Walter Benjamin: skrifter i utvalg I*. Oslo: Vidarforlaget 2014, s. 179-190.

Bensch, M. J. (2020). 'Æneas, Romulus, and the Memory Site of the Forum Augustum in Rome'. I: C. Horn, G. Wollentz, G. Di Maida, & A. Haug (red.), *Places of Memory: Spatialised Practices of Remembrance from Prehistory to Today*. Oxford: Archaeopress, s. 36-45

Boatwright, M. T. (1997). 'The Traianeum in Italica (Spain) and the Library of Hadrian in Athens.' *Studies in the History of Art* 49(1), s. 92-217.

Bosworth, B. (1999). 'Augustus, the Res Gestae and Hellenistic Theories of Apotheosis'. *The Journal of Roman Studies*, 89, s. 1-18.

Bova, S. (2015). 'Marco Barbo e la Casa dei Cavalieri di Rodi. Profilo di una committenza dai documenti'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma*, 116, s. 221–232.

Buzzetti, C., Virgili, P., & Santi, M. N. (1985). 'Regione VIII'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma*, 90(2), s. 341–363.

Carnabuci, E. (2006). 'La nuova forma del foro di Augusto: Considerazioni sulle destinazioni d'uso degli emicicli'. I: Meneghini, R. & Santangeli Valenziani, R. (red.), *Forma Urbis Romae: Nuovi frammenti di piante marmoree dallo scavo dei For Imperiali*. Roma: L'Erma di Bretschneider, s. 173-196.

Carnabuci, E. & Braccalenti, L. (2011). 'Nuove ipotesi per una rilettura del settore meridionale del Foro di Augusto'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma*, 112, s. 35-66.

Casari, P. (1998). 'Sui Clipei del Foro di Augusto'. *Archeologia Classica*, 50, s. 391–407.

Claridge, A. (1998). *Rome: An Oxford Archaeological Guide*. Oxford: Oxford University Press.

Clarke, D. L. (1977). 'Spatial Information in Archaeology'. I: D. L. Clarke (red.), *Spatial Archaeology*. New York: Academic Press, s. 1-32.

Coarelli, F. (1985). *Il Foro Romano: Periodo Repubblicano e augusteo*. Roma: Quasar.

Coarelli, F. (2007) *Rome and Environs. An Archaeological Guide*. Trans. J. J. Clauss og D. P. Harmon. Los Angeles: University of California Press.

Cole, S. (2006) Cicero, Ennius, and the Concept of Apotheosis at Rome. *Arethusa*, 39(3), s. 531-548.

Colini, A. M. & Paroli, L. (1978). 'Il foro di Augusto in Roma: risultati delle ricerche del CNR (1974-1976)'. *Quaderni de la ricerca scientifica*, 100, s. 443-476.

Collins-Elliott, S. A. (2014). 'Social Memory and Identity in the Central Apennines under Augustus'. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 63(2), s. 194–213.

Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.

Connolly, W. E. (1984). 'The Dilemma of Legitimacy'. I: W. E. Connolly (red.), *Legitimacy and the State*. New York: New York University Press, s. 222-249.

Cooley, A. E. (2019) 'The *Res Gestae* in its provincial contexts'. *Lampas* 52(3), s. 262-275.

Cordischi, L. (1985). 'Sul problema dell'*Ara Pietatis Augustae* e dei rilievi ad essa attribuiti.' *Archeologia Classica*, 37, 238-265.

Cousins, E. H. (2016) 'An Imperial Image: The Bath Gorgon in Context'. *Britannia*, 47, s. 99-118.

Crang, M. & Thrift, N. (2000). 'Introduction'. I: M. Crang & N. Thrift (red.), *Thinking Space*. London: Routledge, s. 1-30.

Delfino, A. 'Le preesistenze del foro di Augusto'. I: R. Meneghini & R. Santangeli Valenziani (red.), *Scavi dei fori imperiali: Il foro di Augusto: l'area Centrale*. Roma: L'erma di Bretschneider, s. 11-31.

De Angelis, F. (2021). 'Decoration and Attention in the Forum of Augustus: The Agency of Ancient Imagery Between Ritual and Routine'. I: A. Haug & M. Lauritsen (red.), *Principles of Decoration in the Roman World*. Berlin, Boston: De Gruyter, s. 15-32.

de la Barrera, J. L. (2000). *La decoración arquitectónica de los foros de Augusta Emerita*. Roma: l'Erma di Bretschneider.

Droge, A. J. (2011). 'Finding his niche: on the "Autoapotheosis" of Augustus'. *Memoirs of the American Academy in Rome* 56/57, s. 85–112.

Drudi, E. (2018). *The Golden Age and Roman Imperial Autocracy: The Power of Myth-Making in Creating Political Consensus*. [Doktorgradsavhandling]. University of Notre Dame.

Eagleton, T. (1991) *Ideology: An introduction*. London: Verso

Edmondson, J. (2016). 'Monuments of Empire in Rome and Spain and Beyond: Augusta Emerita (Mérida), the "Spanish Rome"'. I: J. M. D. Pohl & Lyons, C. L. (red.), *Altera Roma. Art and Empire from Mérida to Mexico*. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology Press, s. 69-107.

Ensoli, S. (1997). 'Clipei figurati deri fori di età imperial a Roma e nelle province occidentali. Da sigla apotropaica a simbolo di divinizzazione imperial', I: J. Arce, S. Ensoli, E. La Rocca (red.), *Hispania romana: da terra di conquista a provincia dell'Impero*. Milano: Electa, s. 161–169.

Erl, A. (2008). 'Cultural Memory Studies: An Introduction'. I: A. Erl & A. Nünning (red.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: De Gruyter, s. 1-15.

Farr, J. Marra, F. & Terrenato, N. (2015). 'Geochemical identification criteria for "peperino" stones employed in ancient Roman buildings: A Lapis Gabinus case study'. *Journal of Archaeological Science: Reports* 3, s. 41-52.

Favro, D. (1992). "'Pater urbis": Augustus as City Father of Rome'. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 51(1), s. 61–84.

Favro, D. (1996) *The Urban Image of Augustan Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

Favro, D. (2005). 'Making Rome a World City'. I: K. Galinsky (red.), *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 234-263.

Favro, D. (2021). 'Building-in Time: The complicated Lives of Roman Civic Structures in Asia Minor'. *Seleucia XI*, s. 11-32.

Filippi, D. (2022). 'Introduction'. I: D. Filippi (red.), *Rethinking the Roman City. The Spatial Turn and the Archaeology of Roman Italy*. New York: Routledge, s. 1-14.

Filippi, F. (2007) 'Le versioni della pianta dei fori imperiali. Breve nota archivistica'.

Finley, M. I. (1982). 'Authority and Legitimacy in the Classical City-State'. *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske meddelelser* 50(3), s. 1-23.

Fiorini, G. (1951). *La Casa dei Cavalieri di Rodi al Foro di Augusto*. Roma: Libreria dello stato

Flohr, M. (2021). 'From urban space to urban history—an introduction'. I: M. Flohr (red.), *Urban Space and Urban History in the Roman World*. London: Routledge, s. 1-16.

Foucault, M. (1986). 'Of Other Spaces'. Overs. J. Miskowiec. *Diacritics*, 16(1), s. 22–27.

Fuchs, W. (2021). 'New evidence for the design and urban integration of the Forum of Caesar, Forum of Augustus, Curia Julia, and Chalcidicum'. *Journal of Roman Archaeology*, s. 1-41.

Galinsky, K. (2005). 'Introduction'. I: K. Galinsky (red.), *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-12.

Ganzert, J. (1985). 'Der Mars-Ulter-Tempel auf dem Augustus-forum in Rom', *Römische Mitteilungen* 92, s. 201-219.

Ganzert, J. og Kockel, V. (1988) 'Augustusforum und Mars Ulter-Tempel'. I: W.-D. Heilmeyer, E. La Rocca, H. G. Martin (red.), *Kaiser Augustus und die verlorene Republik. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin 7.Juni-14.August 1988*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern., s. 149-200.

Ganzert, J. (1996). *Die Mars-Ulter-Tempel auf dem Augustusforum in Rom*. Mainz: Philipp von Zabern.

Geertz, C. (1996). 'Afterword', I: S. Feld og K. H. Basso (red.), *Senses of Place*. Santa Fe: School for Advanced Research Press, s. 259–62.

Gell, A. (1998). *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Geiger, J. (2008). *The First Hall of Fame. A Study of the States in the Forum of Augustus*. Leiden/Boston: Brill.

Gilley, B. (2006). 'The meaning and measure of state legitimacy: Results for 72 countries'. *European Journal of Political Research* 45, s. 499–525.

Gillings, M., Hacigüzeller, P. og Lock, G. (2020). 'Archaeology and Spatial Analysis'. I: M. Gillings, P. Hacigüzeller og G. Lock (red.), *Archaeological spatial analysis: A methodological guide*. New York: Routledge, s. 1-16.

Giuliani, C. F. (2007) 'La pianta dei fori imperiali'. I: F. Filippi, F. (red.), *Ricostruire l'Antico prima del virtuale: Italo Gismondi. Un architetto per l'archeologia (1887-1974)*. Roma: Quasar., 75-78.

Goldbeck, V. (2015). *Fora Augusta. Das Augustusforum und seine Rezeption im Westen des Imperium Romanum*. Regensburg: Schnell & Steiner.

Grebe, S. (2004). 'Augustus' Divine Authority and Vergil's "Aeneid.'" *Vergilius*, 50, s. 35–62.

Győri, V. (2015) 'The Mars Ultor Coins of c. 19-16 BC. *In Gremium*, 9, s. 7-30.

Güven, S. (1998) 'Displaying the Res Gestae of Augustus: A Monument of Imperial Image for All'. *Journal of the Society of Architectural Historians* 57(1), s. 30-45.

Habermas, J. (1976). 'Legitimationsprobleme im modernen Staat'. I: Kielmansegg, P. (red.), *Legitimationsprobleme politischer systeme: Tagung der Deutschen Vereinigung für Politische Wissenschaft in Duisburg, Herbst, 1975. (Politische Vierteljahresschrift: Sonderheft, 7, 1976)*. Opladen: Westdeutscher Verlag, s. 39–60.

- Habinek, T. & Schiesaro, A. (1997). *The Roman Cultural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halbwachs, M. (1976). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris-La Haye: Mouton.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. Overs. F. J. Ditter Jr. og V. Y. Ditter. New York: Harper & Row Publishers.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Overs. L. A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
- Hannah, R. (1997). 'The Temple of Mars Ultor and 12 May.' *MDAI(R)* 104, s. 527–536.
- Hannah, R. (1998). 'Games for Mars and the Temples of Mars Ultor.' *Klio* 80, s. 422–433.
- Hannestad, N. (1988). *Roman Art and Imperial Policy (Jutland Archaeological Society Publications, Vol XIX)*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Haselberger, L., Romano, D. G., Dumser, E. A. (red.) (2002). 'Mapping Augustan Rome'. *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series* (50), <https://www.digitalaugustanrome.org>
- Hasenmueller, C. (1978). 'Panofsky, Iconography, and Semiotics.' *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 36(3), s. 289–301.
- Hobsbawn, E. J., & Ranger, T. O. (red.) (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. & Orton, C. (1976). *Spatial Analysis in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holly, M. A. (1993). 'Unwriting Iconology'. I: B. Cassidy (red.), *Iconography at the Crossroads*. Princeton: Princeton University Press, s. 17–25.

Huppert, A. C. (2008). 'Mapping Ancient Rome in Bufalini's Plan and in Sixteenth-Century Drawings'. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 53, s. 79–98.

Hölkeskamp, K.-J. (2005). 'Images of Power: Memory, Myth and Monuments in the Roman Republic'. Anmeldelse av P. J. Holliday, 'The origins of Roman historical commemoration in the visual arts' (Cambridge 2002). *Scripta Classica Israelica* 24, s. 249–271.

Hölscher, T. (2004). *The Languages of Images in Roman Art*. Overs. A. Snodgrass og A. Künzl-Snodgrass. Cambridge: Cambridge University Press.

Hölscher, T. (2007). 'Fromme Frauen um Augustus. Konvergenzen und Divergenzen zwischen Bilderwelt und Lebenswelt'. I: F. og T. Hölscher (red.), *Römische Bilderwelten. Von der Wirklichkeit zum Bild und zurück. Kolloquium der Gerda Henkel Stiftung am Deutschen Archäologischen Institut Rom 15.-17.3.2004. Archäologie und geschichte*, vol. 12, Heidelberg: Verlag Archäologie und geschichte, s. 111-131.

Hölscher, T. (2015). 'Semiotics to Agency'. I: Marconi, C. (red.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford: Oxford University Press, s. 662-686.

Hölscher, T. (2018) *Visual Power in Ancient Greece and Rome: Between Art and Social Reality*. Oakland: University of California Press.

Isler-Kerényi, C. (2015). 'Iconographical and Iconological Approaches'. I: C. Marconi (red.), *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford: Oxford University Press, s. 557-578.

Jackson, M. & Marra, F. (2006). 'Roman Stone Masonry: Volcanic Foundations of the Ancient City.' *American Journal of Archaeology*, 110(3), s. 403-436.

Jacobsen, J. K. *et al.* (2021). Practicing Urban Archaeology in a Modern City: 'The Alessandrino Quarter of Rome'. *Journal of Field Archaeology*, 46 (1), s. 36-51.

Jaeger, M. (2009). *Livy's Written Rome*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Jones, A. E. (2005). 'An Altar Imagined. A Historical Survey of the Construction and Deconstruction of the *Ara Pietatis Augustae*.' *Ricerche di storia dell'arte* 3/2005, s. 5-12.

Johnson, J. R. (1978). 'The Authenticity and Validity of Antony's Will'. *L'Antiquité Classique*, 47(2), s. 494–503.

Kellum, B. (1996) 'The Phallus as Signifier: The Forum of Augustus and Rituals of Masculinity'. I: N. B. Kampen (red.), *Sexuality in Ancient Art*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 170-183.

Kleiner, D. E. E. (1992) *Roman Sculpture*. New Haven: Yale University Press.

Kockel, V. (1985). 'Ricerche al tempio di Marte Ultore.' I: A. M. Bietti Sestieri et al. (red.), "Roma: Archeologia nel centro", *Lavori e studi di archeologia* 6 (pubblicata dalla soprintendenza archeologica di Roma). Roma: De Luca Editore, s. 241-244.

Kockel, V. (1995) 'Forum Augustum.' I: Steinby, E. M. (red.), *Lexicon topographicum urbis Romae, vol. 2*. Roma: Quasar, s. 289-295.

Lanciani, R. (1889). 'Il Foro di Augusto.' *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma* 17, s. 26-34.

La Rocca, E. (1995). 'Il programma figurativo del Foro d'Augusto'. I.: E. La Rocca, L. Ungaro og R. Meneghini (red.), *I luoghi del consenso imperiale: Il Foro di Augusto, il Foro di Traiano*. Roma: Progetti Museali, s. 74–87.

La Rocca (2001). 'La nuova immagine dei fori Imperiali. Appunti in margine agli scavi'. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, 108, s. 171–213.

La Rocca, E. (2010). 'Premessa.' I: R. Meneghini & R. Santangeli Valenziani (red.), *Scavi dei fori imperiali: Il foro di Augusto: l'area Centrale*. Roma: L'erma di Bretschneider, s. 1-2.

La Rocca, E. (2011). 'Dal culto di Ottaviano all'apoteosi di Augusto'. I G. Urso (red.), *Dicere laudes: Elogio, comunicazione, creazione del consenso. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 23-25 settembre 2010*. Pisa: Edizioni ETS, s. 179-204

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Overs. D. Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell.

Lesure, R. G. (2005). 'Linking Theory and Evidence in an Archaeology of Human Agency: Iconography, Style, and Theories of Embodiment.' *Journal of Archaeological Method and Theory*, 12(3), s. 237–255.

Lipps, J. (2011). *Die Basilica Aemilia am Forum Romanum. Der kaiserzeitliche Bau und seine Ornamentik*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Lipps, J. (2022) 'Das neue Stadtbild Roms'. I: A. Haug og A. Hoffmann (red.), *Die neuen Bilder des Augustus: Macht und Medien im antiken Rom*. München: Hirmer Verlag, s. 84-97.

Lorenz, K. (2016). *Ancient Mythological Images and Their Interpretation. An Introduction to Iconology, Semiotics, and Image Studies in Classical Art History*. Cambridge: Cambridge University Press.

MacDonald, W. (1986) *The Architecture of the Roman Empire. Volume 2: An Urban Appraisal*. New Haven: Yale University Press.

Marcello, F. (2011) 'Mussolini and the idealisation of Empire: the Augustan Exhibition of Romanità.' *Modern Italy* 16(3), s. 223–247.

Maxfield, V. A. (1981). *The Military Decorations of the Roman Army*. London: Batsford.

McGlew, J. F. (1986). 'Revolution and Freedom in Theodor Mommsen's "Römische Geschichte."' *Phoenix*, 40(4), s. 424–445.

Meneghini, R. (2009). *I fori imperiali e i mercati di Traiano: Storia e descrizione dei monumenti alla luce degli studi e degli scavi recenti*. Roma: Libreria dello stato.

Meneghini, R. (2017). 'Roma. Fori imperiali. "I pantani": le origini e il riscontro archeologico di un celebre toponimo medievale.' *Archeologia Medievale* XLIV, s. 285-292.

Meneghini, R. og Santangeli Valenzani, R. (2007). *I fori imperiali: Gli scavi del Comune di Roma (1991-2007)*. Roma: Viviani.

Meneghini, R. og Santangeli Valenzani, R. (red.) (2010). *Scavi dei Fori Imperiali. Foro di Augusto: L'area centrale*. Roma: l'Erma di Bretschneider.

Menichetti, M. (1986). 'La testa colossale della Pigna, il colossus divi Augusti e l'«imitatio Alexandri» in età giulio-claudia'. *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, tome 98, n°2, s. 565-593.

Mitchell, W. J. T. (1986). *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: University of Chicago Press.

Mixter, D. W. & Henry, E. R. (2017). 'Introduction to Webs of Memory, Frames of Power: Collective Remembering in the Archaeological Record'. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 24, s. 1-9.

Nasrallah, L. S. (2012). 'Spatial Perspectives. Space and Archaeology in Roman Philippi'. I: J. A. Marchal (red.), *Studying Paul's Letters: Contemporary Perspectives and Methods*. Minneapolis: Augsburg Fortress Publishers, s. 53-74.

Nelis, J. (2007). 'Constructing Fascist Identity: Benito Mussolini and the Myth of "Romanità."' *The Classical World*, 100(4), s. 391-415.

Nicolet, C. (1991). *Space, Geography and Politics in the Early Empire*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Orlin, E. (2007). 'Augustan Religion and the Reshaping of Roman Memory'. *Arethusa* 40 (1), s. 73-92.

Packer, J. (1997) 'Report from Rome: The Imperial Fora, a Retrospective'. *American Journal of Archaeology*, 101(2), s. 307-330.

Panofsky, E. (1939) *Studies in Iconology. Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. Oxford: Westview Press.

Panofsky, E. (1955) *Meaning in the Visual Arts*. New York: Anchor Books.

Panofsky, E. (2012) 'On the problem of describing and interpreting works of the visual arts'. Overs. J. Elsner og K. Lorenz. *Critical Inquiry* 38 (3), s. 467–82.

Parisi Presicce, C. (2022). 'Ein neues Kolossalporträt des Octavian aus der Via Alessandrina in Rom und seine implikationen für das Verständnis des Augustusporträts.' I: A. Haug og A. Hoffmann (red.), *Die neuen Bilder des Augustus: Macht und Medien im antiken Rom*. München: Hirmer Verlag, s. 36-47.

Platner, S. B. & Ashby, T. (1929) *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Oxford: Oxford University Press.

Plommer, H. (1979). 'Vitruvius and the Origin of Caryatids'. *The Journal of Hellenic Studies*, 99, s. 97–102.

Pollini, J. (2012) *From Republic to Empire. Rhetoric, Religion and Power in the Visual Culture of Ancient Rome*. Norman: University of Oklahoma Press.

Pomponi, M. (2008). 'L'Istituto di Archeologia e Storia dell'Arte e la questione archeologica romana'. I: A. Emiliani og C. Spadoni (red.), *La cura del bello musei, storie, paesaggi per Corrado Ricci*. Milano: Electa, s. 81-95.

Pugliese, A. (2010). 'Abitanti e abitazioni del quartiere Alessandrino.' I: R. Meneghini & R. Santangeli Valenziani (red.), *Scavi dei fori imperiali: Il foro di Augusto: l'area Centrale*. Roma: L'erma di Bretschneider, s. 211-230.

Pugliese Carratelli, G. (1946). 'Tabula Herculaneses I'. *La parola del passato* 1, s. 379-385.

Ricci, C. (1911) 'Per l'isolamento e la redenzione dei resti dei Fori Imperiali.' *Bollettino d'Arte* 5(12), s. 445-55.

Ricci, C. (1930) 'Il Foro d'Augusto e la Casa dei Cavalieri di Rodi'. *Capitolium*, VI(4), s. 157-189.

Rich, J. W. (1998). 'Augustus's Parthian Honours, the Temple of Mars Ultor and the Arch in the Forum Romanum'. *Papers of the British School at Rome*, 66, s. 71–128.

Richardson, L. (1992). 'Forum Augustum'. I: L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: John Hopkins University Press, s. 160-162.

Rossi, C. (2022) *Egypt, Greece, and Rome: A History of Space and Places*. New York: Routledge.

Roucek, J. S. (1944). 'A History of the Concept of Ideology.' *Journal of the History of Ideas*, 5(4), s. 479–488.

Russell, B. (2020). 'Sculpture new and old from the Antonine basilica at Utica'. *Archäologischer Anzeiger*, vol. 2019, nr. 2, s. 206-235.

Sande, S. (2018). 'The "Barbarian Princes" in the Ara Pacis Procession and the origin and development of the so-called "Camillus Coiffure"'. *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia*, 28(14 N.S.), s. 7–46.

Schaar, J. H. (1984). 'Legitimacy in the modern State', I: W. E. Connolly (red.), *Legitimacy and the State*. New York: New York University Press, s. 104–133.

Schäfer, T. (1998). 'Spolia et signa: Baupolitik und Reichskultur nach dem Parthererfolg des Augustus'. *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-Historische Klasse* 2, s. 45–123.

Severy, B. (2003). *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire*. London: Routledge

Shaya, J. (2013). 'The Public Life of Monuments: The Summi Viri of the Forum of Augustus'. *American Journal of Archaeology*, 117(1), s. 83-110

Simon, E. (1967). *Ara Pacis Augustae*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth

Simpson, C. J. A. (1977). 'The Date of Dedication of the Temple of Mars Ultor.' *The Journal of Roman Studies* 67, s. 91–94.

Simpson, C. J. A. (1993). 'A Shrine of Mars Ultor re-visited. *Revue belge de philologie et d'histoire* 71(1), s. 116-122.

Spannagel, M. (1999). *Exemplaria Principis: Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums*. *Archäologie und Geschichte; Bd.9*. Heidelberg: Verlag Archäologie und Geschichte.

Spinazzola, V. (1953). *Pompei: Alla luce degli scavi nuovi di Via dell'Abbondanza (anni 1910-1923)*. *Volume primo*. Roma: La libreria dello stato

Stamper, J. W. (2005). *The Architecture of Roman Temples. The Republic to the Middle Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stevenson, T. (2007). 'Roman Coins and Refusals of the Title "Pater Patriae"'. *The Numismatic Chronicle*, 167, s. 119-141.

Stevenson, T. (2022) 'The Forum of Augustus: reshaping collective memory about war and the state'. I: M. De Marre & Bhola, R. K. (red.), *Making and Unmaking Ancient Memory*. London: Routledge, s. 73-94.

Strocka, V. M. (2009). 'Die Quadriga auf dem Augustusforum in Rom'. *Römische Mitteilungen* 115, s. 21-55.

Strong, D. E. (1963). 'Some Observations on Early Roman Corinthian'. *The Journal of Roman Studies* 53, s. 73–84.

Syme, R. (1939) *The Roman Revolution*. Oxford: Oxford University Press.

Thomas, E. (2017). 'The Cult Statues of the Pantheon'. *Journal of Roman Studies* 107, s. 146-212.

Tilley, C. (1994) *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg.

Tomassetti, A. (2000). 'Un edificio antico lungo il clivus "Argentarius": il monumentum di Gaio Publicio Bibulo'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma* 101, s. 39–80.

Truc, G. (2011). 'Memory of places and places of memory: For a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory'. *International Social Science Journal* 62 (203-204), s. 147-159.

Ungaro, L. (1998). 'Foro di Augusto. Interventi di restauro, documentazione e studio per la musealizzazione dell'area'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma* 99, s. 251–276.

Ungaro, L. (2002) 'I Daci dal Foro di Traiano'. I: M. De Nuccio og L. Ungaro (red.), *I marmi colorati della Roma imperiale*. Venezia: Marsilio, s. 129–133.

Ungaro, L. (2004) 'La decorazione architettonica del foro di Augusto a Roma'. I: S. F. Ramallo Asensio, (red.), *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de occidente: Actas del Congreso Internacional celebrado en Cartagena entre los días 8 y 10 de octubre de 2003*. Murcia: Universidad de Murcia, s. 17-35

Ungaro, L. (2007). 'The Museum of the Imperial Forums in Trajan's Markets'. I: L. Ungaro (red.), *The Museum of the Imperial Forums in Trajan's Markets*. Milano: Electa, s. 20-32.

Ungaro, L. (2007) 'The Forum of Augustus'. I: L. Ungaro (red.), *The Museum of the Imperial Forums in Trajan's Markets*. Milano: Electa, s. 118-129.

Ungaro, L. (2007) 'The Memory of Antiquity'. I: L. Ungaro (red.), *The Museum of the Imperial Forums in Trajan's Markets*. Milano: Electa, 130-169.

Ungaro, L. (2015). 'Foro di Augusto, Casa dei Cavalieri di Rodi, Museo dei Fori Imperiali. Ricostruzioni, ricomposizioni, anastilosi dalla Ripartizione X AA.BB.AA. alla Sovrintendenza Capitolina ai Beni Culturali'. *Bullettino Della Commissione Archeologica Comunale Di Roma*, 116, s. 281–310.

Van Dyke, R. M. & Alcock, S. E. (2003) 'Introduction'. I: R. M. Van Dyke & S. E. Alcock (red.), *Archaeologies of Memory*. Oxford: Blackwell Publishers, s. 1-13.

Van Straten, R. (1986). 'Panofsky and ICONCLASS'. *Artibus et Historiae*, 7(13), s. 165–181.

Vernant, J.-P. (1989) 'Preface'. I: Bérard et al. (red.), *A City of Images. Iconography and Society in Ancient Greece*. Overs. D. Lyons. Princeton: Princeton University Press, s. 7-8.

Verzár-Bass, M. (2017) 'Modell und Wandel einer Bildpropaganda. Zur Clipeusdekoration des Augustusforums und ihrer Übertragung in die westlichen Provinzen'. I: J. Lipps (red.), *Transfer und Transformation römischer Architektur in den Nordwestprovinzen*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH., s. 149–174.

Viik, T. (2011). Human Spatiality: A Cultural Phenomenology of Landscapes and Places. *Problemos* 79, s. 103-114.

Vodret, A. & Bauer, H. (1985). 'Foro di Augusto e Porticus Absidata: il progetto di consolidamento e restauro.' I: A. M. Bietti Sestieri et al. (red.), "Roma: Archeologia nel centro", *Lavori e studi di archeologia 6 (pubblicata dalla soprintendenza archeologica di Roma)*. Roma: De Luca Editore, s. 224-228.

Wallace-Hadrill, A. (1982). 'The Golden Age and Sin in Augustan Ideology'. *Past & Present*, 95, s. 19–36.

Wallace-Hadrill, A. (1989). 'Rome's Cultural Revolution'. [Anmeldelse av P. Zanker, The Power of Images in the Age of Augustus; Augustus und die Macht der Bilder]. *The Journal of Roman Studies* 79, s. 157–164.

Wallace-Hadrill, A. (1997). 'Mutatio morum: the idea of a cultural revolution.' I: T. Habinek, & A. Schiesaro (red.), *The Roman Cultural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-22.

Wallace-Hadrill, A. (2008). *Rome's Cultural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ward-Perkins, J. (1981). *Roman Imperial Architecture*. New Haven: Yale University Press.

Weber, M. (1947) *The Theory of Social and Economic Organization*. Overs. A. M. Henderson og T. Parsons. New York: Free Press.

Weber, M. (1968) *Economy and Society*. G. Roth og C. Wittich (red.). New York: Bedminster Press.

Weinstock, S. (1971). *Divus Julius*. Oxford: Oxford University Press.

Wiesner, C. og Harfst, P. (2022). 'Conceptualizing legitimacy: What to learn from the controversies related to an "essentially contested concept"'. *Frontiers in Political Science*, 4:867756, s. 1-10.

Wilkins, A. T. (2005). 'Augustus, Mussolini and the Paralell Imagery of Empire'. I: C. Lazzaro & R. J. Crum (red.), *Donatello among the Blackshirts. History and Modernity in the Visual Culture of Fascist Italy*. Ithaca: Cornell University Press, s. 53-66.

Wilson Jones, M. (1989) 'Designing the Roman Corinthian Order'. *Journal of Roman Archaeology* 2, s. 35-69.

Winkes, R. (1969). *Clipeata imago. Studien zu einer römischen Bildnisform*. Bonn: R. Habelt.

Woolf, G. (2015). 'Mars and Memory'. I: K. Galinsky & K. Lapatin (red.), *Cultural Memories in the Roman Empire*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum, s. 206-224.

Yavetz, Z. (1984). 'The *Res Gestae* and Augustus' public image'. I: F. Millar & E. Segal (red.), *Caesar Augustus: Seven Aspects*. Oxford: Clarendon Press, s. 1-36.

Zanker, P. (1968). *Forum Augustum: das bildprogramm*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.

Zanker, P. (1987). *Augustus und die Macht der Bilder*. München: Verlag C. H. Beck

Zanker, P. (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*. Overs. A. Shapiro. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Zuiderhoek, A. & Vermeulen, F. (2021). 'Introduction: Space, movement and the economy in Roman cities'. I: F. Vermeulen & A. Zuiderhoek (red.), *Space, Movement and the Economy in Roman Cities in Italy and Beyond*. London: Routledge, s. 3-12.

Östenberg, I., Malmberg, S. og Bjørnebye, J. (2015) 'Introduction'. I: I. Östenberg, S. Malmberg og J. Bjørnebye (red.), *The Moving City. Processions, Passages and Promenades in Ancient Rome*. London: Bloomsbury, 1-12.